

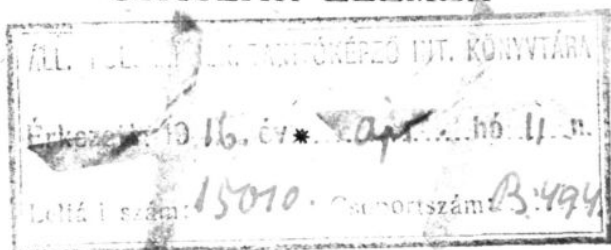
St. p. ell. Pedagógium

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

SZILÁDY ÁRON

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTI

CSÁSZÁR ELEMÉR



HUSZONHATODIK ÉVFOLYAM

MÁSODIK FÜZET

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1916

STAN FERT
KÖNYVTÁR
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁR

TARTALOM.

| Tanulmányok, értekezések : | Lap |
|--|-----|
| <i>Császár Elemér</i> : Barcsay Ábrahám. | 129 |
| <i>Heinrich Guszláv</i> : A Fortunatus-mesé eredete. | 153 |
| <i>Bayer József</i> : Vázlatok a magyar művészet múltjából. I. Kazinczy Ferencz adalékai a magyar művészet történetéhez. II. Kazinczy a Ferenczi-féle Csokonai-szoborról. III. Loyaltás és művészet. | 158 |
| <i>Marót Károly</i> : Arany műhelyéből. | 171 |
| <i>Galamb Sándor</i> : Kemény Zsigmond Alkikmetje. | 179 |
| Adattár : | |
| Laskai-féle énekeskönyv (Laskai-psalterium) nincs. <i>Négyesy Lászlótól</i> | 183 |
| Ponori Thewrewk József önéletrajza. Közli : <i>Ponori Thewrewk Emil</i> | 186 |
| Petrovay Miklós énekeskönyve. <i>Ferenczi Zoltántól</i> | 201 |
| Zalár József leveleiből. II. bef., közl. Közli : <i>Morvay Győző</i> | 219 |
| Vörösmarty két levele Kovács Pálhoz. Közli : <i>Pitroff Pál</i> | 228 |
| Bajza két levele anyjához. Közli : <i>Sziúcsi József</i> | 231 |
| Hét levél Kazinczytól, kilencz Kazinczyhoz. <i>Harsányi Istvántól</i> | 233 |
| Bessenyei György első drámája. <i>Riedl Frigyesztől</i> | 239 |
| Könyvismertetés : | |
| Voinovich Géza : Madách Imre és Az ember tragédiája. <i>Angyal Dávidtól</i> | 240 |
| Váczy János : Kazinczy Ferencz és kora. <i>Dr. Galos Rezsőtől</i> | 245 |
| Dr. Pitroff Pál : A győri sajtó története. <i>Dr. Galos Rezsőtől</i> | 249 |
| Doktori értekezések 1915-ben. 1. Schiller István : Bogáthi Fazekas Miklós élete és vallásos tárgyú költészete. — 2. Sántay Mária : Zrinyi és Marino. — 3. Helle Ferencz Hugó : Arany János Bolond Istókja. — 4. Patay Pál : Dr. Székács József. <i>Király Györgytől</i> | 250 |
| Könyvészet. | |
| Új könyvek és füzetek. | 254 |
| Irodalomtörténeti repertorium. <i>Hellebrandt Árpádtól</i> | 254 |
| * * * | |
| Felelet Trócsányi Zoltánnak. <i>Alszegehy Zsoltól</i> | 256 |
| Fölszólítás Tompa levelei ügyében. | 256 |

—

Az Irodalomtörténeti Közlemények a Magyar Tud. Akadémia Irodalomtörténeti Bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztő felelős.

Az Irodalomtörténeti Közlemények megjelenik évenként négyszer (Január, márczius, június és október hónapokban) 8—8 íves füzetekben. Előfizetési ára egy évre 10 K., egy-egy füzet ára 3 K.

Szerkesztő lakása : Budapest, I., Pauler-u. 4.

BARCSAY ÁBRAHAM.

A föltűlulás korának *elegans poetája* egyike irodalmunk kevésbbé méltatott alakjainak. Az irodalomtörténet mellőzésének kétségkívül megvan a magyarázata. A tudomány irodalmunk fejlődésében igen szerény helyet juttat neki: hatása nem mérhető Bárótzsiéhoz, s működésének nincs meg az a kultúrtörténeti jelentősége, mint Bessenyeiének. Mégsem hálátlan föladat a Barcsayval való foglalkozás, mert bármely feléről tekintjük, mindenképen érdekes, s a mi még fontosabb, azok a componensek, melyekből ez a fogalom, Barcsay, alakul, nemcsak külön-külön érdekesek, hanem harmoniába is tudjuk őket hozni. A Taine megkülönböztette látható és láthatatlan ember, Barcsay élete, jelleme és költészete, egymást világítja meg. Költőink egy részének életét nem ismerjük eléggé, mint p. o. Faludiét; más részüké tisztán bontakozik ki előttünk, de vagy színtelen, mint Aranyé, vagy nem hozható kapcsolatba működésükkal, mint Amadée. Barcsaynál abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy életét annyira, a mennyire szükséges, ismerjük, s ez a pálya elég változatos, azonkívül összhangban van jellemével, költészete meg valóban nem egyéb, mint jellemének nyilvánulása, lelki világa költői alakba öntve.

Vizsgáljuk egyenként e tényezőket.

Barcsay is, mint Bessenyein kívül az értékesebb testőrírók mind, Erdély szülötte. 1742-ben, február 2-án, Piskiben született, még pedig fejedelmi családból. Őse, Sándor, Barcsay Ákos erdélyi fejedelemnek öcsce volt. Gyermekkoráról nincs semmi hírünk. Az enyedi református kollégiumban tanult; ismereteket itt, épúgy mint Bessenyei Patakon, keveset szerzett, de a puritán iskolában olyan szilárd erkölcsi alapra tett szert, mely őt az egész életén keresztül fönn tartotta. Tizenhatéves korában egyszerre elvesztette szüleit, négy év múlva pedig Hunyad vármegye fölküldte Bécsbe testőrnök. 1762-ben, három évvel Bessenyei előtt került föl — hogy Kisfaludy Sándor szavait idézzem — a pompás, bujálkodó Bécsbe; ugyanaz az élet fogadta, mint később fiatalabb társát, s csodálatosképen őt sem döntötték romlásba a csábítások. A Bécsben töltött esztendőik számára is a komoly munka éveit voltak. Ő, a ki hazájából igen fogyatékos műveltségen kívül csak nagy mértékű természetes észet és törhetetlen akaraterőt hozott a császárvárosba

— drága kincs mind a kettő — itt egymásután szerezte meg műveltségének hiányzó elemeit. S mikor a nagyvilági élet után, épen egy emberöltő múlva, visszaadatott hazájának, lelke annyira kiművelődött, hogy francia nyelvű verseit állítólag külföldi lapok is közölték. A szorgalmas tanulás, a tudatos önművelés azonban nem ölte ki életkedvét, és épen nem vonta el magát, mint testőrtársa Bárótz, a mulatságoktól, szórakozásoktól. Hiába is tette volna, rátalált volna Bécs előkelősége, hiszen nem csak daliás, hanem szép ember is volt, mosolygós kék szemmel, hullámos fürtökkel. Kazinczyt Antinousra emlékeztette, Hadrianus császár kegyenczére, a kit az óvilág legszebb férfiának tartottak, s a ki az óvilág egyik legszebb vidékén, Hermopolis mellett, a Nilusba ölte magát. Modorán megérzett a fejedelmi származás: igazi nagyúr volt, nem szorult arra, hogy előkelőségét gőgjével igazolja. Szíves és barátságos volt mindenki iránt; nem ő ereszkedett le a többiekhez, hanem azokat emelte magához. Egyaránt tudott fáradni és mulatni, dolgozni és élvezni, egyforma gyönyörűséget szerzett neki a vadászat és olvasás, az udvarlás és versírás. Egyet utált: a hiú pompát, az üres czifrázkodást, azt a tartalmatlan, külsőségeken kapó életet, a melyet a renyhe nagyurak folytatnak, s a mi vele együtt jár, a léha szeretkezést. Egyike a legérdekesebb verseinek az, a melyben ezt a fényes, de üres életet rajzolja és ostorozza. *Egy nagyságos aszszonyságnak intésére* a címe; jellemző részeit bemutatom. Először az udvari élet hiúságait festi:

Majd a' Nagy Várasak' tolyongó útszáin,
Egyedül sétálván téglázott bástyáin,
Magambann nevetek Nagyoknak pompáin,
Kiket hívság hordoz bolond taligáin.

Most udvarhozxz menvén pipes öltözetbenn,
Kényesen bé lépek büszke készületbenn . . .

Képzelj ezer madárt egy nagy kalitkábann,
Kikre nap kezd sütni Pünkösdek havábann,
Vagy még anynyi majmot Kalmárnak boltjábann,
Ezek úgy tsevegnek Tsászár' udvarábann.

Barát Barátjának itt lesz ellensége,
Itt vész sok Jámbornak minden reménysége,
Itt nyeletik soknak saját öröksége,
Innét bomlik gyakran Hazánk' békesége.

Menynyi híres Vitéz, ki vérét ontotta,
Szedett borostyánját ingyen oda hagyta,
Menynyi igaz Polgárt társa meg rontotta,
Végre vagyónától 's tisztétől fosztotta. (112—113. 1.)

¹ A puszta lapszámok itt is, ezentúl is Barcsay verseinek egyetlen gyűjteményére, a *Két nagyságos elmének kölleményes szüleményeire* (1789) utalnak.

Majd a színház női közönségét rajzolja, ostorozva a leányok, asszonyok kaczérságát, szerelmi vágyait:

Ott találok *Chloét* bársonyos székébe,
Lankadság van szemén, unalom szívébe,
Tárgyat néz magának *Nézők'* seregébe,
Forog legyezője gyűrűzött kezébe.

Egy tekintetével *Dámont* tsalogatja,
Mással szép *Alexis'* szívét tsábitgatja,
Egynek alabastrom melylyét mutogatja,
Míg amannak kezét tsókra nyújtogatja.

Más, ki már nyoltzadik ötödét éltének
El érvén végére jutott szépségének,
Hogy el titkolhassa ragyáit szívének,
Festékekkel mázolja rántzait bőrének. (114. l.)

Mikor letelt 1767-ben az öt esztendő, a mennyit a testőrség-nél szokás volt tölteni, Barcsay kapitányi ranggal a dragonyosokhoz került. A kényelmes bécsi élet helyett megkezdődött a békében való katonáskodás kellemetlen munkája. Meglakta ezredével Ausztriának és Magyarországnak nagy részét s jó darabot életéből kinn a táborhelyeken, sátor alatt töltött. Unalmas volt neki a folytonos gyakorlatozás és szemle, s nagyon megsínylette a művelt társaság hiányát. Egyetlen szórakozását a barátaival folytatott levelezésben találta. Csak időnként derültek reá jobb napok: mikor szabadságot kapott s ellátogatott Bécsbe vagy a magyarországi udvarházakba.

Vagy tíz évig tartott ez a gondtalan, de tartalmatlan élet. Szerencséjére három mozzanat kárpótolta a mozgalmak hiányáért. Radványban, még a 60-as évek második felében, találkozott egy asszonnyal, a ki maradandó hatást tett lelkére. Prónay Éva volt ez, Radvánszky János felesége. Művelt lelkű, szép asszony volt, a megtestesült báj és kedvesség. Nem az érzéki szerelem tüze lobbant föl Barcsay szívében, hanem a mély rokonszenv és tiszteltet. Hódolattal vette körül a szép asszonyt, de hódolata csupa csodálat és nagyrabecsülés volt, s még gondolatban sem feledkezett meg arról, hogy jó barátja feleségével áll szemben. Verseinek egy része Prónay Évával foglalkozik: megint kapcsolat élete és költészete között. A második mozzanat Bessenyeivel való barátsága, mely úgy látszik 1771-ben nyert irodalmi szint, mikor Barcsay hosszabb időt töltött Bécsben a már akkor irodalmi terveit nemcsak szövögető, hanem meg is valósító Bessenyei társaságában. Bessenyei is, a ki őt szívébe zárta, Báróti is, a ki rendkívül nagyra tartotta, ösztönzésükkel, példájukkal költői munkásságra serkentették. Majd öt év múlva, 1776-ban, Nagyszombatban, ezredének állandó tartózkodó helyén megismerkedik Ányos Pállal, s ez a harmadik mozzanat. A fiatal pálos szerzetes a kezdő szerénységével és tiszteletével közeledik a már ünnepezt költő felé, ő azon-

ban nem a pártfogó, hanem a barát szerepét vállalja el: magyaros szívességgel öleli keblére költő-társát s egyik legmélyebb baráti viszonyát köti vele. Egyáltalán Barcsay igen sokat köszön barátainak: Bessenyeinek költői hivatása fölismérését, Bárótzinak önbizalmát, Radvánszkyknak Prónay Éva iránti tiszteletét. Új barátjának, Ányosnak, és egy másik, atyai barátjának, Orczy Lőrincznek, költészete gazdagodását. Az a verses levelezés, melyet e két költővel folytatott, teszi ki költészetének nagyobb felét. Volt még egy nevezetes mozzanat Barcsay életében, de ennek nem támadt irodalmi visszhangja: 1778-ban nőül vette Bethlen Zsuzsánna grófnőt.¹ Derék asszony volt ez is, igazi példája a magyar úri asszonynak. Hű feleség, jó gazdaasszony, művelt lelkű, költői hajlamú nő, de egyénisége nem volt olyan lebilincselő, mint Prónay Éváé. Barcsayt boldoggá tette — erről tanuskodik levelezésük — de dalra nem ihlette.

Majd elkövetkeztek a háborús évek. Mint a többi e korbeli magyar katona-költő, ott harczolt ő is 1778—1779-ben a bajorok, 1788—1789-ben a törökök ellen, s nagy vitézséggel, előbb mint őrnagy, majd mint alezredes. Bár mind József császár, mind utóda, Lipót, személyes vonzalmukkal tüntették ki; bár katonai erényeit a fővezér, Lacy generális is méltányolta; sőt hogy az udvar kegyét megnyerje, 1779-ben még a katolikus hitre is áttért: a magyar katonáktól rendszerint elért legmagasabb rangfokozatot, az ezredességet, nem lépte túl, s ezt sem a sorkatonaságnál, hanem a testőrségnél nyerte el, a hova 1790-ben visszahelyezték. 1794-ben váratlanul nyugalomba ment s hazatért erdélyi otthonába.

A testőrségnél ezúttal töltött négy év alatt egy igen érdekes, kellőleg még mindig meg nem világított esemény történt vele: elfogták s két évig börtönben ült. Hogyan került a csávába, mi volt büntetésének oka — nem tudja megmagyarázni az a forrásunk, mely az esemény emlékét fönntartotta. Van azonban egy másik híradásunk, a mely szerint Barcsaynak egy bizalmas levele illetéktelen kezekbe került. Ebben a levélben az ő élczes, szatirikus megjegyzésre kész nyelvvel Lipót királyról mint vén szakácsról emlékszik meg. Jellemző nyilatkozat, mely szintén harmoniában van költészetével. Kazinczy, a ki ezt az adatot följegyezte, nem tud arról semmit, megszenvedett-e Barcsay ezért a gúnyolódásért. Ha tekintetbe vesszük, hogy Barcsay két évvel Lipót király halála után valóban nyugalomba vonult, talán nem is túlságosan merész föltevással e két tényt mint okot és következményt fűzhetjük egymáshoz. Azt gyanítom, hogy épen e sértő megjegyzése juttatta börtönbe, s szabadságának díja a nyugalmazása volt. Erdélyben marossolymosi és csórai birtokán éledgelt ezután, élvezve családi tűzhelyét, baráti társaságát és a vadászatot — ez utóbbit életé-

¹ Az újabb kutatás tévesen állapította meg Barcsay házassága évéül 1789-et. A helyes adat, a mint más helyen igazolom, a régi: 1778.

nek végső napjáig szenvedélyvel folytatta. 1806. márczius 3-dikán szelűtés vetett véget életének.

Barcsay élete tele volt ellentétekkel. Erdély szülte, Bécs nevelte; fejedelmi vér, s felségsértésért kerül tömlöczbe; katona és író egy személyben, udvari ember remetéskedő hajlamokkal; család fő létere hónapokig távol él asszonyától, stb. Jelleme a fölületes szemlélő előtt szintén összebékíthetetlen vonásokból alakul. Katona, de utálja a vérontást; író és szántszándékkal nem nyomat ki semmit műveiből;¹ udvarló, de előre lemond a siker reményéről, s hogy Faludi kifejezését használjam, »ingyen szeret«; a császárt szolgálja s szívében republikánus, sőt élczelődik a legfőbb hadúron; Bécs legelőbbskelő köreiben otthonos s megveti azokat, a kik között él; erős magyar érzésű, s jobbágyaival oláhul társalog; főúr demokrata hajlamokkal, demokrata, a ki sír, midőn Mária Terézia kiadja az úrbéri rendeletét s ezzel könnyít a szegény nép sorsán; szereti a kényelmet, jó módot, de ellensége a fényűzésnek és a kereskedelemnek, mely azt előidézi. Mélyebbre tekintve ezek az ellenmondások elmosódnak, jobban mondva egy magasabb egységbe olvadnak.

Megpróbálom vázolni, milyennek képzelem Barcsayt, az embert, melyek lelkének azon alaptulajdonságai, a melyekből a többiek levezethetők. Barcsay igazi magyar nagyúr. Nem középkori formájában, a kinek eleme a háború, hanem a milyenné a magyar főnemességet a XVIII. század viszonyai fejlesztették volna, ha megmarad magyarnak. Megvan benne a magyar lovag minden karakter-vonása: bátor a harcban, büszke, öntudatos a társaságban, különösen olyankor, ha nála nagyobb urak vannak jelen, vagy olyanok, a kik magukat annak tartják. Viszont lefelé szíves és barátságos, mert a magyar nemesnek nem imponál senki, nem kisebbsítheti senki. Végül tiszteli a középkori lovag galanteriájával a nőt, és — nem állhatja a németet, a kinek még a nyelvét is csak imígy-amígy tanulja meg. Szóval *chevalier sans peur et sans reproche*, de magyar! Mivel azonban nem a nemzeti szabadságharczok, hanem az absolut uralom idején él, nem lelkesedik a háborúkért, melyekben úgy véli, nem a hazáért, hanem az uralkodó személyes hiúságáért vagy hatalmi vágyáért ömlik a magyarok vére; nem rajong az uralkodóért, mert nem a magyar királyt, hanem a német császárt látja benne; szereti a népet, hiszen nemes, emberbaráti lelke fölháborodik a földesurak kapzsiságán, a maga részéről iparkodik is segíteni rajta, de annyira nem megy, hogy a nép politikai jogai iránt is érzéke legyen, mert elsősorban magyar nemes, a ki az ősi alkotmány tiszteletében nőtt föl, s annak minden betűjét szentnek tartja. Szóval, párjukkal szembeállított ellentétes

¹ Verseinek gyűjteményét csak későn, 1789-ben, bocsátotta közre Révai Miklós, s akkor is — úgy látszik — csak azért adta meg hozzá az engedelmet, hogy verses levelei barátjának, Orczynak, hozzá intézett leveleivel együtt jelenhessenek meg.

tulajdonságai közül egyiket régi magyar nemes voltából, másikat a körülmények átalakító hatásából érthetni meg.

Barcsay összes vonásait mégsem meríti ki ez a kép, a mely különben is kissé tipikus. Kiegészítik a képet személyes tulajdonságai. Éles nyelvét már említettem. Önkéntelenül megint egy ellentétes vonás bukkan föl: rendkívüli szeretetreméltósága és kedvesége. Nincs rá sok írott bizonyosságunk, de mi több: minden barátját megigézte, s e nagyszámú férfiú sorában nincs egy sem, a kivel jó viszonya, ha rövid időre is, megszakadt volna. Mindenki az elismerés hangján emlékszik meg róla, mintha a többi embernél nemesebb, kedvesebb, szeretetreméltóbb lett volna. Hogy fér össze ezzel a tulajdonsággal éles nyelve? Hiszen a rossznyelvű embereket kellemes hallgatni — persze mikor másokat szólnak meg — de szeretni nem szokás. A magyarázat egyszerű. Barcsay csak rossz embereit szólta meg, s csak olyan hibát vetett szemükre, a melyre rászolgáltak, vagy legföllebb ártatlan malitiával csipkedte őket. Barátait kímélte — hiszem azért, mert nem gondolt róluk rosszat. A mellett szellemes és nemes lelkű, jószívűségéről példák és legendák keringtek mindenfelé, alapjában szerény és elnéző. S a mi még hiányzik a képből, gondolkodásmódjának sajátosságai, azt műveltsége érteti meg. Ennek az alapjában véve conservatív magyar mágnásnak egészen francziás műveltsége volt, akárcsak Bessenyeinek, Gottschednek vagy egy XVIII. századi francziának. Józan esze örömmel nyílt meg a franczia tanítások előtt s magába szedte Voltaire rationalis philosophiáját csakúgy, mint Rousseau természetes életének alapgondolatát. Mindazt, a mit a maga megcsontosodott magyar fölfogásával harmoniába tudott hozni, azt átvette, a mi ellenkezett vele, azt visszautasította. Philanthrop, de nem igazán demokrata, elméletben republikánus, gyakorlatban monarchikus, de csak a magyar monarchia híve, elismeri Rousseauval az erkölcsök romlottságát, de már a tudomány romboló erejét tagadja.

Ilyen lehetett Barcsay Ábrahám. Röviden kifejezve: egész ember volt. A XVIII. század magyar költői között mint ember egyike a legértékesebbeknek.

Barcsay mint író is értékes, elsősorban, mert költészete pusztán lelkivilágának képe, a mi a fölüljulás korában még kivétel számba ment.

Költészetének méltatása nem könnyű föladat. Alig hogy föl-tűnik, már kész költő, s azután is keveset változik, így költői fejlődését nem igen látjuk, emelkedést, tisztulást nem állapíthatunk meg. Sőt azt sem tudjuk, mikor kezdett verseket írni. Első, ránk maradt verse 1771. május 17-ikéről való, s tárgya olyan jelentéktelen, formája olyan kezdetleges, hogy bátran állíthatnók írói pályája kezdetére. Radvánszky Jánost ünnepli benne nevenapja alkalmából, négyrímű Zrínyi-szakokban, s olyan művészetlenül, hogy a kilencz versszak közül négyet az összerímelő *János* sza-

vak tesznek versesé. Egy későbbi verse azonban, *Egy hadi ember jó barátjának*, arra utal, hogy már korábban, jóval az előtt verselt:

Miólta Tsászárnak Napszámosa lettem,
És fényes sisakját homlokomra tettem,
Attól, a' mit régen olyly nagyon szerettem,
A' vers tsinálástól kedvem' el vesztettem. (67. l.)

Az időmeghatározás (*császári* szolgálat, fényes *sisak*) kétségtelenül arra az időre mutat, mikor Barcsay dragonyos lett (1767), vagyis Barcsay már előbb, tehát testőr korában verselgetett, s nagy kedvvel, a fáradságos tábori szolgálat azonban elidegenítette e szeretett szórakozásától. Fontos ez azért, mert így bizonyos, hogy ő is, mint Bárótzai, már Bessenyei föllépése előtt, tőle függetlenül kezdte az irodalmat művelni. De ép oly bizonyos, hogy e versek pusztán Barcsay magán kedvteléséül szolgáltak: időöltés kedvéért, minden mélyebb gondolat nélkül irogatott. S talán abban sem csalódunk, ha fölteszszük, hogy e versek igen gyarló alkotások voltak. Újra 1771-ben vehette föl a tollat, de ekkor már Bessenyei hatása alatt. Innen kezdve körülbelül a 80-as évek közepéig tart az az írói működése, melyet szemmel kísérhetünk. Hogy írt később is, azt hátrahagyott versei bizonyítják, de ezek száma csekély.

Versei nincsenek időrendbe szedve, de egy részüknél meg van jegyezve, másoknál meg a tárgyuk vagy célzásaiuk elárulják a keletkezés idejét, s így a versek időrendjét — ha nem is egész pontossággal — hozzávetőlegesen meglehetősen biztossággal megállapíthatjuk. Egyébként is az által, hogy versei majd mind barátaihoz vannak intézve, s e baráti viszonyok természete szerint, önként több, időrendben egymást fölváltó csoportra különülnek. A legrégebb csoportot a Radvánszky Jánoshoz írtak alkotják, ez után következnek a Bessenyeihez, majd az Ányoshoz, végül az Orczyhoz intézett költői levelek, s mint költői működésének utolsó emlékei, a hátrahagyott versek. Körülbelül másfél évtizedre tehetjük szapora munkásságának tartamát s ezen idő alatt írt verseinek számát vagy hetvenre. E két számbeli adat kombinálása azt mutatja, hogy Barcsay nem volt termékeny költő. Ha meggondoljuk azonban, hogy igen ritkán volt alkalmra és nyugalma írni, s összevetjük ezzel, a mit Döbrentei egykorú forrásokból, a költő személyes ismerőseinek közléséből merített, hogy ha megszállotta őt az ihlet, verseit mindenféle kezeügyébe eső papirosdarabokra, levélborítékokra írta, akkor megállapíthatjuk költészetének egy másik tulajdonságát: versei könnyen, erőltetés nélkül pattantak ki lelkéből. A harmadik, költészetét legmélyebben jellemző vonásra szintén már így előzetesen rávilágit-hatunk. Az őszinteség ez, mint egyenes következménye jelleme és írásai teljes harmoniájának. Végre futólag még egy negyedik tulajdonságát is kiemelhetjük. Versei kivétel nélkül, legalább eddigi tudomásunk szerint, eredetiek, mindössze egyik kései verséhez,

A *jámbor evezőhöz*¹, férhet kétség, melynek indítékát úgy lát-
szik Voltaire *L'Henriade*jából merítette. A fordításokat elméletben
sem sokra becsülte — Radvánszky János jegyezte föl róla, hogy
»minden fordítást csak csekélységnek tartá« — s elméletét igazolta
gyakorlata. A maga gondolatait, a maga érzéseit tolmácsolja, egé-
szen eredeti költő, hosszú idő után az első ebből a ritka fajból.

Hogy áttekinthessük Barcsay költeményeit, valamilyen szem-
pontból csoportosítani kell őket. Legtermészetesebb volna az idő-
rendi, de ez egészen cserben hagy, mivel költészetében, a mint
említettem, igazi fejlődés nincs. Nem sok sikerrel kecsegtet a műfaji
osztályozás sem, mert versei, egy pár kivételével, majd mind költői
levelek. S ez a terminus is keveset magyaráz, mert csak a költe-
mények külső alakját határozza meg. Csak annyit jelent, hogy
Barcsay verseinek nagy részét egy-egy barátjához intézte. A tar-
talomra vagy az előadásra nem lehet belőle semmit sem követ-
keztetni, s valóban a legkülönbözőbb tárgyú, hangulatú és szel-
lemű versek békésen megférnek e terminus keretében. Sőt tovább
mehetünk. Valamint Bessenyeinél, nála is a levélforma nem a köl-
temény műfaját, hanem genesisét világítja meg. Műfaji tekintetből
inkább csak negatív értéke van. Concretebben fogalmazva e kissé
homályos megállapításokat: úgy képzelem a dolgot, hogy a
franciások, Barcsay is, miközben a szívükben forrongó érzelmek-
nek, az agyukat eltöltő gondolatoknak kerestek valami költői
kifejezés-módot, nem várták meg azt a pillanatot, mikor az ural-
kodó képzet vagy érzés kikristályosodik, hanem azon frissességében
papírra vetették, megelőzván az ihlet »isteni percét« (Arany). Ez a
mohóság azonban nem az a »furor poeticus« volt, mely a hivatott
költőket is el-elragadja, hanem a műkedvelők gondatlansága, s Arany
képével azt akartam kifejezni, hogy Barcsaynak, valamint a francziá-
soknak általán, hiányzott a művészi érejük arra, hogy a lelkükben élő
költői érzelmeket költői formában jelenítsék meg. Közvetlenül föltörő
érzelmeik számára természetes kifejező formául kínálkozott a költői
levél: megragadták tehát ezt a könnyű, de nem épen művészi for-
mát s barátaikhoz intézve szólamaikat, a verseknek ez a személyes
jellemé pótolni látszott a művészi, belső compositiót. A conceptió-
nak egy korábbi phasisát, a compositiónak egy alacsonyabb rendű
fokát jelzi tehát ez a forma, mintegy önkéntelen pótlék az érzelmek
művészi kiformalásáért és a hiányzó eszmei egységért. Nem tudatos
szellemi működés eredménye tehát, mint p. o. Horatiusnál és Arany-
nál, hanem öntudatlan, nem is fictio, művészi fogás, mint azoknál,
hanem valóság: nem az író fölfogására, hanem a vers keletkezésére
vet világot.

Bár Barcsay versei önkéntelenül öltöttek magukra a költői
levél formáját, s így költőjüknek e műfaj elméleti követeléseiről
sejtelve sem volt, ez nem jelenti azt, hogy Barcsay költői levelei

¹ *Erdélyi Múzeum*, I. (1814) 30. 1.

alacsony színvonalon állanak. Nem. Nemcsak költőibbek, mint Bessenyei levelei, hanem még követőit is, Kazinczyig mind, meghaladja bennük. Egyik-másik szinte valódi műalkotás számba megy. A magyarázatot Barcsay költői egyéniségében kell keresni. Barcsay nemcsak költői egyéniség volt, hanem kortársaihoz mérve költői tehetség is; ha szerencsésebb körülmények között fejlődik, ha a francia fölvilágosodás költészete helyett a német sentimentalizmus vagy olasz dalköltészet hatása alá kerül, mindenesetre korának legkiválóbb költőjévé emelkedik. Költőtársaival ellentétben jól tudta, milyen tényezőktől függ a költői hatás, s egyik hátramaradt versében, *A' poetákhoz szólván*¹, találóan emeli ki a phantasiát, a megkapó hangot s a természetességet, mint a költői hatás nélkülözhetetlen elemeit:

Ha a' képzelődés' ragyogó tükörét
Félre tesszük 's a' hang' hódító műszerét;
Apolló chorusát hijában dicsérjük,
S Parnasszus' tetejét haszontalan mérjük,
Mert a' természetben a' mi erőltetett,
Kivált ember előtt kedvet nem nyerhetett.

De így is, nem műköltők példájától, hanem saját jó érzékétől vezetve, adott egy pár kiváló verset. Persze nem sokat. Költői levelei között van több, a mely még igen kezdetleges színvonalon áll. Prózai levelet ír egyik barátjának, s eközben egyszerre versbe csap át, hogy újra prózában folytassa — s a két rész között nincs más különbség, mint formai — vagy eszébe ötlük egy gondolat s barátját versben értesíti róla. Világos, hogy az ily versei nem egyebek prózánál. Az előbbi eljárást látjuk p. o. a Bessenyeihez 1772. febr. 15-ikén írt levelében s több, Ányoshoz intézettben, az utóbbira példa *A' táborból* cz. verse (136. l.), vagy az *Ártatlan gyönyörködés, 's igaz barátok* (90. l.) vagy végül az, melyben *Sorsát átkozza, hogy el kellett válnia barátjától* (114. l.), mind a három Orczyhoz intézve. Már egy fokkal művésziőbbek, a melyek megőrzik személyes természetüket: baráti levél formájában vagy sorsának fordulatairól, lelkiállapotáról küld bennük hírt, vagy barátjának érzelemvilágába vet pillantást. Különösen az Ányoshoz intézett levelek közül sorozhatunk sokat e csoportba. De szép számmal vannak az Orczyhoz írtak között is, p. o. egy másik *Táborból írt levél* cz. verse (134. l.), valamint általán búcsúzó versei; ezekben van ugyan érzelmi megindultság, de költészet kevés. Az 1772. márcz. 24-ikén Bessenyeinek írt levél jó példa arra, hogy a lelki rajz még önmagában nem költészet. Részletesen elemzi a maga és barátja lelki világát — életrajzi szempontból fontos is, de költői érdeket nem tud kelteni. De nem mind ilyen. Van e csoport levelei között, melyet az érzelmes vagy személyes természetű levelek csoportjának nevezhetnénk, sok becses. Épen mert Barcsay szeretetre-

¹ Erdélyi Múzeum I. kötet, 31. l.

méltó egyéniség, mély lélek, s pályafutása is időnként mozgalmas volt, e levelek önkéntelenül is rejtenek magukban érdekes mozzanatok.

A költői levelek harmadik csoportja formai szempontból határozottan művészi fokon áll, s tulajdonképpen csak ezek érdemlik meg a tüzetesebb foglalkozást. Személyes mozzanatból indul ki. A barátjától vett levélhez fűzi gondolatait, vagy legalább a személyi kapcsolatot emeli ki, sőt néha egyenesen a kettőjük viszonyainak rajzából általános eszméig emelkedik, s költeménynyé avatja a verses levelet. S mivel, a mint maga igen jól jellemzi önmagát,

Ezer tárgya vagyok érzékeny szívemnek,
Tetszik a' szép a' jó eleven szememnek,
Kedves a' ditséret gyenge füleimnek,
Tzélja ditsőséges habozó lelmemnek... (111. l.)

vagyis érdeklődésének köre nagyon tág: költészete igen változatos.

Maga Barcsay nem tett különbséget költői levelei és egyéb versei között, s mivel ez a különbség valóban pusztán formai, gyümölcsözőbbnek látszik verseit a bennük értékesített költői anyag szempontjából csoportosítani. Háromféle anyagot önt költői formába: érzelmeit, gondolatait, megfigyeléseit. E szerint költeményeit érzelmekre, elmélkedőkre és leírókra oszthatjuk.

Legtöbb reménnyel az első csoport versei kecsegtetnek. A lírának legnagyobb erővel áradó kútfeje mégis az érzelem, s Amade óta nem volt nálunk az érzelmi lírának igazi képviselője: kettős érdeklődéssel fordulunk tehát Barcsay e nemű versei felé. Vizsgálatuk azonban kissé kiábrándít. Van ugyan több verse, a melyekben szíve tartalmát önti elénk, de ezek, ha közvetlenek, ha valóban lírikus természetűek, mint épen az említett búcsúzó versek, meg az az elegiája, melyben, mint a címe mondja, *Egy nagy asszonyágnak halálát siratja* (91. l.), akkor nagyon alacsonyan szárnyalnak, laposak és prózaiak. A leghangolóbb köztük az a verse, mely címében viseli a »szerelmes« szót, *Szerelmes vitéz egy tudós magyar fő asszonyágnak* (130. l.). Milyen várakozással olvassuk a verset! Annak az asszonynak írja, a kit egy középkori troubadour hódolatával tisztel, a szép Prónay Évának, »gyönyörű Évácskájá«-nak. Milyen finom szólamokkal festheti érzelmeit ez a nemesszívű, gyöngéd katona! Szó sincs róla. A farsang képeivel, az antik mythologia isteneivel szórakoztatja hölgyét, s a befejezésben, hol legmagasabbra kellene csapni az érzelem árájának, arra kéri: hagyja erkölceit örökül gyermekeinek, szeresse férjét s ne feledkezzék meg róla, a hű barátról. A többi emelkedettebb, de kevésbé közvetlen. Megható az a szerénység, a melylyel a *Válasz cz.* költeményében (81. l.) *Orczy* dicsőítését elhárítja magáról. *Óreg barátja úgy tekint reá, mint a múzsák kedveltjére, a magyar költészet díszére. Barcsay tiltakozik. Nem álsze-*

rénységből, hanem igaz meggyőződéssel magát és költészetét teljesen jelentéktelennek, értéknélkülinek tartja.

Ez az igénytelenség sugallja a *Hamvazó szerdára* cz. versét (101. l.) is. Ismeri tehetségét, magasra nem vágyik. Fény, hatalom nem kell neki, többre becsülné az egyszerű, csöndes életet, a falusi magányt, a kertészkedést, a furulyaszót s a kolompoló nyájakat. Az idylli élet e vágyában és rajzában kétségtelenül volt része Rousseaunak, az ő *retourbons à la nature* elvének, s a XVIII. század uralkodó felfogásának, mely a romlott városi élettel szemben mindig kiemelte a falusi élet ártatlan örömeit. De hogy Barcsay valóban átérezte, a mit írt, s ez a vágyódás nem volt affectatio, azt mutatja, hogy a mint szerét tehette, csakugyan elvonult a maga falujába, s a parasztok csöndes életét élte Arkadiájában. Egy másik verse is tanúskodik a természet igaz szeretetéről. Mikor *Előbbi lakásától bútsúzik* (100. l.), megsiratja a Beczkónak gyalogfenyőtől kévellő hegyeit, a fenyvesek között csobogó patakokat, titkos gondolatainak részvevő tanyáit. Ha Bessenyei az alföld első költője irodalmunkban, Barcsay a felföldé s annak nem kevésbé lelkes dicsőítője.

E motivumokban van igazság és költőiség, de a versekből hiányzik az igazi költészet. Ennek a látszólagos elienmondásnak elsimitása egy poetikai kérdés föltevését és megoldását követeli meg, a mely egyszersmind az érzelmi líra természetére is világot vet. S különösen Barcsay korára, a XVIII. század költészetére tanulságos ennek a kérdésnek vizsgálata, mert a nemzetietlen kor polemikusoknak nevezhető vallásos költőin kezdve (Mike István, Bertalanffi Pál, Dudás Imre) Horváth Ádámgig nagy számmal voltak lírikusaink, a kik szívükből merítettek s verseik mégis hidegen hagynak. Így állíthatnók föl a kérdést: az érzelmi megindultság önmagában elég-e arra, hogy költemény alapjául szolgáljon? Világos, hogy a felelet tagadó lesz — de milyen megokolással? A költészetnek, mint utánzó művészetnek, kifejező eszköze a kép. Olyan lényeges vonása ez, hogy a tudományyal szemben, melyet fogalmakban való gondolkodásnak szokás jellemezni, a költészet ismerető jele a képekben való gondolkodás: nem abstractan, fogalmakban, hanem képekben, concrete, fejezi ki mondanivalóját. Alkalmazva e meghatározást a magunk esetére, a lírikus nem az érzelmeit tolmácsolja, hanem *egy bizonyos* érzelmét, nem úgy, a mint szíve mélyén él, hanem concretisálva, határozott eseményre, mozzanatra, alkalomra vonatkoztatva. Hiába erősíti a költő, hogy él-hal a hazájáért, hiába hangoztatja perzselő szerelmét, ez még nem költészet. Mi látni akarjuk, mi kelti benne a lelkesedést, miért forróbb az ő szeretete vagy szerelme, mint a közönséges halandóké, mi az az ok, az az alkalom, mely belőle e költői hangokat kicsalja. Az igazi lírai költemény tehát mindig alkalmi költemény — a szót természetesen Goethe és nem Kazinczy értelmében véve — vagyis a költeménynek mindig láttatni kell azt a sajátos alkalmat,

mely szülte, azt mondhatnók, azt a képet, melyhez hozzáfűződik. A művészi vers mindig csak egy bizonyos pillanatban, és épen abban a pillanatban pattanhat ki a költő lelkéből, a mikor megszületett. Berzsenyinek *A magyarokhoz* írt ódája p. o. mennyire magán viseli azoknak a képeknek emlékét, a melyek a költő szeme előtt állottak készültek; ugyannyira, hogy P. Thewrewk Emil épen ezen az alapon határozta meg keletkezésének idejét. Petőfi *Nemzeti dala* keletkezhetett-e máskor, mint a szabadságharcz kitérését megelőző izzó hangulatban, Vörösmarty *Merengője* máskor, mint azon idő alatt, míg Laura a költő szerelmi ajánlatának elfogadása fölött habozott? S így folytathatnók a példákat vég nélkül. A képszerűség, s forrása az alkalmyszerűség, adja meg az érzelemnek a jogot, hogy költeménynyé alakuljon.

Ez az alkalmyszerűség hiányzik épen Barcsaynak, valamint a legtöbb XVIII. századi költőnek érzelmi lírájából. Nem külső hatásokra támad bennük valami pillanatnyi érzelem, mely kép alakjába kíván öltözni, hanem lelkük állandó tartalma keres egyszer — mikor, az mellékes — kifejezést. Barcsay e verseinek nagy részét megírhatta volna bármikor, tíz évvel előbb vagy később — nem tett volna különbséget. A mi concret van bennük, az csak egy-egy motívum, mely nem von maga után egész verset, a mi költeménynyé szélesedik, az nem kapcsolódik határozott alkalomhoz. Egy versét azonban kiemelem. Ebből a szempontból figyelmet érdemel az az egyébként nem valami kiváló ünneplő vers, a melyre a budai egyetem megerősítő diplomájának kihirdetése ihlette. Hosszú, épen nem költői czíme: *Midőn Erdődi gróf Pálfi Károly Budán Felséges Maria Theresia' hagyásából a tudomány mindenességének erősítő levelét hirdetné.* (137. l.). A modern Budát, mint a műveltség központját, szembeállítja a középkorival, melyet a harcok tettek nagygyá, Mária Terézia Budáját Attila és Mahomet Budájával. Nem annyira az érzelmi megindulás, mint inkább a képes kifejezése emeli ki.

Leíró költeményeinek ritkán tárgya a természet, majd mindig az élet egymást váltó jelenségeit írja le, s így e versei közelednek az elbeszéléshez. Azért mégsem elbeszélések, mert pusztán a szeme előtt lejátszódó eseményt, megfigyeléseinek eredményeit közli, mesévé nem alakítja. Igen jellemző ebből a körből *Bacchus, 's a' tokaji bor eredete* cz. verse (84. l.). Képzletből van merítve — erre már a cím figyelmezteti az olvasót — mégis az egész nem egyéb, mint Bacchusnak s az olymposi isteni kar egy-két tagjának beállítása egy szüreti multságba, egy jól megfigyelt szüretelés mozzanatai közé. Hasonlóképen megfigyeléseit értékesíti azokban a verseiben, melyeknek tárgya egy farsangi verekedés (*Farsanggal történt verekedés Pesten*, 115. l.), a zarándmegyei, Gaina-hegyi leányvásár (*Lakadalom' módja az oláhoknál*, 117. l.) vagy egy katonai gyakorlat (*Tábori gyakorlás Rákos' mezején*, 96. l.). Költői magaslatra nem tudja emelni tárgyát. Szeme éles, megfigyelései találóak,

de sem elég jellemző erő nincsen benne, sem esztétikai tartalmat nem tud belevinni: költeményei nem egyebek, mint megverselt újságcikkcek.

Elég gyakori jelenség, hogy nem áll meg a pusztá leírásnál, hanem a megfigyelt jelenségek hatása alatt fölbuzdul vagy bölcselkedni kezd, s így az érzelmi vagy a gondolati költészet körébe emelkedik. Néha elég szerencsésen. Az érzelem és leírás kapcsolata kevesebb példát idézhetünk. Legjellemzőbb, s egyszersmind érzésvilágának leghívebb tükre az a verse, melyet *Egy nagyságos aszszonyságnak intésére* írt feleletül (110. l.). Az udvarnál tett látogatását írja le benne — fentebb már idéztük egypár versszakát. Érdekes a társaság rajza is, a mely a császári palota termeiben föl s alá hullámzik, de még érdekesebb az a gúny és megvetés, melylyel a társaságot sujtja. Véleményét épen nem titkolja, s ugyancsak kijut tőle a »hívságban fetrengő udvari rabok«-nak, a kik »aranyos tündér kárpitok« közt élnek. A másik e fajta költeménye, *Pest várossának árvizekből származott veszedelmére*,¹ tulajdonképen pusztá leírás, a tavaszi olvadás borzalmái a Dunán, s a látására fakadó érzelem sem kapcsolatos a képpel, melyből származott, de annál jellemzőbb Barcsay érzelem-világára. A városról, melyet a Duna hömpölygő szennyes hullámai elpusztítással fenyegetnek, hazája jut eszébe, a melyet hasonlóképen romlás fenyeget.

Gyakrabban vegyül verseiben a leírással elmélkedés, s ilyenkor megfigyelései mintegy a belőlük kifejlő gondolat hordozóivá lesznek. E verseiben már a gondolati költészethez közeledik. A gondolati költészetet általán bizonyos kicsinyléssel szokás tekinteni, s a költészet egy alacsonyabb fajának tartják. Elméletileg sem egészen jogtalanul, hiszen a költészet igazi hivatása érzelmeket kelteni, nem gondolatokat ébreszteni, s a gondolat, ha méltó tárgya akar lenni a költészetnek, kénytelen előbb az érzelmek tüzeiben költőivé edződni. Az ilyen költői művek, Kölcsey *Vanitatum vanitasa* vagy Arany *Honnan és hová cz.* költeménye, épúgy az emberi lélek mélységeibe, az érzelmek világába vezetnek, mint Tompától a *Pusztán* vagy Petőfitől a *Dalaim*. A tulajdonképeni gondolati költészet azonban, a tanító költemény s a bölcselkedő vers, ha nem annyira a szívhez, mint inkább az észhez szól, veszedelmes műfaj: az önmagában nem költői tárgyat pusztán az előadás művészetével költészetté emelni nagyon is próbára teszi a költő hivatottságát. Ezeket az elméleti megfontolásokat igazolja a gyakorlat, s még jobban megerősíti az a tapasztalat, hogy a valóságban többnyire csak olyan költők művelik a gondolati lírát, a kik az érzés hevént nem tudják vagy nem merik költőileg kifejezni, p. o. Kazinczy.

Barcsay is nem csak költői kedély volt, hanem gondolkodó fő is, s a látottak nyomán szívesen fejtette ki a képekből a ben-

¹ A Besenyei György Társasága, 31—33. l.

nük rejlő gondolatot, pontosabban szólva, szívesen magyarázta bele gondolatait. A két elem vegyítése nem mindig sikerült, a kapcsolat gyakran erőltetett, mégis e versei nem csak a költőnek, hanem az egész kornak legérdemesebb alkotásai. *A' télnek közelgetése cz.* verse p. o. egy-két versszakban igen szemléletesen és hangulatosan festi a kései ősnek komor képét:

Éjszaki szeleknek süvöltő zugása
Halovány erdőknek levele hullása,
Jelentik hogy nints már Ősnek maradása
És hogy télre hajlik esztendő forgása.

— — — — —
A tél pedig ülven jeges fellegekre
Elébb bírodalmát terjeszti hegyekre,
Onnét fagyot küldvén lapályos térekre
Halált látszik hozni egész természetre...

(*A Besenyei György Társasága*, 28. és 29. 1.)

de már az a bölcselkedés, a melyet hozzáfűz, hogy a természet változása rövid életünknek képe, részben nem igaz, másrészt pedig közhely, elkoptatták már az ókor költői. *Arkádia' le íratásában* is van egypár igen szép természeti kép, stilizált, de művészi hátér, mély színekkel és kifejező vonalakkal, akárcsak egy Böcklin-kép:

A' szép Arkádia' gyönyörű völgyében,
Kősziklák hasadtak egy hegy' közepében:
Hová nap nem süthet tavasz' melegében,
Sem pedig a' nyárnak gyullasztó hevében.

E kősziklák között sok mohos helyeken,
Tiszta víz tsergedez apró követseken,
Melyly el tévelyedvén számtalan ereken,
Újra találkozik virágos réteken.

Éjszaki szeleknek fagyaló fúvása
Nem jut oda, hol van e' víznek folyása:
Ott vagyon a' fáknek örök virágzása,
Ott van *Pomónának* kedves mulatása. (223—224. 1.)

A képből kifejlő eszmei vonatkozás azonban olyan homályos, hogy a vers második fele szinte érthetetlen. Erőszakolt a kapcsolat a *Hívság' látásakor gerjedett jámbor* érzésben is, de itt a költeménynek mind a két fele — már a cím jelzi a vers kettős természetét — önmagában értékes. A hívság a bécsi sziget-kertben folyó életre czéloz, a léha bécsi társaság mulatozásaira, a jámbor érzés pedig arra a gondolatra, mely őt e nyüzsgő, szerelmeskedő embertömeg láttára elfogja. A mulandóság képe merül föl előtte, az a gondolat, hogy minden, a mi van és lesz, gazdag és szegény, pompa és nyomor, egyaránt visszasülyed, eltűnik, szétfoszlik. De

nem semmisül meg, mert az élet s az anyag örök: más alakban újra életre kel s megjelen a földön:

Király, ki most sírbann szállott trónusából,
Koldús, ki kenyérért kiált furuglyából,
Kis tsetsemő, ki sír szoros pólyájából,
Agg, ki földbe vágyik kínos nyoszolából.

Törpe gunyhó, melylyet szegény most építe,
Erős vár, kit *Vaubau* (így!) bástyákkal keríte,
Oltárok, zsámolyok, kit kints fényesíte,
Egy szóval, valamit természet készíte.

Egy aránt változik formából formábann,
Van e' föld', levegő', víz', 's tűz' hatalmábann,
Kinek élet lakik örök tsatájábann,
De nintsen semmiség ezek' munkájábann.

Semmiség! tűnjél el érthetlen voltoddal,
Bölds előtt nem találsz helyet hatalmaddal,
Plátó rég el űzött üres árnyékkal,
Nints helyed soholt is ijesztő álmoddal.

Bár majd midőn egyszer fagyalt tetemeim,
Hídeg földbe szállnak érzékenységeim,
Nem élek köztetek; de minden részeim
E' világbann lésznek, hol vagynak eleim.

Akkor ki gőzölvén vékony párátskábann,
Jutván láthatatlan testek' csoportjábann,
Megyek esméretlen világok' számábann,
Nem lankadok, tsak itt, földünk' hatarábann,

Akkor e' sár darab, melylyet kedveltetek,
Nem léssen, Barátim! e' képen köztetek,
Hanem sok formábann repdesvén veletetek,
Füven, fán, virágon léssen elöttetek. (125—126. 1.)

A bölcselmi gondolat, főképen első része, nem eredeti, de tömör, praegnans kifejezése az eredetiség színébe vonja s költőivé teszi.

Legnagyobb számmal mégis elmékedő versei vannak; bennük vagy minden támaszték, minden előkészítés nélkül pusztán az őt foglalkoztató gondolatokat önti versbe, vagy ha van is valamilyen külső rúgó, mely őt éneklésre készíti, érezzük, hogy e versigazi tárgya az elmékedés. Láttuk, hogy leírásait is szereti elmékedésekben fölolvastani, még gyakoribb, hogy az élet jelenségeit pusztán megfigyelve, de le nem festve, egyenesen azon eszmék tolmácsolására tér, melyeket benne, mint gondolkodó főben, ezek a jelenségek keltenek. A magány, az elhagyatottság mindig gondolatébresztő, s az ő életének az a fele, mikor költészete leggazdagabban buzgott, nagyobb részt csöndes magánosságban telt el. Vagy egyedül ült tábori sátrában, vagy ha emberek között volt is, mulatós tisztársai, korlátolt szemhatárú közkatónái nem voltak számára az óhajtott társaság. Elvonulva tőlük megeresztette:

nem képzeletének, hanem értelmének fékét, philosophált, philosophikus verseket, költői leveleket írogatott.

Tulajdonképen nem is kellene e versekkel bővebben foglalkoznunk, hiszen semmi egyebek, mint uralkodó gondolatainak, főntebb megismert világnézetének kifejezői. Részletesebb elemzés helyett inkább gondolati költészetének főbb indítékait állítom össze, azokat a tárgyköroket, melyekben versei forognak.

Mint katonát elsősorban a háború érdekli, s a mi a hadviseléssel kapcsolatos. Sajátos világnézet tükröződik elmélkedéseiben: katona létére óhajtva várja a békét s irtózik a háborútól. Kétszeresen idegenszerűnek érezzük ezt a fölfogást a mai nagy időkben, mikor a sóvárgott béke vágya még a polgárember lelkében sem tudja elfojtani a háború szükségességének gondolatát. De Barcsay elsősorban philosophus volt s csak aztán katona. Az ő józan esze, támogatva a XVIII. század philanthropismusától, nem tudott belenyugodni abba a gondolatba, hogy az emberek egymás életére törjenek. Nem látván semmi hasznát, célját a háborúskodásnak, a mely csak vérét kívánja a nemzetnek, utálatlalt fordul el tőle, leghatározottabban a *Tábori gyakorlat Rákos' mezején* cz. versében:

De mit szomorítom ezekkel szívedet?
Tudom, hogy átkozod te is fegyveredet:
Tudom, győzedelmed' nem egyszer sirattad,
'S véres koszorúdat könyveddel ásztattad.
Tudom; de, Barátom! inségre születünk,
Istentől jót rosszal elegezen vettünk. (99. 1.)

Ezzel a fölfogással nem lehetett meggyőződésből katona. Nem is volt, csak kötelességtudó és bátor harczos — de vitézebbül küzdött, mint sok hevüλέkeny társa. Még jobban szánta a szegény köz-katona sorsát. Több ízben emlékszik meg róluk, legmeghatóbban a *Pesti nagy házra* írt versében.¹ Az ú. n. Károly-kaszárnya² láttára, mely rokkant katonák eltartására szolgált, allegorikus alakban, egy sebesült közkatona szavaival, fölpanaszolja a sok fáradtságot, nélkülözést, szenvedést, a melyen a katonának végig kell gyötörödni. S mi a jutalom: tengődés a szemétdombon, legfőllebb ellátás a pesti Hôtel des Invalidesban. Föl is kiált:

Esmérje meg egész földi ifúság,
Hogy hadi szolgálat tzifra nyomorúság,
Valamit *Márs* ígér, az merő bolondság,
Füst, és múltó árnyék, és végre koldússág. (147. 1.)

Kutatja az okot, a mely a katonaságot szülte, a mely az embereket egymásra uszítja. Az emberiség gazdasági törekvéseit, a nem-

¹ Teljes czíme: *Egy sebes katonának sohajtása a meg törődött vilézeknek számokra épült pesti nagy házra.*

² Ma Központi városház.

zetiségi ellentéteket, a politikai szenvedélyeket figyelemre sem méltatva, ő is, valamint Horatius, a háborúk magyarázatát pusztán a királyok önzésében nyomozza: »Quidquid delirant reges, plecutuntur Achivi.« Azt hirdeti, több határozottsággal, mint alapossággal, hogy telhetetlen, hatalomra, pénzre vágyó uralkodók sodorják népeiket a háborúba és a romlásba; innen haragja az uralkodók ellen, a kik tetszésük szerint tépik meg körmükkel embereiket, míg irtózatos torzalakokká nem válnak (*Egy hadi ember jó barátjának*, 67. l.). Ez a fölfogás a legélesebben, szinte forradalmi hangon abban a kis költeményben szól, amelynek címe: *A' magyár Marmontel*¹ *hová kívánkozik temetkezni.*

A' por ezer féle formákban változik,
Talám enyém majd egy rózsában bujdosik,
Melylyben midőn ötet *Philis* meg tsókolja,
Szívét szomorúság titkosan el fogja.
Míg egy Király, ki tsak erőszakot mivelt,
'S magának koporsót még éltében emelt,
Értzben, márvány kőben várja sorvadását,
És száz esztendőre rendelt rothadását,
'S akkor is el tölti méreggel udvarát. (78. l.)

Ez az antidynastikus fölfogás, mely oly sajátos ellentétben áll korának loyális érzésvilágával, két irányban érezte hatását. Az egyik az volt, hogy Barcsay nemzeti törekvéseinek legfőbb akadályát Bécsben kereste:

Béts pedig magábann keresvén Nagyságát
Lassanként tsorbítja Magyar' Szabadságát.

(*Lengyel, török, moska háború' kezdetén*, 71. l.)

A másik, még mélyebbre ható következmény, hogy elvesztette hitét az emberi szabadságban. A szabadság csak chimaera, a mely legföllebb a mennyországban jut az embernek osztályrészül. Itt a földön rabság a sorsunk; olyan a társadalom berendezése, s főként olyan nagy az uralkodók hatalma, hogy mindannyiunkra ránehezedik a bilincs, a lekötöttség érzete (*Egy hadi ember jó barátjának*, 69. l.). Tiltakozik is az ellen, hogy ezt az évszázadot arany századnak nevezzék!

A második indíték, a mely Barcsayt elmélkedésre, így versírásra bírja, az egyszerűség. Nem a horatiusi középszer az ideálja, a mely inkább az anyagi szempontra figyel s az élet mérsékelt élvezetét tartja az ideális állapotnak, hanem az igénytelenség, a lemondás, az, a mit később Arany olyan szépen fejezett ki *Vágy* cz. költeményében:

Földi ember kevéssel beéri,
Vágyait ha kevesebbre méri.

¹ Báróczy Sándor, Marmontel magyar fordítója.

Barcsay kisebb művészzel, de talán még mélyebben ragadja meg a kérdést: csak az a boldog, a ki föl tudja magát szabadítani az emberek és a sors szeszélyei alól, a ki a boldogságot nem mástól, hanem magától várja (*A' jámbor evező*). Ilyen embernek látja és festi Orczyt *A' boldog vénség* cz. versében (142. l.), s ezért mondja a boldogságról:

Indúlj bár utánna *Japponból Chynábann,*
Keress a' rest *Spanyol'* kintses országábann,
Soholt sem találod — egyedül szívedbenn
Lelhetd szerentsédet egész életedbenn.
Tudomány, ditsőség, nagy név, kints, méltóság,
Tsak füst, álomnál is kevesebb valóság.

(Az igaz boldogságot hol leli fel az ember, 141. l.)

Ugyanaz a gondolat, a melyet Kölcsey a *Vanitatum vanitas*ban hirdet; de nem a csalódott ember keserűségével, hanem a világ hiúságain túlemelkedett bölcs megnyugvásával tolmácsolva. Barcsay azonban itt nem áll meg, hanem elméletéből levonja a végső gyakorlati következtetéseket is. Mindaz, a mi az embert eltávolítja ettől az egyszerű állapottól, a modern fényűzés, mely bennünket a gazdagodás rabjává tesz, a kényelem, a pompa, végül a kereskedelem, mely lehetővé teszi, hogy messze világrészek termései hozzánk jussanak s elpuhítsanak, mindaz rossz és veszedelmes (*Bodrog' 's Tisza' vizsgáltatásakor*, 107. l., *A' fősvényésgről a' Tiszának méregetések*, 138. l.).

Ezenkívül még egy indíték szerepel gyakorlatban Barcsay elmékedő költeményeiben: a mulandóság gondolata, melynek legköltőibb nyilvánulását már előbb, Barcsay leíró költészetével kapcsolatban méltattuk.

Külön emlitem meg a Révai gyűjteményében olvasható első levelet, a mely *Comminge' fordítójának* szól (63.).¹ A levélnek az az érdekessége, hogy igazi tanköltemény, még pedig irodalmi jellegű. Aesthetikai kérdést fejteget benne, az epika és líra különbségét, s a nevezetesebb magyar költők műveit bírálja. Az előbbi persze inkább csak külső szempontból történik, s a költői alakítás nehézségeit mérlegeli egyikben is, másokban is, az utóbbi is csak általános dicsérő szövegeket foglal magában, de mint az irodalmi bírálatnak egyik legkorábbi jelentkezése méltó a figyelemre. Maga

¹ Teljes címe: *Magyar vers írásra való ösztönözés. A' Comminge' fordítójának*. E levél címzettjének általán Orczyt szokás tartani, de tévesen. Orczy *Comminget*, D'Arnaud szomorújátékát, nem fordította le, még kevésbé, a mint Barcsay utal a versében, németre. A megszólított lehetne Nalácsi József báró, a kiről legalább tudjuk, hogy e szomorú játékot magyarra átültette (*A szerencsétlen szerelmesek avagy gróf Comens*, 1793), s föl lehetne tenni, hogy a német fordítást épen Barcsay biztatására cserélte föl magyarral. Sokkal valószínűbb azonban, hogy a levél Radvánszky Jánosnak szól; reá vall ugyanis a megszólítás, *Pyladesem*; e névvel illette Barcsay leveleiben állandóan Radvánszkyt. Igaz, hogy Radvánszky *Comminge*-fordításáról nincs hírünk.

a vers pedig, mint irodalmi tanköltemény első e nemű alkotás költészetünkben.

Szétbontottuk elemeire Barcsay költészetét. Megismerkedtünk azokkal a tárgyakkal, melyek Barcsay költői képzeletét foglalkoztatták, azokkal a motivumokkal, melyeket költeményekké dolgozott föl. Mint minden analysis, ez is egyoldalú művelet volt, mely a szétbontandó egységet, itt Barcsay költészetét, egy szempontból világította meg: föltárta alkotó elemeit. Hogy teljes legyen Barcsaynak, mint költőnek képe, szükség van egy másik szempont érvényesítésére: meg kell világítanunk azt a módot, a mint ezek az elkülönített részek egészszé, költeményekké alakulnak. Annál fontosabb ez a szempont, mert a költői alkotások hatása elsősorban attól függ, mint olvad össze a nyers anyag egy-egy magasabb művészi egységbe. Az analitikus eljárásnak is megvolt a maga jogosultsága s különösen Barcsaynál, a kinek költői érdeme, mint a régi, művészi tekintetben kevésbé jelentős költőinknél rendszerint, inkább az anyagban, s nem a feldolgozásban határozódik.

A költemények beható vizsgálata arról győzött meg, hogy Barcsay az őt megelőző költői nemzedékkel szemben, sőt még Bessenyeivel is ellentétben, majd mindig olyan mozzanatot ragadott meg, mely méltó volt a megéneklésre. Gondoljunk csak Amadéra és Faludira, a hanyatlás korának legkiválóbb költőire. Amade költőibb természet, érzelmvilága könnyen, a legcsekélyebb illetésre megrezdül. Közvetetlensége sokkal nagyobb, de hány kicsinyes, költőivé alig varázsolható mozzanatot vagy érzéshullámot foglal versebe! Faludi meg épen kifejező művészetével kénytelen legtöbbszőr pótolni a költői tárgy iránt való érzék hiányát. Barcsaynak fejlettebb az ízlése, mint Amadénak, s nagyobb a tehetsége, mint Faludinak, mint költő azonban elmarad mind kettő mögött. Elsősorban azért, mert motivumait nem tudja a kellő művészettel alakítani; verseinek külső és belső formája egyaránt fogyatékos. Ezt a pontot érintettük már előbb is, midőn érzelmi lírájáról volt szó. De áll gondolati lírájára is. Az egyes motivumokban van költőiség, s a kiszakított részletek, önmagukban tekintve, megilletik az olvasót. Gondoljunk vissza a bemutatott részletekre: nem lehet tagadni, hogy költői lélekre vallanak. Összefűzésük azonban nem művészi: belsőleg nem kapcsolódnak úgy egymáshoz, hogy eredményük, a költemény mint egész, harmonikus műalkotássá váljék. Szóval a belső formájuk, szerkezetük gyarló, legtöbb verse nem szerves egységnek, hanem érzelmi állapotok, megfigyelések és gondolatok halmazának tetszik. Nem kiszámított, tudatos művészetnek, nem is öntudatlan költői intuitiónak munkáját látjuk bennük, hanem egy költői kedélynek, értelmes főnek szabad csapongását, mely a poetika törvényeire épen nem vet ügyet. Ezért távol áll a mesterkéeltségtől, de egyben a művésztől is.

Bonyolultabb a külső forma kérdése, értve rajta természetesen nem csak a verselést, hanem általában a kifejezés módját. A megoldás egészen attól függ, milyen szögből tekintjük Barcsay verseit. Faludihoz mérve természetesen nem sok méltányoló szót találhatunk reá. A változatosság egészen hiányzik költészetéből; verseit vagy négyes rímű, vagy páros rímű Zrinyi-sorokban írta. Az egyforma mérték már önmagában is egyhangúságot szül s nem egyaránt alkalmas a különféle tárgyakra. S különben is rövid, lírai költeményekben nem simul eléggé a hangulathoz ez a kényelmes, nyugodt forma. Nem köti meg eléggé a költő kezét, mondani-valóját nem kell tömörre fognia, s ezért Barcsay sem tudja elkerülni a régi magyar költészetnek a Zrinyi-sortól előmozdított áradozását. Bő és részletező ott is, a hol a tömörség nem menne a világosság rovására. Hozzjárult ehhez, hogy a költői levelet művelte. A költészetnek ez a kisebb igényű faja nem követeli meg az emelkedett stílust — Horatius p. o. a maga szatiráit és költői leveleit nem is nevezi költeményeknek, hanem *sermok*nak, beszélgetéseknek. Barcsay is, főként levelei elején, egyszerűen és túlságosan természetesen ír. Nyerneken így levelei közvetlenségben, de kissé prózaiakká válnak, s a prózaiságról sem levelei folyamán, sem egyéb költeményeiben nem mindig tud megszabadulni. Általán hiányzik verseiből a műgond, a csiszolás, a gondolatok megfogalmazásában nyilvánuló művészet. Talán nem csalódom, ha ennek a műgondnak hiányát félig-meddig tudatosnak gondolom. Barcsay nem tartotta magát költőnek a szó legnemesebb értelmében. Írt, s talán iparkodott is szépen írni, de szántsándékkal nem keresve a kifejezéseket, nem esztergályozva a mondatokat. Költészete így nem csillogóra cisellált sorok foglalata, hanem egy egyszerű, de nem közönséges mélységű lélek és szív természetes productuma. Volt azonban tagadhatatlan stílusérzéke. Versei, ha kiemelkednek a személyeskedés köznapiságából, tetszetősek, sőt társai alkotásaihoz viszonyítva választékosak, s maga Barcsay épügy kiemelkedik közülük, mint Báróti a prózaírók sorából. A 70-es évek magyar költőihez mérve, a francziásokhoz és deákosokhoz, határozottan kiváló hely illeti meg. Természeti képeit s emelkedett eszméit néha olyan szabatosan, olyan finoman, szólaltatja meg, hogy méltán reászolgált az *elegans poeta* névre, melylyel kortársai Révaitól kezdve kitüntették.

Ma már ennek az elegantiának fénye megkopott, s Barcsay költészete teljes egészében a múlté, az irodalomtörténeté. Erdemkoszorúja bizony csak »hervadó laurusokból« fonódott. A költő volna az utolsó, a ki ezen érték-ítélet ellen tiltakoznék. Maradandó és becses csak az egyénisége volt: mint ember és mint író egyike volt e korszak legrokonszenvesebb és legérdekesebb alakjainak.

IRODALOM.

I. Kiadások.

A) Verses kötetek.

✓ *Két nagyságos elmének költeményes szüleményei.* A *Költeményes Gyűjtemény'* öregbedésére a' nagyságos szerzőknek egyező akaratjokból közre bocsátotta Révai Miklós. Pozsonbann, Loewe Antal' betűívej. 1789. 8-r. 16, 245, 1 l.

Révai a Károlyi Antal grófhhoz 1789. jún. 7-ikén írt levelében (közölve Abafi Figyelőjében XV : 282. l.) említi, hogy a *Levelezés* első része való Barcsaytól, tehát a kötet 63—148. lapján foglalt versek. Arany alább idézendő tanulmányában belső okok alapján valószínűvé, Kristóf György pedig (EPHK. 1914 : 786. l.) kétségtelenné teszi, hogy a kötetnek Orczy versei közé sorolt darabja, *Arkádia' le iratása* (222. l.) szintén Barcsaytól való. Ugyancsak Kristóf bebizonyítja (id. h. 787. l.) szintén belső okokkal, hogy a *Tudományok' nevelkedéséről, Budai ferdőbenn* cz. vers is (206. l.) Barcsayé, míg ugyanezt az *Együgyű életnek ditsérete* cz. versre (226. l.) vonatkozólag csak valószínűnek tudja mutatni (id. h. 790. l.).

A közölt verses művek jobbára költői levelek, de nem mind; a levelek egy kivételével (az első, l. szövegünkben a 146. lapon) Orczyhoz szólnak.

B) Egyes versek.

Folyóiratokban, más művekben s később közölt versek:

1. *A' fordítóhoz.* Bárótzai *Erköltsi mesék* cz. műve előtt 1775.
2. Kilencz verse *A Besenyei György Társasága* cz. műben 1777, még pedig négy költemény, (egy közülük megjelent később a *Költeményes szülemények* között is) négy verses levél Bessenyeihez, egy Orczyhoz.
3. Költői levele Bessenyeihez 1778. nov. 8. Bessenyei *Holmijában* a 237. l. 1779.
4. Költői levele Ányos Pálhoz 1778. decz. 1. Kassai Magyar Museum, II : 44.
5. *A' magyarországi tudományoknak főgyűlekezetihez*, 1780. U. ott, 157. l.
6. *Holmi gondolatok* (öt maxima). U. ott, 261. l.
7. Hat hátrahagyott verse az Erdélyi Muzéumban, I : 29—33. l. 1814.
8. Öt költői levele Ányos Pálhoz (1777. szept. 23.; 1778. febr. 24.; 1778. Szt. Mihály hava 11.; 1779. decz. 3.; 1781. Szt. Mihály hava 14.) a *Figyelőben*, 1873 : 135—137. l. Közölte Závodszy Károly.
9. Négy költői levele Ányos Pálhoz a Honban, 1873. Három a 203. számban (1779. decz. 29.; 1780. ápr. 25.; 1782. jan. 17.), egy a 204-ikben (1782. ápr. 20.) Közölte Závodszy Károly.
10. Tizenegy kisebb-nagyobb verse a Kisfaludy-Társaság *Évlapjai*-ban, Új folyam, XXI. k. 250—281. l. Közölte Berkeszi István. —

Többnyire költői levelek, kettő azonban már megjelent a *Költeményes szüleményekben*.

11. *Éva almájának eredete* cz. vers a kéziratos *Radványi Verseskönyvek* folio-kötetében (6. l.). Innen közölte *Névnapi köszöntő a XVIII. századból* cz. alatt Baros Gyula az Uj Idők, 1901. ápr. 14-iki számában, majd újra az IK. 1904 : 83.

12. Költői levele Ányoshoz (kelet nélkül). Hattyuffy, *Költői Levelezések* (RMK. XXII.) 79. l.

13. Két költői levele Ányos Pálhoz (1779. márcz. 21.; 1782. Szt. György hó 20.). IK. 1907 : 348—351. l. Közölte Császár Elemér.

14. *Midőn B. H. a Dunát és Balatont által uszta volna*. Erd. Múz. 1911 : 267. l. Közölte Kristóf György.

Ezekon kívül több hátramaradt verse özvegyénél maradt, ugyanott egypár tréfás francia verse; mindezek jelenleg lappanganak.

C) Prózai levelek.

1. Levele Bessenyeihez 1773. márcz. 7. *Bessenyei Társaságában*, 30. l.

2. Három prózai levele (1782. márcz. 17.; jún. 29.; aug. 21.) a Honban, 1873. 204. szám. Közölte Závodszy Károly.

3. Levelei Radvánszky Jánoshoz és feleségéhez, Prónay Évához, egy levele Orczy Lőrinczhez, Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam, XXI : 250—281. l. Közölte Berkeszi István.

4. Levelezése feleségével. IK. 1893 : 342—351; 467—494. l. Közölte Nagy Iván.

5. Levelei Gróf Széchenyi Ferenczhez. Tört. Tár. 1904 : 539—557. l. Közölte Esztegár László.

6. Ismeretlen levelei. Vas. Ujs. 1904. 50. sz. Közli Takáts Sándor.

7. Két levele Ányos Pálhoz (1782. márcz. 17.; aug. 21.) IK. 1907 : 349—352. l. Közölte Császár Elemér.

8. Nyolcz levele nejéhez. Erd. Múz. 1911 : 249—268. l. Közölte Kristóf György.

9. Három levele Radvánszky Jánoshoz. IK. 1911 : 204—206. l. Közölte Baros Gyula.

10. Levele feleségéhez. (1779. ápr. 5.) Erd. Múz. 1915 : 128. Közölte Ferenczy Sándor.

Haller Gáborhoz írt levelei állítólag Haller családjánál maradtak; ma ismeretlenek.

II. Források.¹

A) Életrajzok.

1. Döbrentei Gábor: *Barcsay Ábrahám*. Erd. Muzéum I : 17—33. l. (1814).

2. Kölesy és Melczer: *Nemzeti Plutarkhus* (1816), III. U. az németül is: *Ungarischer Plutarch* (1816), III.

¹ Az összefoglaló irodalomtörténeti munkák s a Lexikonok (írói és egyéb) közül csak a kevésbbé ismerteket említtem.

3. Toldy Ferencz: *Barcsay Ábrahám. M. költ. élete*, (1870.) I : 175—180. l. U. az a *M. költ. kézikönyve*² (1876), II : 82—86. l.
4. Ballagi Aladár: *A magyar testőrség története* (1872), 133—147. l.
5. Zombory I. János: *Barcsay Ábrahám élete és költészete* (1895.) 73 l.

B) Életrajzi adatok.

1. Radvánszky János hat levelének fogalmazványa. (1771—1789). Közölte Baros Gyula a 13. sz. értekezésében.
2. Ányos Pál verses levelei Barcsayhoz (1777—1782.). L. *Ányos Pál versei*. (Kiadta Császár Elemér, RMK. XXIII., 1907.)
3. Bessenyei György, *Holmi* (1779) : 228. l.
4. Öt kis ujságközlemény a M. Hirmondóban: 1785. 2. sz.; 1787. 79. sz.; 1791. 61., 67. sz. 1803. 13. sz.
5. Hadi és más nev. Tört. 1790. II : 711. l.
6. Két kis ujságközlemény a Bécsi M. Merkuriusban, 1794. 87. sz. és 1795. 45. sz.
7. Barcsay Ábrahám cs. és kir. ezredes és volt testőr. (Nekrolog.) M. Kurir, 1806. I : 31. l.
8. Kazinczy Ferencz elszórt megjegyzései Barcsayról. *Pályám emlékezete*.
 9. *Kazinczy Levelezése* (kiadta Váczy János) egyes kötetiben.
 10. Nagy Iván, *Magyarország családai*, I. k. (1857) 186—190. l.
 11. Baros Gyula: *Barcsay és Báróczy*. (1905.) 24 l.
 12. Kristóf György: *Adatok Barcsay Ábrahám életéhez*. Erd. Múzeum, 1911 : 249—268. l. Önállóan is.
 13. Baros Gyula: *Bessenyei Sándor szerelme*. IK. 1906 : 53—80. l. (Sok adat Bessenyei Sándor és Barcsay viszonyához.)
 14. Baros Gyula: *Adatok Barcsay Ábrahám levelezéséhez*. IK. 1911 : 193—211. l. Önállóan is.
 15. Lampérth Géza: *Bessenyei és társasága a gárdában*. Irodalomtörténet, 1912 : 1—8. l.
 16. Ferenczy Sándor: *Barcsay Ábrahám halálának napjáról*. Erd. Múz. 1914 : 57—60. l.
 17. Kristóf György: *Barcsay Ábrahám házassága*. Irodalomtörténet. 1914 : 413. l.
 18. Ferenczy Sándor: *Újabb adatok Barcsay Ábrahám életéhez*. Erd. Múz. 1915 : 127—131. l.

C) Emlékezések, méltatások, jellemzések.

1. Sala Mihály verse: *Barcsay Ábrahám siralma*. Magyar Kurir. 1806. I. félév, Toldalék.
2. Haller Gábor francia »éloge«-a: *Barcsay Ábrahám emlékezete*. (Ford. Kazinczy Ferencz) Erdélyi Muzéum, I. (1814) : 33—42. l.
3. Sipos Pál verse: *Barcsay Ábrahám árnyékához*. Felső Magyar Országai Minerva, 1826. 9. füz. (851. l.) és Hunyad, 1882. 45. sz.

4. Vitkovics Mihály verse: *A múzsa panasza Barcsai Ábrahám sirjánál.* (Művei, I. k. 59. l.)
5. Greguss Ágost: *Barcsay Ábrahám* (rövid élet- és jellemrajz). Pesti Napló, 1855. I. 37. sz.
6. Szilágyi Sándor *Erdély irodalomtörténetében.* Bpesti Szemle, 1859 : 36. l.
7. Abafi Lajos: *Barcsay Ábrahám.* (Kazinczy levelei alapján.) Föv. Lap. 1877. 120., 121. sz.
8. Beöthy Zsolt Barcsayról *Poétika* cz. egyetemi előadásában. (Könyomatos jegyzet 1890/91-ből.) 231—232. l.
9. Baros Gyula: *Barcsay verse Báróczy neve alatt.* EPhK. 1905 : 731—733. l.
10. Széchy Károly Barcsayról *A megújulás kora, I. cz.* egyetemi előadásában. (Könyomatos jegyzet 1904/05-ből.) 401—433. l.
11. Baros Gyula: *Barcsay és Báróczy.* 1905. 29 l.
12. Mráz Gusztáv: *Barcsay Ábrahám.* Nógrádi Hirlap, 1906. 10. sz.
13. Kristóf György: *Barcsay és Orczy.* EPhK. 1914 : 785—791. l.
14. Kristóf György: *Barcsay Ábrahám költészete.* Irodalomtörténet, 1915 : 161—166. l.

CSASZÁR ELEMÉR.

A FORTUNATUS-MESE EREDETE.

A Fortunatusról és fiáról szóló német népkönyv reánk maradt alakjában a XV. század közepén keletkezett és 1509-ben jelent meg nyomtatásban Augsburgban.¹ A német földön nyomban nagy népszerűségnek örvendett, majd elkerült az összes európai népekhez s mindenütt szintén igen kedvelté lett. Lefordították minden művelt nyelvre — magyar verses földolgozása még a XVI. századból való (1580 körül), hű (prózai) fordítása 1651-ben jelent meg Lőcsén² — és földolgozták tárgyát még a XVI. században, de a következő századokban is egészen a jelenkorig számosan versben és prózában, elbeszélő és drámai művekben. De a mese eredetével csak a XIX. században foglalkoztak, mióta a német romantikusok fölismerték a népies irodalom termékeinek költői értékét és nagy jelentőségét. Így könnyen érthető, hogy ép a romantikusok feje, Schlegel Ág. Vilmos, volt az első, a ki róla, még pedig nagy magasztalással, szólt,³ mire romantikus társai bővebben foglalkoztak vele, Tieck Lajos (1816) óta pedig ismételtelen földolgozták érdekes tartalmát (részben be nem fejezett) költői művekben.

Schlegel csak röviden szól a népkönyvről; minden további indoklás nélkül megjegyzi, hogy francia regény. E véleménye nem igen talált hívőkre; annál népszerűbb lett a spanyol eredet föltevése, mely főleg Görres Józsefnek a német népkönyvekről írt korszakos műve⁴ óta terjedt el és lett otthonos az irodalomtörténetekben. Grimm Vilmos magát a mesét németnek tekintette, de a népkönyvről úgy vélekedett, hogy népies mondákból első ízben spanyol nyelven szerkesztetett össze. Kevésbé népszerűek lettek Tieck Lajos nézete, mely a népkönyvnek angol eredetet tulajdonított, és Felix Bobertag föltevése, mely görög (bizanci) területen

¹ Legjobban kiadta Hans Günther, Halle, 1914, 157 l.

² Ezt a magyar szöveget kiadta Lázár Béla. Pótkötetek az EPhK.-höz II. 1890, 329—504. l.

³ *Vorlesungen über schöne Literatur u. Kunst III. 1803—1804*, ed. Jak. Minor, 1884, 150. l.

⁴ *Die deutschen Volksbücher*, Heidelberg, 1807, 11. (tévesen 10.) szám, 71—82. l. Szerinte a történet breton eredetű, mert a cselekvény Bretagneból indul ki; de francziák, olaszok és németek spanyol szövegezésből vették át.

kereste a kalandos történet hazáját.¹ Végre Zacher Gyula 1847-ben kifejtette, hogy mind a mese, mind a népkönyv német eredetűek. Ez a föltevés komoly körökben ma talán általánosan elfogadottnak tekinthető, mivel sem a francia és spanyol, sem az angol és görög eredetet meggyőző vagy csak megnyerő bizonyítékokkal támogatni nem sikerült. Az eltérő vélemények hívei korán észrevették, a mi Benfey után nem volt nehéz, hogy az elbeszélésnek egyes részletei (motivumai) keleten is megtalálhatók, és ismételten utaltak indus vagy arab rokon mesékre vagy vonásokra, melyekben közvetlenül vagy közvetve „forrásokat” véltek fölismerhetni.

A híres mese és népkönyv eredetét első ízben Lázár Béla egy még ma is figyelemre méltó, alapos dolgozatban,² melyre őt én még egyetemi hallgató korában irányítottam, úgy vélte földeríthetni, hogy a regényben található különféle (de nem összes) motivumokat egyenként részletes vizsgálat tárgyává tette, és a kérdésnek utolsó fejtegetője, Hans Günther,³ Lázár tanulmányából kiindulva, ezt a módszert a teljes anyagra vonatkozólag keresztül vitte. Lázár a következő eredményre jutott: »A népkönyvet Németországban, talán Augsburgban, valamely tudós és világlátott férfiú egy keleti eredetű mesének európai motivumokkal való egybeolvasztásával a XV. század közepén írta.« Günther is hasonlóképp vélekedik, de elejti a „keleti eredetet” és erősebben hangsúlyozza, hogy a mű szerzője, a ki csupán szórakoztató és mulattató olvasmányt czélzott,⁴ sokat dolgozott bele könyvébe közismert regékből vagy novellákból és útleírásokból,⁵ valamint saját élményeiből és tapasztalataiból.

¹ Ezt a nézetet, melyre engem a görög regény tanulmányozása vezetett, magam is vallottam már Bobertag előtt és neveztem *Irodalomtörténetemben* (II. 169. l.) „legvalószínűbbnek”. Különb. már Tieck megjegyezte még 1816-ban (*Phantasus* III., 226.), hogy bajos az ilyen történetek eredetét megállapítani, mert a legtöbb mesének alapképzetei minden népnél különböző időkben találhatók.

² *A Fortunatus-mese az irodalomban*, EPhK. Pótkötetei, II. 1890, 335—398. l. (németül: *Ungarische Revue* XIII, 1893 és XIV. 1894), a mese összes régi és modern földolgozásainak tárgyalásával. Pótlékok: EPhK. XVII, 1893. 285. l. (*A német Fortunatus-áramák*) és u. o. XVIII, 1894, 390. l. (*A Fortunatus-mese a francia irodalomban*).

³ *Zur Herkunft des Volksbuches von Fortunatus und seinen Söhnen*. Freiburg i. Br., 1914. — Lázár tizenkét motivumot tárgyal, Günther huszonhatot, de olyanokat is, melyekről „forrást” nem tud kimutatni.

⁴ Herford, *Studies in the literary relations of England and Germany in the 16. century*, Cambridge 1886, a munkában két szerzőt gondolt fölismerhetni: egy egyházi férfit, a ki moralizáló és javító czélzattól írta a népkönyvet, és egy későbbi átdolgozót, a ki a mulattató kalandos anyagra helyezte a fősúlyt. Ez erőszakos föltevést komoly bizonyíték nem támogatja. Nem valószínű Hans Scherer föltevése, a ki Dekker Fortunatus-darabjának kiadásában (*Münchener Beiträge* XXI., 1901., 45. l.) lehetségesnek tart valamely német vagy angol klerikus tollából egy latin Ős-Fortunatust, melyet először spanyol nyelven és e spanyol szöveg alapján utóbb németül átdolgoztak.

⁵ Ilyenekre ismételve hivatkozik a Népkönyv, kifejezetten Johannes Mandevillere (Montevilla), a ki 1372-ben halt meg Lüttichben és kinek *Itinera-*

A kérdés tárgyalásánál legnagyobb nehézséget eddigelé az egyes motívumok 'eredete' és 'őshazája' okoztak. Így azt találták, hogy az egyik elem vagy vonás keleti eredetű, a másik olasz földről való, a harmadik az ókori rómaiaktól vagy a minden ráfogásra alkalmas keltáktól stb. származik, a mit azután a szép-históriáknak vagy meséknek bámulatosan gyors vándorlásával szoktak megmagyarázni, ill. valószínűvé tenni. Magától értetődik, hogy ez a magyarázat nem egészen alaptalan, hisz valóban jól tudjuk, hogy pl. Boccaccio (*Decamerone*) vagy Basile (*Pentamerone*) vagy a *Hét bölcs mester* vagy a *Gesta Romanorum* elbeszélései milyen gyorsan terjedtek el Európában, még pedig nem is az irodalom közvetítésével, hanem leginkább szóbeli közlés útján. Mégis, úgy hiszem, ez a magyarázat nem vezet mindig célhoz, mert oly viszonyokat és módokat tételez föl, melyeket csak jóval később a könyvnyomtatás tett valószínűkké, de nem is deríti ki a nevezett gyűjteményekben található egyes mesék eredetét. Sokkal helyesebb, nézetem szerint, ha a népregékből indulunk ki és az irodalmi közvetítést csak másod- vagy harmadrangúnak tekintjük.

A népregéről újabb időben lényegesen átalakult a tudomány fölfogása.¹ A rege eredetét nem látja többé tisztázottnak valamely régi idegen rege kimutatásával, a mi a régibb kutatás veleje és célja volt, mert keresi ezen régi idegen regének is eredetét. A mai fölfogás szerint minden néprege voltaképp műrege, a mennyiben egy ember munkája, a ki különböző regei elemekből többé-kevésbé önkényesen megalkotta (innen az egyes regék nagyszámú változatai), és a tudomány nem annyira ezen kész, befejezett regének eredetére kíváncsi, hanem a tartalmát tevő egyes elemek eredetét kutatja. Ez elemek kétségtelenül az ember természetéből (testi és lelki életéből), részben életviszonyaiból fakadnak, úgyhogy mindenütt feltűnnek, a hol emberek élnek, főleg azonos vagy igen hasonló viszonyok közt, első sorban a kultúrának kezdetlegesebb fokain. E népregei elemeket nem kell valamely népnek más néptől kölcsönöznie vagy átvennie, mert ezeket minden nép minden korban önállóan hozza létre. Kölcsönzés csak ott van, esetleg csak ott nagyon valószínű, a hol ez ősi elemeknek egységes történeté való összekapcsolása vagy összeszerkesztése egy-egy különböző területen létrejött kikerekített, kész népregében azonos.

Ezt a mai tudományos fölfogást kell érvényesítenünk a Fortunatus-mesével szemben is. Kétségtelen, hogy ezen mesének alapmotívuma ősrégi természetű és mint ilyen nemzetközi, helyesebben: általános emberi. Hol nem kívántak volna az emberek, mióta

riusa a XV. század óta egész Európában a legolvasottabb könyvek egyike volt. De lehetséges, hogy a népkönyv szerzője még ezt az útirajzot is csak hírből ismerte, mert kétségtelen, hogy Montevilla műveből több és külön anyagot meríthetett volna.

¹ V. ö. cikkemet: *A néprege eredete*. Budapesti Szemle, 150. köt. (1912), 305—309. l.

emberek vannak, bűvös erszényt, melyből sohasem fogy ki a pénz, és láthatatlanná tevő süveget, mely boldog birtokosának megadja a repülés¹ lehetőségét? Ha történetünknek ezen alapmotívumáról azt állítják némely kutatók, hogy az keleti (indiai) eredetű: ez állítás, a mennyiben megokolt, csak azt jelentheti, hogy megtaláljuk keleten is, esetleg már jóval régibb följegyzésekben is, mert keleten is éltek és élnek emberek — de nem azt, hogy az európai szegény halandó ezekre a képzetekre rá nem jöhetett valami keleti 'forrás' nélkül.² Ez alapmotívumhoz, melyhez őt a népek gazdag és folyton tevékeny képzelete juttatta, kapcsolt azután egy tanult, világlátott augsburgi ember a XV. század közepén egyéb népregei elemeket és ezeken felül olvasmányaiból is egyetmást, főleg útleírásokból összefüggéstelen töredékeket, mert a varázseszközök (erszény és süveg) érvényesülését legjobban úgy vélte föltüntethetni, hogy hősét a széles világba küldi és idegen, kalandos viszonyok közt idegen emberekkel hozza kapcsolatba. Anyagát kétségtelenül legnagyobbbrészt szó hagyományból vette, mert a könyvekből való kölcsönzés a könyvnyomtatás előtt csak ritkán mutatható ki, illetőleg tételezhető fel. Ha Népkönyvünknek minél több motívumáról kimutatható (nem mindegyikről sikerült eddig), hogy idegen földön, más népeknél (szóban vagy írásban) szintén megtalálható, ez magában véve még nem bizonyít semmiféle kölcsönzést, hanem kétségtelenné teszi, hogy a kérdéses motívumok népregei természetűek, melyek mindenütt teremhetnek és teremnek is, a hol emberek élnek.

Ily alapon a Fortunatus-népkönyvről a következőket állapíthatjuk meg:

1. A Népkönyv mai befejezett alakjában eredeti német termék, mely Augsburgban a XV. század közepe táján keletkezett, mielőtt Konstantinápoly a törökök birtokába jutott (1453).

2. Idegen forrásáról, melynek esetleg fordítása vagy átdolgozása volna, szó sem lehet, és a régibb föltevések, melyek francia, spanyol, angol vagy görög eredetűnek tekintették, tarthatatlanok.

3. A Népkönyv magva, a két varázseszközről szóló mese, népregei eredetű és egyéb epikus motívumai (a különböző cselek és kalandok) szintén legnagyobbbrészt népregékből származnak.

4. Ez anyaghoz csatolt a Népkönyv szerzője, egy világlátott, tanult férfiú, a ki azonban nem volt (sajnos) kiváló írói tehetség, egyes nem-népregei eredetű vagy természetű elbeszéléseket (vonásokat), melyeket azonban, esetleg egy-két kivétellel, nem az irodalomból, hanem szóbeli közlésből merített.

¹ Hogy t. i. rögtön elkerülhessen a legtávolabbi helyekre is. V. ö. a mér földlépő csizmáról ('Siebenmeilenstiefel') szóló, szintén rendkívül elterjedt regét.

² Lázár pl. mind a két varázseszközt keleti eredetűnek tartja és úgy vélekedik, hogy azok Indiából kerültek nyugatra.

5. Irodalmi anyag nála csupán az útirajzokban ismerhető vagy tételezhető föl, noha Augsburgban, a világkereskedelemnek a XV. században egyik virágzó központjában, könyvének ezen (abban az időben igen kedvelt) elemét is könnyen meríthette szóbeli közlésből.

Magától értetődik, hogy azért az egyes elemek föl kutatása vagy kimutatása idegen országokban idegen népeknél nem hiába való fáradozás, sőt érdekes és értékes munka, mely a néplélektan vagy összehasonlító irodalomtörténet szempontjából elismerést érdemel; de nem szabad ez idegen elemeket 'forrásokul' tekinteni vagy föltűntetni, és sohasem szabad felejtetni, hogy a mit mi 'népregének' nevezünk, az voltaképp 'műrege', a mennyiben t. i. mindent, a mi egyes embertől származik, ha nem is tudjuk az illetőnek nevét, 'mű'-alkotásnak tekintünk. Népalkotások csupán a regéknek egyes elemei, melyek a kész, befejezett, kikerekített regékben mindenfelé az egész világon számtalan eltérő kapcsolatban és változatban találkoznak.

HEINRICH GUSZTÁV.

VÁZLATOK A MAGYAR MŰVÉSZET MŰLTJÁBÓL.

(Első közlemény.)

I.

Kazinczy Ferencz adalékai a magyar művészet történetéhez.

A magyar művészet történetének egyik legtanulságosabb fejezete kétségen kívül az lesz, mely az idegenbe szakadt magyar művészekről fog szólni. Szomorúan fog ez közviszonyaink sivársága mellett tanuskodni. Egyfelől a művészet minden ágában való rátermettsége a magyar ifjaknak, másfelől az érvényesülés elé gördülő leküzdhetetlen nehézségek hazánkban, rettenetes korképet tárnak elénk. Az, hogy művész-ifjaink magasabb kiképzetésüket csak Bécs vagy München művészeti Akadémiáin nyerhették el, a kisebb bajok közé tartozott. Nagyobb baj volt, hogy az odajutás egy-egy pártfogó pénzáldozata nélkül a lehetetlenségek közé tartozott. Ezt kikeresni, ennek kegyelem-kenyerét enni, sok olyan magyar ifjút tarthatott vissza a kifejlődésben, kibén önérzet, büszkeség hatalmasabban volt kifejlődve, mint a művészet szeretete. Ezek inkább lemondtak a művészet cultusáról, semhogy koldulókká kelljen előbb válniok; vagy félúton állapodtak meg, midőn a kezdetben szívesen nyújtott segítség a rögtöni nagy eredmények fölmutatása híján mind gyérebbé vált, vagy csak szemrehányások kíséretében érkezett meg.

Már abban a munkában is, melyet a magyar ifjú az idegen nyelv elsajátítására volt kénytelen fordítani, sok energia fogyott el. A művészi előleges képzettség fogyatékosága az energia másik részét vette igénybe, s így pl. a határozottan festői képességek elé annyi akadály gördült, hogy annak tovább fejlődése sokkal lassabban haladt, mint a kevésbé tehetségeseknél, kiknek nem kellett leküzdeni az előbb említett nehézségeket. Az ennek révén beállott önbizalom-csökkenés, valamint a pártfogók részéről jelentkező bizalom-hiány, mind oda munkáltak, hogy a magyar ifjú művészi kiképzése elé mind nagyobb akadályok gördüljenek. A ki elég szerencsés testi és lelki erővel rendelkezett és kibírta a nagy harcztot, tanulmányai befejezte után azonban még nagyobb válság elé került. Ha nemzeti érzése erős volt, haza jött — ha úgy fogta föl pályáját, hogy »a művész hazája a nagy világ«, akkor idegenben

maradt. Amabból aztán rendszeren a művészet napszámosa vált, emez hazát, anyanyelvet feledve, idegen országokban aratott műveivel babérokat és rakta zsebre az aranyakat.¹

Ha az a művész-nyomorúság, melyről Barabás beszél Emlékirataiban, oly nagy volt a fővárosban még a harminczas években is (pedig ez a kor a nemzeti föllendülés kora volt), elképzelhetjük, mennyivel nagyobb lehetett az a XVIII. évszázad végén, s a XIX. elején, midőn előbb a nemzet ópium-álmát aludta, később a Napoleon elleni coalitiós-háborúk embert és vagyont pusztító förgetege a nemzet szellemi erejét teljesen lekötötték, anyagi erejét pedig a tönk szélére juttatták.

Ilyen korban teljesen hiányoznak a szépművészetek kifejlesztésére szolgáló alkalmak és eszközök. Elmondhatni, hogy azok a legszerencsétlenebb teremtések, kik ily korban művészi hajlamokkal lelkükben jönnek a világra, és a kiket az erős nemzeti érzés eszményisége visszahoz a hazába, midőn hír, dicsőség, vagyon, önként kínálkozik az idegenben. Majd ha egykor ezt a szempontot nagyobb figyelemre méltatja a magyar művészet történetének eljövendő írója, akkor azok méltatásánál, kik hazajöttek, a hazai viszonyok akadályozó hatását épúgy nem fogja figyelmen kívül hagyni, mint viszont az idegenbe szakadtaknál a más országok kedvező közállapotainak fejlesztő erejét. De az igazság érdekében époly kevéssé lesz szabad azokat, kik künt maradtak, a hazafiatlanság súlyos vádjával sújtani, mint azok műveit, kik hazajöttek, egyedül a hazafiság szempontjából megbírálni. Mind a két csoporthoz tartozó művészek a kortörténeti háttér kifestése nélkül érthetetlenek fognak maradni, de a fősúlyt mégis a művészi értékre kell fektetni, s a hazafias érzés szép indítéka csupán az egyenlőminőség eseteiben fogja a mérleget annak a javára billenteni, ki a kedvezőtlen viszonyok ellenére is maradandót tudott alkotni.

Kortörténetileg bizonyára jellemző adat, hogy művészettörténeti érdekesség szempontjaiból régibb keletű czikk teljesen ismeretlen irodalmunkban annál, mely ily czímmel látott napvilágot 1790-ben a *Mindenes Gyűjtemény* hasábjain: *Mesterségek és Művészetekről*, valamint hogy a legrégebb könyv, mely a festészettel foglalkozik, ily czímmel jelent meg németül Vácztott 1795-ben: *Erinnerungen über das Gute und Vollkommene in der Malerei*.

A szépművészetekkel irodalmi úton való behatóbb foglalkozás tulajdonképen Kazinczy Ferencz nagy nevéhez fűződik. De e működés súlypontja leveleiben van, s így azt lehetne mondhatni, hogy Kazinczy közhatása a szépművészetek terén arra a kis, de válogatott körre szorítkozik, melylyel levelezésben állott. Tehát inkább magánjellegű s a publicitás akkori hiányossága miatt a

¹ V. ö. B. P. czikkével: Előadása a Bétsi Képző-művész Akademiába bevett tanítás módjának, és útmutatás: miképen lehessen valaki jó Képző-művész? (Tudom. Gyűjtemény 1822, IX. k. 59—85. l.) L. főként a 83—5. lapon mondottakat.

közízlés fejlesztésére csak kevés hatást tett. Egy véletlen eset alkalmul szolgált Kazinczynak arra, hogy a nyilvánosság elé lépjen egy cikkkecskével, melyben arra figyelmezteti olvasóit, hogy a »Mesterségek szeretete nem tanítómunkákból, hanem a remekeknek gondos szemlélésekből merítettik«. Ez okból megnevez egy-pár olyan helyet a hazában, a hol azok, »a kik a Mesterségek eránt vonszódást érzének, szemeiket gyakorolhatják, lelkeiket emelhetik«. E cikkkecske megírására, mely ily czímen jelent meg 1812-ben a *Hazai és Külföldi Tudósítások* hasábjain: *Festés, Faragás Nálunk...*, ugyanennek a lapnak egy régibb tudósítása adott alkalmat.

A »Szép Mesterségek« bécsi akadémiaja ugyanis évenként egyszer, Ferencz császár születése napján, kiállítást rendezett a harmadévesek műveiből, s ez alkalommal a legkiválóbb növények jutalomdíjakban részesültek. A büszkeség egy nemével emlegette a magyar újság 1812. évi 18-ik számában, hogy »ezen alkalmatossággal Historiai Képirásban a második jutalmat *Höfel* nevű Pesti fi nyerte el. Az Építő Mesterségben is ugyan a második jutalmat *Hupman* Magyar Országai fi nyerte el«. Ennek ötletéből aztán így fejezte be ez értesítést: miután több ilyen példánk van, sőt Bécsben az első mesterek között magyarok is talátnak, »méltán remélhetni, hogy Országunkban is lábra kap a Mesterség, tsak legyen Pártfogója«. ¹ Szerencsés dolognak mondhatjuk, hogy e jámbor óhajítás teljesülését be nem várva, Kazinczy Ferencz megírta föntebb jelzett cikkét s ezzel irányt jelölt ki közönségünknek, hogy művészi ízlését mily módon igyekezzék fejleszteni.

Részben azért, hogy magának Kazinczynak művészi ízléséről helyes fogalmat alkothassunk, részben meg azért, hogy felhozott adataival a további kutatást elősegítsük, bő kivonatban fogjuk adni ez első művészettörténeti érdekű cikket.

¹ A díjat nyert két magyarországi ifjú közül csupán Höfelre vonatkozólag találtunk közelebbi adatokat. Lehet, hogy Hupman neve hibásan van kizsedve s így hasztalan keresünk adatokat ezen név alatt. De még két lehetőség is előfordulhatott, t. i. vagy megakadt további pályáján ez a kérdéses Hupman, vagy meghalt, mielőtt maradandót alkothatt volna. Höfel Nep. Jánosról Wurzbach *Lexicona* (IX. k. 97—98. l.) azt írja, hogy Pesten született 1786-ban. Halála éve ismeretlen, csupán az bizonyos, hogy 1840-ben még élt. Mestere Krafft József volt, atyja a történelmi festőnek, Krafft Péternek. A bécsi szépművészeti akadémiának 1804-ben lett hallgatója, hol 1811-ben egy nagy és egy kis díjat nyert. (Az 1812-iki díjnyerésről nem emlékszik Wurzbach.) Olaszországi útjából visszatérve Bécsben telepedett le. Magyarországon lévő képei közül ezeket említi meg Wurzbach: 1. *Sz. Kristóf*, vaspléhre festve, Pest városa számára; 2. *Szent Márton*, főoltárkép; 3. *Páduai sz. Antal*, kisebb oltárkép a Fonsellben épült új templom számára; 4. *Sz. István*, oltárkép a palotai templomban; 5. *Corvinus Mátyás király* életnagyságú arczképe, Pest számára; 6. *Mária szeplőtelen fogantatása*, gróf Zichy megrendeléséből a varsányi templom számára. Ezen kívül megfestette *Pyrker László* arczképét; továbbá 1826-ban a pinkafői templom számára két oltárképet készített.

Megemlítjük még, hogy öcsse, Balázs, a ki már Bécsben született (1792), mint rézmetsző és xylographus vált nevezetessé. (L. Wurzbach i. k. 93—97. l.)

1. Először a *pápai* templomot említi meg. Bár nem tartozik az ország legnagyobb templomai közé, »de szebb ízléssel épült, mint sok új nagy Templomaink; belső decoratiójára nézve pedig mind azokat, a mellyeket ismerek, felülmúlja«. Ennek főoltárképét (Sz. István vértanu) Maurer Hubert bécsi tanár festette; a többi oltárokat pedig Krakker. E templomot gr. Esterházy Károly egri püspök építtette, de »tudatlan emberei a Maurer képen Vandalushoz illő vétket követtek el; valamivel kisebb lévén a ráma, mellyet a Véső az alatt készíte, míg Maurer a Tableaun dolgozott, mint a megérkezett kép, készebbek voltak a képet megnyírβάλni, mint Uroknak erszényét új rámának csináltatásával terhelni, s így némelly figura olly formán jelen meg a képen, hogy a ki a történetet nem tudja, a Mívészt fogja vádolni« . . . Az oltáron lévő szobrok Prokóptól vannak.

Ajánlja aztán Kazinczy, hogy »a kit szerentséje Pápára vezérel«, vessen egy-két pillantást a tabernaculum zöld márványára is, »melly egy föld alatt Veszprémben talált régi oszlopból szeldeltetett. Olly szépségű zöld márványt ritkán fog látni«.

Az oldaltemplom oltárán egy gyönyörű Madonna függ, mely Kazinczy szerint mindazt elfeledtetí, a mit a szemlélő a templomban eddig csudált. A püspöktől tudta meg Kazinczy, hogy e képet Garampi cardinalis ajándékozta — de viszont Kazinczytól tudta meg a püspök, hogy ez egy Raffael-copia. »Tomkins által megszertt reze a Purling Úr birtokában lévő Originálnak dolgozóasztalom fölött függ s nints olly borult momentuma életemnek, — írja a széplelkű Kazinczy — mellyet fel ne derítsen« . . .

2. A *váczi* székesegyházról szólóban megemlíti, hogy ha az olly szegényesen nem volna befejezve, »mint a melly nagy idea szerint épülni kezdett, hasonlíthatatlan dísze volna a Hazának«. Mígazzi bíbornok a vatikáni Sz. Péter-templom hasonlatosságára építtette, s »a szép gondolatért szíves hálát érdemel«. Mily művészi lelket árulnak el Kazinczy nyilatkozatai, annak igazolására szóserint közöljük azok egyik legjellemzőbbjét. »Alig érzettem valaha magamat kisebbnek és nagyobbnak, mint, midőn ennek tornáczában, véletlenül egy oszlop mellett megállottam, s az óriási nagyságú s testű oszlopon végig tekintettem. Ez első ifjúságomban volt, minekelőtte még a Bétsi szent Károly Királyi porticussát láttam volna.« Ez a korai lelkesedés végig kísérte Kazinczyt egész pályáján. Elmondhatjuk, hogy tudás és művészi ízlés dolgában senki őt a magyar írók közül még csak meg sem közelítette. Kisfaludy Károly ugyan gyakorlatilag is működött a festészet terén, de működése csak a tehetséges dilettans színvonalát érte el, elméleti tudásának mekkoraságáról pedig hasztalan keresünk leveleiben adatokat. Kazinczy művészi tudása elméleti tudástól támogatott szemléleten alapult s mint ilyen nemcsak pályatörő, hanem mint legkiválóbb szakértő e téren a legelső helyen joggal említhető. Jellemző, hogy a *váczi* templom festményeiről nem mer szólni;

bár kétszer is látta őket. De első ízben sietve nézhette meg, másodízben »alkonyodástájban« látta s ezen látogatás nyomán csak annyit említ, »hogy a színadás rajtok nem az a derült, nem az a vidám, melyet az Olasz iskola művein tsudálunk«. Megemlíti aztán, hogy mivel Migazzi a világ első templomának miniatur-másolatát akarta megalkotni, »melly igen illetet volna ezt a Templomot Copia Oltár-táblákkal ékesíteni, s a Nagy-Oltár felibe Raphaelnek Transfiguratióját, a két elsőkre pedig a Volaterrai Daniel Keresztről levételét s a Domenichino Szent Hyeoronimusát állítani, még pedig oly kezek által dolgozva, mint a Mengszé, Battonié!« . . .¹

Ha csak néhány főpapunknak lett volna az ízlése ily magas fokon, bizonyára templomi művészetünk hamarabb indul fejlődésnek.

3. Kazinczy meggyőződése szerint a *győri* templomnak nagyobb a híre, mint a becse. »Festett és öntött Oltártáblái — írja — méltók ugyan a megtekintésre, de aligha a czifra ajtókkal nem igyekeztek néki a legnagyobb díszet adni. *Maulpertsch* itt is sokat dolgozott s sokat mázolt. (!) Milly kár, hogy a Gazdagok fel nintsenek avatva a Mesterség titkaiba, s néha vakon követik, a mit más tanátsól, néha a magok phantasiájik által még nagyobb kárt tesznek, mint a tanátstalanok követésével!« . . .

4. A *várad*i templom szerinte mind nagyságával, mind pompájával imponál. Báró Patachich Ádám (később kalocsai érsek) mindenben ezt a két dolgot szerette »néha még a Szépnék kárával is«. A várad i nem veres, hanem »lángoló piros márvány vesztegetve van az oldaloltárokon«. Az architecturát, legalább belül, igen szépnék tartja Kazinczy, s az oltártáblák közt vannak szerinte jók és hibásak. A nagy oltárképe gyönyörű compositio s Rubensre emlékeztet »eltöltve sok figurákkal«, de a mennybeemelkedő szűz s az egész tableau színezése »nem olly szép, mint lennie illenék«. A kupolát Schröpf festette . . . »ha a kifejezés botsánatot nyerhetne — pokoli színekkel« . . .

B. Patachich, ki mint várad i püspök Bihar vármegye főispánja is volt, a megyegyűlés palotáját annyi képpel ékesítette, »a mennyit a falak elfogtak«. Mária Teréziának és Józsefnek arczképét Hickel festette. A Feszületet, Sz. Istvánt, Sz. Lászlót, Patachichét s »holmi allegorikai tableaukat, melyek alá a deákul szépen író Püspök maga írt két-két disztichont« szintén a fönt említett Schröpf készítette, ki Kazinczy szerint »nem vala ügyetlen rajzoló, de olajban is fresco festésként dolgozott«. Befejezőleg megjegyzi, hogy »ezen darabjairól, kivált a Feszületről, mely képzelhetetlenül grell, ijedve

¹ E templom építését gr. Esterházy Károly kezdette 1760-ban; egri érsekké történt kinevezése után Migazzi Kristóf folytatta 1762-ben és befejezte 1777-ben. Lásd a templom tanulságos leírását a következő című munkában: Vác. Írta dr. Tragor Ignác, Vác 1903. 32—39. lap.

szökik a szem a Theresia s Josef igen szép képeikre, mellyen mind az arcz, mind a leplezet [hihetőleg: draperia] bájoló*.

Ugyancsak Nagyváradon, a »Kiszebbik Palotában« még két kép méltó Kazinczy szerint a »figyelmes tekintésre«. Az egyik a mostani Főispánnak, Erdélyi Cancellar Gr. Teleki Sámuelnek Hickeltől, a másik az egykori administratornak, jelenleg tárnokmesternek, Gr. Brunszvik Józsefnek Stunder-től festett arczképe.

Hogy mennyire tudta Kazinczy azt, hogy a festői és irodalmi szempontot nem szabad az ítéletnyilvánításnál összezavarni, s hogy lényeg és külsőség egymástól elkülönítendő, azt záradékul tett megjegyzése a legjobban igazolja. »Nem tartozik ide — írja gondos körültekintéssel — de gyönyörködve említem, hogy Stunder a Brunszvik képén el nem hagyta Seneca munkáját. Ezt festői tekintetből tán még kárhozzatni kellene, de bennünket örömmel tölt el. Boldog Haza, mellynek Nagyai (ilyen Teleki és Brunszvik, ilyenek voltak Pászthori és Mária Theresia alatt Referendarius Gróf Teleki Josef) ennek a Philosophusnak írásai által emelik, erősíték lelkeiket!«

A festő Stunder tán nem is gondolt arra, hogy e mellékes dologgal különösen jellemezze Brunszvikot, de Kazinczyban az író szeme azonnal észrevette, hogy ez akár szándékosan, akár szándéktalanul történt is, kitűnően jellemzi az illető férfiú gondolkodása módját és egész egyéniségét.

5. Templomaink közül még csak a *jászóiról* szól Kazinczy, melynek szerinte nagyobb díszet ad a Kracker [helyesebben Kracker] festése a templomban, mint a Sauberer András praelatustól 1790 körül épített »roppant Praepositura«, mert »nagy épületet kiki építhet, ha pénze van, de *Krakkert* pénzen nem teremünk«. Ezt a művészt a jászói prépost hozta hazánkba, de Kazinczy nem tudja megmondani, honnan. Mivel Wurzbach adatai szerint (XIII. k. 96—7. 1.) Kracker Csehországban működött állandóan, nagyon valószínű, hogy papi ajánlás révén, mint ismert templomi festő, innen került hazánkba.¹ Ő festette a jászói templom falait és oltártábláit is. »Ennek példáján lehet látni — írja Kazinczy — mint történhetett, hogy a rövid életű Raphael és a hosszabb életű Rubens, és mások, miként hagyhattak oly számos darabokat; mert egy ember élete rövid arra, hogy tsak azt is végezhesse, a mit itt a Templomban látunk. Pedig *Kracker* ezen felül egyebet is festett, nevezetesen Stafeley munkákat is.« Magának Kazinczynak birtokában három ilyen Kracker-féle kép volt, még pedig 1. Martinuzzi bíbornoknak, 2. Gr. Eszterházy Imre primásnak egész testben és 3. Gr. Széchényi Pál kalocsai érseknek félttestben festett arczképe.²

¹ Kazinczy *Pályám Emlékezele* cz. emlékiratában (Abafi kiadása) (288 l.) azt mondja, hogy Kracker Morvából jött hozzánk.

² Az Országos képtárban két kép van tőle: 1. *Az utolsó vacsora.* (466. sz.) 2. *Aggnő macskával.* (922.sz.) L. a Leíró lajstrom 287. és 546—7. l.

Midőn Sauberer András praelatus meghalt, Kracker Egerbe tette át lakását, hol a Lyceum könyvtárának plafondjára a tridenti zsinat ülését festette, mely Kazinczy ítélete szerint »az ő mester-ségének koronája«. Később az egri érsek Bécsből Maulpertschet hozatta el azzal a czéllal, hogy majd vele festeti meg a Lyceum kápolnája plafondját. Alig szállt le a művész a szekérről, az volt első dolga, hogy megnézze a Krackertól festett képet s midőn meglátta, így kiáltott fel: Én ennyit nem tudok! »Maulpertsch nem tsak szerényen, hanem igazán is ítélte« — jegyzi meg szel-lemesen Kazinczy.

Egyébként Kracker Kazinczy szerint »más Oltártáblákat festett volna az Augustinusok Bétsi Templomokban«. ¹

Hazánk egyéb templomáról nem ír ezúttal Kazinczy, csupán azt jegyzi meg, hogy Gr. Keglevich József koronaőr, tornai főispán és Torna helységének földesura, a helység templomába Maurer Hubert által egy oltártáblát festetett. »Ki hinné — írja — ezt az éktelen helyet s Templomot látván, hogy ez Mestermívet bír, holott a Kassai aranyozott rézzel fedett tornyú Bassilica (!) egy Oltártáblát sem mutathat, melly meg nem érdemlené, hogy falusi Templomokba találtassék.« Ezek szerint, bár Kazinczy nem beszél külön a kassai templomról, idézett megjegyzésében benne van az, hogy mily kevésre becsülte művészi tekintetben a kassai templom oltárképeit.

Ez általános érdekű megjegyzéseken kívül igen becsesek Kazinczy ezen czikkének azon adatai, melyek egyes főuraink képtáraira, valamint a hazánkban egyeseknél található festményekre vonatkoznak. Ide jegyezzük ezeket is tanúságul és egy későbbi földolgozó munkájának megkönnyítése érdekében.

Első helyen az *Esterházy-féle képtárt* említi, megjegyezvén, »a ki Bétsbe felmegyen és a Mesterséget szereti, vétkezik, ha tekintetbe nem vészi«.

A gyűjtők közül (»a kik felől tudom«) megemlíti Gr. Koháry Ferencz Vice-Cancellart és Gr. Brunszvik József tárnokmestert.

»A Nemzetét szerető *Marczibány* mit teve e részben is, tudva van. Parányi erővel elhalhatatlan fényt vonsz magára *Tek. Fáy János* Úr Emődön Borsod vm., a ki fáradságtalanul és tsudálást érdemlő szerentsével gyűjtögeti Galériáját. Tavalý *Caracci Ágostonnak* két festését egy Magyar Országí Klastromból kapta, s azt köz haszonra Egerben nyitotta meg.« Megjegyzi aztán Kazinczy, hogy képtárak állítása temérdek pénzbe kerül. E szerint, a nélkül, hogy a mások érdeméből valamit le akarna vonni, bátran meri kérdezni: »Ki tett erejéhez képest többet?« ... Az egyes családok-

¹ Mind ez adatok, művészettörténeti szempontból véve is, már csak annál becsesebbek, mert legtöbbjéről tudomással sem bír Wurzbach többször idézett Lexicon. A Kracker I. Lukácsra vonatkozó ezen adatait egypárral kiegészítve, átvette aztán Kazinczy a *Pályám Emlékezetében*. L. id. kiadás 110—111. l.

nál meglévő festményektől nincs elragadtatva Kazinczy. »Nagy házainkban a mi festések vannak, azok tsak a luxus szüleménye, s a Brokantörök játéka. Izlet és előismeretek nélkül vásároljuk a mi a szemnek tetszik s a mit a csalfaság reánk tol. Ezek is ritka jelenségek.«

Megemlíti, hogy a legszebb két kép, a melyet magánosnál látott, a B. Orczy László palotájában függött. Mind a kettő Fischer »Udvari Kammer festő« munkája. Az egyik az Orczy-kert egy részletét, a másik »egy Budára tett kinézését adta elő«. A budai hegy és a Paulinusok kettős tornya »szépen nyúlt fel az estvéli meleg gőzből a képen«.

Kiváltképen a díszesen ráházott rossz arcképekkel nincsen Kazinczy megelégedve s a gúny hangján írja: »portraiteket aranyozott igen széles ráházokban függesztgetünk fel, s azt véljük, hogy valami szépet bírunk s nem látjuk, hogy az a lelketlen arcz, az a szederjes piros, az a barnába feketébe csapó fehér, bántja a szemet.« Midőn ezen megtévedés elszomorít, fölelevenedünk a kivételek láttára. Így Somogy vármegye Somsich arczképét Lampitól; Abauj megye a palotája számára az Orczy Lászlóét Oelenhayntól; a zempléni megyei Szilvás Splényi Mihály arczképét Hickeltől; a zempléni megyei Nagymihály a haza legszebb leányának, gr. Eszterházy Ferencz gyermekének, Gr. Sztáray Mihálynénak képét Weikardtól; Gróf Teleki József gyermekei ennek fejét s Széphalom egy férfi főt [t. i. a Kazinczy Ferenczét] Kreutzingerrel bírja. Jó tanácsként s talán szemrehányásul is azt írja Kazinczy, hogy »a kiknek erszények elbírja, azoknak nem a Pesten s másott tartózkodó, csillogó színekkel vakítani tudó fiatal emberek által, hanem Füger és Lampi s Kreutzinger által kellene magokat festetniök. Így, azon felül, hogy ábrázatjaik azoknak, a kiket velek a természet vagy a szív érzései öszve fontak, által adatnak, egyszersmind olly Mesterműveket is kapnak, melly egykor talán a Belvederben lél helyet. Nagyobb vesztegetés ezeket a kis Mesterkéket húsz arannyal fizetni, mint a nagyokat százzal« . . . Kár, hogy Kazinczy ezzel a véleménynyel egyedül állott, s egyes urak takarékosága azokat támogatta, kik szemrevalót igen, s elég olcsón is tudtak készíteni, de a magánosok képtárát megtöltötték művészileg teljesen értéktelen holmikkal.

A régibb arcképek közül szerinte »talán a legelső helyet érdemli« a Ráday Pálé és fiaé, az idősebb Ráday Gedeoné, Péczelen. Mind a kettőt Mányoki, a lengyel király udvari festője, készítette. »Arra a tetőre — írja — mellyen *Kupetzky* és *Mányoki* állottak, Magyar Festő még soha nem hágott, mert, hogy *Dürer Albert* Erdélyi fi volt volna, azt Gróf Ráday Gedeonnak elhinni minden tiszteletem s óhajásaim mellett is nem tudtam« . . .

E rövid áttekintés után megemlíti, hogy a »Faragás művei« [t. i. a szobrászat] közül alig említhet valamit, mert »azok nálunk igen ritka jelenségek«. De jogot érez arra, hogy Zaunernek Stoll-

ját és a Ceracchi Bornját (»mind a kettő márványban dolgozott búsztt«) megemlítse. Born ugyanis erdélyi fi volt, s a Stoll »búsztje« egy magyar asszonyságnak, özv. Gróf Zichynének, rendeléséből készült. »*Bosch* sok magyar férjfi és asszony főket bosszírozott, mellyek nagy részint (ha tudillik az nem kívántatott tőle, hogy a főket mostani ruhákkal s hajhordással dolgozza) valóságos Mesterművek.«

Dicsekvőleg említi, hogy a lipcsei festő-akadémia igazgatóját, Oesert is hazánk szülte. »Melly ok volt volna vele minél több darabokat dolgoztatnunk.« Ő hármat ismer tőle hazánkban: az egyik a pozsonyi luth. templomban áll; a második »egy tsak nem három lábnyi magasságú« nála van, a harmadik Fried Sámuel kassai senatornál. Záradékul egy magyar festőre hívja föl Kazinczy a közönség figyelmét a következő megjegyzések és dicséretes kíséretében: »*Balkay Pál* Úr, öt esztendőt töltvén Bétsben, a Belvederben sok szép daraboknak Copiáját dolgozta, és kintseit Kassán, hol most mulat, köz haszonra rakta ki. Barátsága engemet is némelly betses darabok birtokába tett. Ennek az érdemes Ifjúnak nevelését a Haza az ő, anyja testvérének, Mező-Kövesdi Pléb. és Prépost Szűr Ferencz Úrnak köszönheti. Melly szerentse azoknak, a kik Kassán megjelennek, a *Mengs* hatalmas musculaturájú Josefét, a *Mengs* szép Máriáját az isteni gyermekkel, *Guidónak* Ártatlanságát, *Corregiónak* veres öltözetű Szenvedőjét, *Furinónak* Kesergőjét, az *Angelica* Ossziani darabját, s néhány igen szép főt az Alföldi Iskolából mintegy tükörben ismét megláthatni.«

Jellemző Kazinczyra, hogy ezt az első, hazakerült magyar festőifjút végig kísérte festői pályáján, mint az levelezéseiből kiténik. Hogy nevesebbé miért nem válhatott, ezt egy más helyütt igekezünk kimutatni.¹ A korviszonyokban rejlő okok egyikéremásikára pedig ezen cikkünk bevezető részében utaltunk.

Kazinczy cikkének még csak a záradékat közöljük, hogy kitűnjék ebből: mi czélből írta a *Hazai és Külföldi Tudósítások*ba.

»Óhajtanám, hogy ez a sietve tett jelentés másokat arra bírna, hogy követnék példámat, és a mi szépet a Hazában látnak, ismérnek, hasonló jelentésben hozzák a t. Publicum tudásába; nevezetesen, hogy valaki velünk ismértetné meg a Bruckenthali Galériát, mellynek nagy kintsei vagynak. — *Stunder* felől; ki nékem barátom volt, és a Posonyi nagy Faragó felől [Oesert érti], kinek művei a Posonyi Szent Márton és a Győri Püspöki Templom oltárjain szemléltetnek, magam szóllok más alkalommal.«

A szépművészeti viszonyok körül való tájékoztatlanságot hazánkban tán mi sem jellemzi jobban, mint az, hogy hasonló jelentést hasztalan keresünk többet folyóirataink hasábjain. A Brucken-

¹ L. az IK.-ben ily cz. cikkemet: *Balkay Pál festő életrajza*. 1902. 385—391. l.

thal-féle képtárról se írt senki s mi meg vagyunk győződve, hogy Kazinczy is csak hallomás útján hitte, hogy ott »kincsek« vannak összegyűjtve. Stunderről, Oeserről maga Kazinczy se írt külön, de rájuk vonatkozólag annyi becses anyag van együtt leveleiben, hogy ebből könnyű e két művész irodalmi arcképét megrajzolni.

Mind a kettőről egy más alkalommal írtunk Kazinczy levelezésének fölhasználásával.¹

II.

Kazinczy a Ferenczy-féle Csokonai-szoborról.

Kazinczynak a szépművészetekért való igazi, benső rajongását mi sem jellemzi annyira, mint az a körülmény, hogy bárhol fordult is meg, elsősorban a város művészi dolgai iránt kezdett érdeklődni. Midőn 1824 május 20-án Debreczenbe ér, leszállván szekeréről nem a lakására megy, hanem azonnal fölkeresi Sárváry professort s arra kéri, vezetné fel a Csokonai mellképe elé, »melyet a nemzet díszé Ferenczy István faragott Rómában.« A professor urat halaszthatatlan dolgai néhány perczig visszatartották, és Kazinczy »úgy ült ott, mint a ki tűhegyeken áll.« Végre elmentek, s nem sokára »a látni oly nyugtalanul vágyott s a vágyat oly igazán érdemlő mestermű« előtt állott. »Nem Csokonai — írja — s az nem is szükség, s Ferenczy Csokonait soha nem látta.« Finom megkülönböztetéssel írja aztán: »a plastica nem a hasonlóságot tette céljává, hanem a szépítést; s ez valóban szép fej. Ez vala. szükség. Éljen, éljen Ferenczy!«

Ebből a szempontból bírálja aztán az egész fejet. Kritikája oly finom, oly találó, hogy ilyet csak antikokon fejlesztett ízlés alapján lehet írni. Látszik, hogy a bécsi képtárakban tett többszörös tanulmányai nemcsak műtörténetbeli föltűnő járatosságát mozditották elő, hanem ítélőképességét is annyira kifejlesztették, hogy igazán alapos, máig is számottevő, önálló, határozott vélemény bátor kimondására tették őt nemcsak képessé, hanem igazán avatottá.

Erdélyi leveleiben így írja le a műbarát és műértő akribiájával ezt a mellszobrot. »A fej természeti nagyságú, s nem lenéz, mint az oly büszkők, melyeket magasan akarnak polczra állítani, hanem inkább fel, mint a melynek elrendeltetése az, hogy asztalon álljon. Az arcz gyönyörű bájos; az orr nemes; a száj szépmetszésű; a szemcsillag gyengén van kijegyezve s nem egészen vakon hagyatott. A hajfürtöknek szép a játéka. A borostyánág nem horizontális állásban keríti meg a főt, hanem felmegyen a fül mellett, s a

¹ Kazinczy F. és Oeser. (Budapesti Szemle 1907.); *Egy hazánkba szakadt dán festőről: Stunderről* (u. o. 1912.).

homlok közepén és együvé, mint az imperatorok fején látjuk. De óhajtottam volna, hogy a felöltött mente s dolmány maradt légyen el, a hogy a kravát egészen elmaradt; mert a nyak itt egészen meztelen. Meg nem foghatám mi indítá a mi Ferenczyket ennek a poetai s ennek a modern ízlésnek egyesítésére. Végre elhíttém magamat, hogy a bajusz (!) cselekedte. Szegény Csokonai! Ha te ezt tudod vala, nem növetted volna meg utolsó esztendeiben! Ferenczy tudta, hogy bajuszt szakál nélkül ott csak a Mirmillók hordának s a mente s dolmány által akará, úgy hiszem, motiválni, hogy a büszöt azzal a szőrrel adá. A mente felett kised részét látni a palástnak, mint a John rezén.

Elbájolva állék sok ideig a szépen gondolt, s igen szépen dolgozott fő szemléltében s óhajtottam volna hazánknak azt az ifjú lelkes művészt szívemre szoríthatni.

Mit fog ő adni ezután!»

De a mily lelkességgel szól magáról a szoborról, oly határozottsággal, bár teljesen kíméletes modorban itéli el a helyet, a hol a szobrot tartják s azt az üvegborítékot, a mely alá helyezték.

»De mindezekhez — írja — az iskola előljáróinak érdemlett védelmére egy-két szót kell mondanom azon hely és azon szokatlan s botránkoztató mód iránt, a hol és a hogy az alabastromból faragott s carrarai márványtalpú büszöt még most áll.« Elmondja, hogy a könyvtári helyiségbe tették, mely egy közfallyal két egyenlő részre van osztva. Csokonai feje jobbról és balról kapja a világosságot és árnyékot, helyesebben minden fény és árny nélkül áll ott. »A ki a dologhoz ért, tudja, hogy így a Ferenczy műve épen ott van, a hol lennie nem kellene.«

Ennél még irtózatossabb, hogy szegény barátját kalitkába zárták. Ugyanis egy lámpásforma tok alá dugták, hogy — a por ne lepje be!

Kazinczy szerint az ablak átellenében lévő fal mellé egy oszlopocskára kell majd állítani Csokonai mellszobrát. Az előljárók azonban attól félnek, hogy így valaki szennyet fog rajta ejteni, a mint valóban ejtettek is a felállításkor a bajusz jobb fele mellett.

E rövidke ismertetés révén fölhívta az olvasó figyelmét Ferenczyre, s a közönségét arra, hogy mily művészi becsű ajándékhoz jutott Debreczen városa egy magyar művész gavallérsága révén.

A közélet szereplői sorában nem hiszszük, hogy kivüle még egyet lehetett volna találni az idétt, ki oly szakértelemmel, oly művészi ízléssel tudta volna méltányolni hazánkban Ferenczy művészetét, mint Kazinczy Ferencz. A baj épen abban volt, hogy íróink sorában egyedül állt. Ez az alapos kritika nemcsak Kazinczy értékes sokoldalúságát helyezi kedvező világításba, hanem becses adalék a magyar szépművészeti kritika fejlődésének történetéhez is, mely kezdetben az antikok cultusának áll szolgálatában.

III.

Loyalitas és művészet.

Loyalitas és művészet — ezt a feliratot adhatjuk a legtalálóbban annak a kis cikknek, melyet Csató Pál írt a Pozsonyban megjelenő *Századunk* hasábjain e szerény czímen: *Művészet.* (1839. évf. 47. sz. 376. hasáb.) Ez a két szó ilyen kapcsolatban nem fordult még elő litteraturánkban. Emléke egy olyan magyar író nevéhez fűződik, ki kortársai részéről nem a legszebb emlékezetet hagyta hátra. Vörösmarty 1838-ban, Fábián Gáborhoz írott egyik levelében, az »országáruló, egész a czudarságig elkeseredett Csatót« emlegeti, 1839-ben Toldy Ferenczhez írott levelében pedig »elkiismeretlen rágalmazónak« nevezi. A Csató elleni polemikában Bajza intézett először heves támadást a politikai és írói jellemtelenség leleplezésére. Mindezt azért említjük meg, hogy megértsük: miként lehetett művészetet és szentimentalitással vegyes loyalitát kapcsolatba hozni egy művészeti hír keretében.

Herr bécsi lithographus, nagy, úgynevezett royal-íven, 51 magyar király arczképét adta ki »körben sorozva, úgy, hogy a felső félkör közepét a királyság megalapítója Szent István, az alsóét pedig dicsőségesen uralkodó Fejedelmünk, még amannak koronájával fején, még annak palástjával vállán foglalja el.« Így írja Csató. Eddig nincs semmi különös ez ajánlatban, de a következő sorok igazán — émelyítőek. »Úgy látszik a szent [t. i. Sz. István] dicsőült örömmel tekint le kérő, de vele ájtatosságban és kegyben oly rokon onokájára (!) s mintha alázattal imádná a mennyei gondviselést, mely ezt a már-már kilencz százados monarchiát (!) annyi viharok, veszélyek s csaknem gyógyíthatatlanoknak látszó csapások és sebek között oly ép, férfúi erőben megtartotta.« Megemlíti azután, hogy a többi királyok részint mellvagy arczképek, »részint csak futó ecsettel rajzolt vázolatok a legmeglepőbb s változatos csoportokban állanak két felől.« A Habsburg-ház, a többieknél »erősebben van tartva s portraithűség tekintetében is a legkielégítőbb.« Ezt az a körülmény magyarazza, hogy Herr már egy külön lapon a Habsburg fejedelmi családot előbb is kiadta, s így ez a »kor közeledettségén kívül« ez okból is természetesebben és könnyebben esék. A képmegszerzését a szerzőtől, ki Bécsből e czélból Pozsonyba is lerándúl, ilyképen ajánlja Csató. »A jelen képnek, mely úgy is mint mű (!), úgyis mint pompás szobaékvény, de leginkább úgy, mint felséges Urunk ezen országgyűléseni személyes jelenlétének s mindenektől tapasztalt és magasztalt leereszkedő kegyének emléke (!!!) minden hazafiúi műbarátnak ajánlható«. Egy példány ára »chinai velinen« 8 frt., »francia fehérén« 6 frtra tétetett. A reklámmal sem marad adós Csató. Cikkét így fejezi be czikornyás magyarsággal. »Kedves hír leend talán egyszersmind az is, hogy

Herr úr e hó közepe táján Pozsonyba jövend s kőre metszett arc-
képek készítésével foglalkodandik, miben különös tehetségét és
jártasságát már több uraságok legnagyobb meglegedésökre hasz-
nálák.«

Ki volt ez a Herr, csak hozzávetőleg dönthetjük el. Wurzbach említést tesz egy Heer Faustin nevű lithographusról (*Biogr. Lexicon* VIII. k. 198. lap),¹ ki először az 1834. évi bécsi műkiállításán tűnt fel Fendi Péter egyik képének lithographiájával és 1840-ben más hét képével. Kiválóbb lithographiái Schindler, Fendi, Treml és Gauermann után készültek. De Wurzbach nem említi két olyan lithographiáját, melyekről viszont Csató úgy beszél, mint »igen ismert s becsült« dolgokról. Ezek egyike Doktor Fauszt, a másika Az abruzzai (!) haramiák.

Sajnos nem tudjuk eldönteni: Csató tévedt-e vagy Wurzbach nem ismerte Herrnek ezt a két lithographiáját. Herr élete körülményeiről mit se tudunk. Hevesi Lajos az osztrák művészetéről szóló művében még csak a nevét sem említi.

Egy dolog bizonyos: jó üzletember lehetett. Még le is rándult hazánkba, ha kilátása volt arra, hogy a magyar honfiak dynastikus lelkesedése révén egy kis jövedelemre tehet szert. Ha a Csató leírását hűnek ismerjük el, akkor ez a király-lithographia az osztrák kiadásnak csak magyarosított pendantja lehetett: jól talált Habsburg-családbeli képekkel az előtérben s a háttérben a »csak futó ecsettel rajzolt vázolatok«, ezek pedig mind magyar királyok voltak! Szent Istvánon is az lehetett a legjellegzetesebb vonás, hogy »dicsőült örömmel« (!) tekintett le egy kissé nagyon távoli unokájára, V-ik Ferdinándra! Ez a vállalkozás is mindenesetre tanulságos adalék ahhoz, hogy milyen jó piacznak tartotta egyes alkalmakkor Magyarországot Bécsnek még harmad-, negyedrangú művészete is, ha a loyális is belejászott a dologba!

BAYER JÓZSEF.

¹ Wurzbach szerint a kiállítás 1849-ik évi katalógusában már nem mint Heer, hanem Herr szerepel.

ARANY MŰHELYÉBŐL.

A sok általános dicséret mellett eddig alig történt kísérlet Arany alkotó művészete tényeinek megállapítására. Mikor a régen kész keretbe egy jellemző vonást készülök rajzolni, az a meggyőződés vezet, hogy a valódi nagyságok képét legjobban a kis kutatásokban »elrészletelve« sejtethjük meg. De egyben hálámat is szeretném leróni a nagy költőnek, ki művészete egy — bár ma már nem egészen »iratlan« — törvényét mindennél világosabban és hozzám legközelebb állóan példázta s evve a Homeros-kérdésben egy sarkalatos elvi nehézség legyőzéséhez segített. Így remélem, hogy vizsgálódásaim nemcsak Arany írói technikájának, hanem általánosabban az epikus műalkotások keletkezésének kérdését is szolgálják.

I.

Lajos király a *Toldi Estéjében* talán alkalmatlanul is, de mindenesetre tapintatlan formában példázza a halódó Toldi előtt *épen személye esendőségével* a lőpor feltalálásának jelentőségét, holott végóráján baráti gyöngédséggel hajlik följe.¹ A király ugyanis a költemény menete szerint — mint az államrendnek, a műveltséget, észet és finomodást jelentő új szellemnek »uralkodói magas állásánál fogva támogatója, elősegítője« (Lehr, 302. l.) — a maga felfogását védi és igazolja a halálán is »régik« Toldi előtt, ki őt a nemzet erkölceinek simítása miatt vádolja, s míg érzelmileg Toldihoz vonzódik, szeme nem tudja nem látni az új időt (u. o. 301. l.), az egyes, a személyes vitézség és testi erő, egyszóval a lovagság eszményének lejárását, melyet az eposzban — a mű eszméje szerint — az öreg Toldi képvisel.² És ezt a világváltozást legjellegzetesebben (v. ö. Lehr, 57. l.) a puskaporral véli Toldinak és még inkább nekünk példázhatni (VI. é. 31—32. versszak.):

Hajt az idő nem vár: elhalunk mi, vének,
Csak híre marad fenn karunk erejének:
Más öltöbéli nép, más ivadék nő fel,
A ki észszel hódít, nem testi erővel.

¹ Toldi Estéje, magyarázta Lehr Albert (Jeges Irók Iskolai Tára, 90. szám) 301. és 58. l.

² V. ö. u. o. a IX. bevezető pontot: A mű eszméje és tragikuma, a hős bukása; különösen 56. l.

Majd így folytatja:

Im az ész nemrég is egyszerű *port* talált,
 Mely egész hadakra képes szórni halált;
Toldi vagy nem Toldi . . . hull előtte sorban:
Az ész ereje győz abban a kis porban!

Arany is kétségkívül érezte itt a belső ellenmondást, s azért intézi úgy a dolgot, hogy a király szavaiból legalább is azt, a mi már legjobban fájna neki, »csak mi halljuk, de ne hallja már Toldi« (Lehr, 302. l.), ki közben örökre elalszik. Ez kétségkívül szépen van csinálva, de csinálva van. Lehr is sejteti, (302. és 333. l.) hogy e reflexiók csak nekünk szólanak (Toldinak nem is kell hallania), és bennök Lajos szavaival azon két erkölcsi elv küzdelmének mérlegét kapjuk, melyek Toldi tragédiáját teszik. E mérleget a mű terve és szerkezete kívánják meg. Megokolt tehát a Lehr kérdése (73. l. a »Függelék«-ben): »Természetes-e, hogy Lajos király azon nevezetes reflexiókat (VI. é., 31—32. versszak), melyeket a mű szinte megkövetel, a már *meghalt* Toldinak mondja?« és természetes, hogy *nem* természetes.¹ Kérdés marad tehát, miért tette a nagy költő ezt a nem költői célú, csak a szerkezetet szolgáló magyarázatot oly helyre, illetőleg oly ember szájába, a hol bántó?

Már Lehr (58. k. l.) helyesen látta a költő körültekintését, melylyel a nemezis eszközévé — minthogy Lajost, Toldi bajtársait vagy a népet eleve nem tehetette — a királyi udvar külföldötjárt nemes ifjait teszi meg, azt az új szellemben nevelt, ifjú nemzedéket, »melyet nem kötött semmi a már-már leáldozó leventekor dicső emlékeihez« s így a Tolditól képviselt erős-hős típust nem becsülte sokra (i. h. 59. l.). Mi sem volna már most természetesebb, mint hogy a Toldival szemben álló elvet, ha már nem a költő, hát — mint dramatikusan menetű eposzban — azok foglalják szavakba, a kik ezt vele szemben képviselik. A hetyke ifjaktól mindenesetre érthetőbb volna, ha az »erős vagy gyenge« (Lehr, 323. l.) ellentétet a kíméletlen »Toldi vagy nem Toldi« formában fejeznék ki, holott Lajos szájában, *így*, feltűnő. Csak hogy a költemény — legalább is végleges formájában — egyéb célok szemmel tartásával úgy alakult, hogy erre nem volt mód. Az V. énekben, hol a két ellenpárt szembe kerül, Toldi az ifjak gúnyolódó dala közben toppan be. A helyzet olyan, hogy ily elmélkedésekre itt nincs alkalma, újabb találkozás pedig lélektanilag, de már fizikailag sem lehetséges. Ha tehát a költő tudatossá akarja tenni számunkra, másnak kell azt a »magyarázatot« szóba foglalnia, hogy Toldival az erő korszaka lejárt, s ez kétségkívül jól szolgálja a hős epikus-repraesentatív nagyságának emelését is. A költőt magát epikai törvények feszélyezik, a *más* tehát csak

¹ Persze azon módok, melyekkel ő szeretne segíteni, hogy t. i. Lajos talán monologizál, vagy kivált, hogy előbb vette volna észre Toldi halálát — egyenes ellenmondásban vannak a költő szándékával, sőt szavaival. Ezen irányokban nem szabad semmit se keresnünk.

Lajos lehetett (egyéb szereplőt nem adott vagy nem fogadhatott el az eposz), ki azonban a menet szerint előbb nem kerülhet megfelelő helyzetbe, később meg már nem találkozik nyugodtabb körülmények között Toldival. Így esik meg a beszéd ezen ellenmondással. Mindenesetre feltűnő marad, hogy a költő nem másított a reflexio kifejezésein, holott ez még nem fosztotta volna meg attól, hogy célja szerint szavakba foglalja hőse sorsának tragikumát. Ezért hiszem, hogy legalább is a VI. ének 32. versszakának második felét (32^b) Arany eredetileg nem ezen összefüggésben alkotta, csak bizonyos okokból adta itt, még pedig Lajos szájába, mikor egyéb helyen és összefüggésben nem kínálkozott alkalma beilleszteni¹, és hogy e résen a *Toldi Estéjének* régi és elvetett tervei, az író harcza az alapeszme beilleszthetéseért és az anyag ellenszegülő ridegsége tetszenek át.

Addig, hogy a költő kiknek szájába szánhatta a strófát, sőt kikre *kellett* hozzá gondolnia — ha feltehető, hogy ez alapeszmes strófa már előre kialakult benne, a mire minden jel vall — már a logika is elvitt bennünket. De mintha alaposan is igazolná e feltevést, sőt mintha a helyet és módot is mutatná még, a hol és a hogy ezt Arany (talán soha le sem írva) eredetileg csinálni akarta, a *Toldi Estéjének* az a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában levő, első dolgozata² (ED-vel szokás jelölni), mely ép az 1854-iki kiadás V. éneke második felének megfelelő III. énekében³ jelentős eltéréseket mutat.⁴ »Itt a költő — írja már Lehr, 25. l. — oly átalakítást vitt véghez, a mi szoros kapcsolatban van a mű eszméjével, ennek kifejezésre juttatásával, az indokolással és jellemzés-sel s valóban szerencsének mondható, mert a költemény nyert vele.«

Az ED-ban mindenekelőtt hiányzik a »Hajdanában-danában« kezdetű gúnyvers (az özvegyasszony-kaland) erős motivuma (mellesleg a Szent Lászlóról szóló legenda sincs beleszöve), melyre Toldi a mai fogalmazás szerint betoppan. Ez mindenesetre enyhébb hangnemű összetűzést enged. A mai 10. szak. után itt következő tizenhárom — részben új, részben el-eltérő — versszakot⁵ e szavakkal vezeti be a költő⁶:

Egyszer egyik éles hangon közbevágtott:
 »Hé, fiúk, mit kérdek: tudtok-e újságot?
 Udvarunkba jó ma Toldi« stb.

¹ Egyébként a meglevő 1848-iki kézirat a VI. é. 31—33. versszakában semmi oly régiebb formát nem mutat, a mely stilisztikai küzdelmeknél többet sejtethetne (L. Esztegar László dr.: A Toldi-trilógia eredeti kéziratái a Magyar Nemzeti Múzeumban, Magyar Könyvszemle 1905, 234. k. l.). Az 1854-iki fogalmazás és ugyanez évi kiadás közt meg egyáltalán nem nyúlt ide Aranyhoz — különben szorgalmasan csiszológató — keze. (Esztegar, 347. l.)

² Aranytól 1848. július 3-ikáról keltezve.

³ Az ED 4 énekből áll. A II. és III. éneke az újabb földolgozásban két-két énekké oszlott.

⁴ V. ö. Esztegar, 332. l.

⁵ A 11. = I. szakot követőket illetőleg Arany törölt javításait és váriantsait is feltűnteti Esztegar, a 226. k. lk.

⁶ Római számokkal jelölöm őket.

6. korszak!

Az így megindított társalgás, mikor Toldi belép (II.), kissé elhallgat, ám csakhamar újra suttogni és nevetgélni kezdenek az ifjak. Toldi hallja (III.),

De nem akar velök szóvitára kelni;

majd mikor tovább folyik az incselkedés (II.—VII.), végigsöpör köztük a menteujjával és — »szörnyet is halt három« (VII.) Így ront be a királyhoz (VIII^b szinte = a mai 18^b), a hol aztán belemegy azon, az alapgondolatot jelentő vitába (IX.—XI^b), melynek ma csak a VI. énekben vannak nyomai:¹

(IX.) Avvagy hát csihések leszünk itten már mi?
*Az igaz magyarnak tilos ide járni,
 Hacsak, mint a cigány, tamburát nem penget,
 Nem kendőzi arcját s víganót nem kerget?
 Ezt tanuljuk el mi, átkozom a lelkét!
 Vesszen az országban az ilyen műveltség!
 Nem evvel szerezték a hazát őseink,
 De majd elveszítjük így művelődve mink!*

(X.) *Hát szégyell a magyar cserfa lenni végre,
 Minthogy annak durva, darabos a kérge,
 És azon törekszik hogy lehessen káka,
 Mert tetszősebb néki annak simasága.*

És e hangnemben így végzi kifakadását:

(XI^b) Ördög bánja többé, ha veszni akartok:
*Én ma-holnap úgyis a sír felé tartok;
 Ne is érjem azt meg, azt a czudar szégyent,
 Hogy az ős magyar nép külföld majma légyen.»*

Hogy itt a VI. ének vitájának első tervével állunk szemben, igazán felesleges a X^a és a (VI. é.) 28^b ² versszak gondolati azonosságával igazolnunk.³ Viszont e beszélgetés alkalmával Toldi nem látszik még a gyilkossággal tisztában lenni (?), annál kevésbbé a király. (Csak a XII^b [XII^a = VI. é. 19^a] szól a becsődülő apródokról, kiken át Toldi »a szabadba gázolt« és csak a XIII. szerint [lényileg = VI. é. 20.] hallja a király a »gyilkos tettet... a csoporttól«.) Még kevésbbé haldoklik még itt a hős; e szavak: »maholnap úgy is a sír felé tartok« épen ellenkezőleg, nem a hirtelen bekövetkezendő halál képzetére engednek következtetni, tehát egy ide, e »nyugodtabb körülmények« közé, tervezett párbeszédben nagyon

¹ Ma az V. é.-ben erre mindjárt a 19. strofa (= XII.: »Szólt és a palota megrázkódott belé« stb.) következik.

² »Szeresd a magyart, de ne faragd le« — szóla —

»Erejét, formáját, durva kéréget róla:

Mert mi haszna simább, ha jól megfaragják?

Nehezebb eltörni a faragatlan fát.«

³ Méltán hangoztatták, hogy az V. é. mai, hatásosan drámai befejezése nagyon szokatlan Aranyánál. L. pl. Fürst Aladár, a székesfehérvári áll. főreáliskola 1906/7-iki értesítőjének 33. lapján.

jól mondhatta Lajos a most a VI. énekben olvasható választ, a nélkül, hogy bántó lett volna. Egy ki nem fejtett varrat: a X^a és VI. é. 28^b részek mai dittographiája (az 1848-iki kéziratban) még ilyen tervre utal.

Csak a Lajos finoman rajzolt alakjának¹ ajkáról talán még itt is, így is bántónak hangzó »Toldi vagy nem Toldi« keltheti azt a gondolatot, hogy más összefüggésből szakadt ide; mintha egy még természetesebb, a legtermészetesebb helyzetre utalna, mikor t. i. az ellenfél fejtette ki Toldinak a maga másneműségét és fölényét. S valóban mintha még ezen elképzelésnek is nyoma maradt volna a III^a idézett sorában, mely a maga tagadásával sejtetni látszik a tervet, hogy Toldi csakugyan szóvitára kelt az apródokkal. Eredeti helyén aligha lehet itten ez a sor, mert hisz az apródok ilyen formájú gúnyolódásai felett Toldinak nem is lehetne vitatkoznia. Ez a régi, ma már nyomavesztett összeütközés talán úgy indulhatott, hogy jó és szép oldalaikkal is szembeállíthatta az ellenkező elvek képviselőit; az apródok műveltségét és finom erkölceit, Toldi sok szép és nemes tulajdonságát is megmutathatta, holott azután helye lett volna a szóvitának.² Kétségtelen azonban, hogy egyrészt az összeütközésnek mai, az emberi indulatokat teljesen szabadjukra bocsátó formája, másrészt a vita oly tragikus pontba helyezése, a milyenben ma áll: csak a kinövések túlzása alapján volt lehető (v. ö. Lehr, 253. k. l.), tehát: annak a szembenállásnak, mely a *Toldi Estéjének* mai tragédiaszerűségét okozza, okvetetlenül ily elfajulásban kellett végződnie, akár egyszerre, akár kiújulva képzeljük is lefolyását. Természetesen e régi tervnek minden nyoma eltűnt már az 1854-iki kiadásban.

II.

Ám azon esetben, ha a perbe fogott »Toldi vagy nem Toldi« csakugyan nem a mai összefüggésbe készült, kell valami okának lenni, hogy ezeket az éles és szükségtelennek is látszó szavakat oly tudatos és csiszológató költő, mint Arany, mégis bent hagyhatta. Helyesebben, tisztázni kellene még azt is: hagyhatta-e bent; azaz hibázott-e a költő, vagy pedig van művészetének valamiféle elve vagy törvénye, melynek értelmében a költői alkotás megtűrhet ilyenféle ellenmondásokat.

Primitív, ú. n. népköltőknél sokszor egészen átlátszik az alkotó művészet egy fontos titka: minden műalkotás legfőbb célja az, hogy mi, olvasók, lehetőleg tökéletes formulában érte-

¹ Lajos király nemességét illetőleg l. Lehr, 301. l. (Nem nézi az alattvalót Toldiban, nem érinti a palotában végzett vérengzését, sőt magát vallja megbántónak, stb.)

² Ennek mai mérlegszerűsége mindenesetre jobban illik a tragikus fordulat után, s így kétségkívül más formát kell az első vita vagy a vita eleje számára feltennünk.

süljünk arról, a mit a költő velünk közölni szükségesnek tart. E cél mellett és érdekében már most — nehézségek vagy összeköttetések esetén (természetes, hogy jobb közlési alkalom és eszköz híján) — a költő nem fog habozni a szükséghez képest egyik vagy másik személyét könnyebb valószínűtlenség, ú. n. *ἀπίθανον* áldozatául ejteni. De hasonlóan áll a dolog a legnagyobb és legtudatosabb »mű«-költőknél is, kik — a mint főleg a Homeros-kritika figyelmet rá¹ — sokszor engednek meg maguknak nagyobb czélok vagy értékek kedvéért kisebb »hibákat«, melyek legfeljebb az elmés kritikusknak feltűnők, de a költemények közönsége fennakadás nélkül siklik át rajtuk (*τοῦτο ὡς ἐν ποιήσει ἀκουστόν* vagy *δοτέον τῷ ποιητῇ τὰ τοιαῦτα*, mondja az ókori aesthetika). Így igen közönséges eset, hogy eposz-költők hőseikkel mondatják el magukról a rájuk ugyan igen jellegzetes, de ajkukon — legalább is a mi ízlésünk szerint — szerénytelen dicséretet, a hogy például Odysseus mutatkozik be Alkinoosnak (*Odysseia* IX. é. eleje): »Laertesfi vagyok, híres, leleményes Odysseus. Hírnevem égis hat, cseleim szana-szerte beszél. Kedvel azért mégis, ki csak él hátán e világnak.«² Természetes, hogy ily művészi kényszerhelyzetbe legkönnyebben a drámaíró vagy általában az a költő kerül, ki alkotásának külső elrendezése szerint lemondott egyéni szaváról, úgy, hogy itt-ott könnyen kell — írói céljainak előkészítése vagy magyarázása végett — szereplőit a maguk szempontjából megokolatlanul beszéltetnie, hogy az ő hiányzó szavát helyettesítsék.³ Alig lesz dráma, melyben semmit se mondanának a közönség és csak a közönség felvilágosítására.

Mint annyi mélységbe, ide is élesen világítanak be az agg Goethe szavai Eckermannal 1827. július 5.-én volt beszélgetésében⁴, mikor felhívja figyelmét arra, hogy *Faust*ájában (Helena-jelenet: II. rész III. felvonás), az Euphorion felett mondott gyászdal közben a kar kiesik szerepéből: »er [t. i. der Chor] ist früher und durchgehends antik gehalten oder verleugnet doch nie eine Mädchenatur, hier aber wird er mit einem Male ernst und hochreflectirend und spricht Dinge aus, woran er nie gedacht hat und auch nie hat denken können«, másszóval: a költő helyett beszél. Eckermann rögtön átlátja a lényegét s míg egyfelől helyesen védi — »seitdem ich Rubens Landschaft mit den doppelten Schatten gesehen, und seitdem der Begriff der Fictionen mir aufgegangen ist, kann mich dergleichen nicht irremachen. Solche kleine Widersprüche können bei einer dadurch erreichten höheren Schönheit nicht in Betracht

¹ A sok közül csak C. Rothe munkáit említjük: *Die Bedeutung der Widersprüche für die homerische Frage* 1894, főleg 23. k. és *Die Ilias als Dichtung*, 1910, 66. kk. meg 350. k. l.

² Kempf József fordítása.

³ V. ö. már Lessing, *Hamburgische Dramaturgie*, 45. darab.

⁴ *Gespräche mit Goethe in den letzten Jahren seines Lebens*, von J. P. Eckermann, 1868, 3. kiad. I. r. 251. l.

kommen« — másfelől magyarázza is: »Das Lied musste einmal gesungen werden und da kein anderer Chor gegenwärtig war, so mussten es die Mädchen singen«.

Világos, hogy nagyjából ugyanilyen természetű a Lajos király beszédének esete Arany *Toldi Estéjében*. Az elvet, mely e beszédnek jogosultságát (egészében) igazolni hivatott — azaz a köteles olvasói álláspontot hasonló tüneményekkel szemben — már szintén készen van módunkban idézni, Cauer tömör és szerencsés fogalmazásában. Mintha egyenesen a *Toldi Estéjére* alkalmazva írta volna: »dass wir es hier nicht mit wirklichen Menschen zu tun haben, die nur nach selbsterkannten Beweggründen handeln, sondern mit Personen in einer Dichtung, bei denen sich die eigene Zweckbestimmung mit der des Dichters vermischt«. ¹ Azonban az Eckermann-féle elv alapján a költő kötelessége valami *szépségértékkel* kárpótolni az ellenmondásért, azaz — a költő szempontjából beszélve — csak valami szépségérték árán szerez jogot az illető pont megtartására. Ez Aranynál aligha lehet egyéb, mint annak érdeme, hogy a Toldi tragikus sorsáról szóló eposzban ez a forma páratlan kifejezőséggel, azaz legjobban, foglalja szavakba azt, a mit az író a körülmények szerint kifejezni törekszik.

Ebből már most az a tanulság kínálkozik, hogy az egyszerű megtalált szerencsés forma a maga mindenekfelett álló költői szépségével hallgatagon, csak belső értéke alapján, bizonyos kiváltságot nyer: jogot arra, hogy ne törődjék azokkal az apró, az olvasóktól jobbára észre sem vett ellenmondásokkal, melyeket a szöveg szóról-szóra vett értelme okozna. Ezen alapszik lényegileg a népköltészetekben oly jelentős szerepet játszó állandó kitételek sajátossága is (nevezetesen, a hol *κατάχρησις* okoz), mire azonban e helyt nem terjeszkedünk ki.

Végezetül csak diplomatikailag nem egészen igazolható feltevésünknek valószínűségét és a szóbanforgó jelenség világosságát tételét szeretnők egy teljesen párhuzamos esettel erősíteni.

Az *Ilias*ban az agg Priamos könyörög Hektornak, hogy meneküljön be Achilles elől a várba (XXII. é. 71. kk. sorok) és többek között így siránkozik: ²

Igen, illik az ifju vitézhez
Halva heverni a harcz mezején ércz-vágtá sebekkel;
Ifju halott testét a sebek díszesítik a harczban;
Am ha csatán elesett aggnak hőszinü szakállát
S őszbevegyült fürtjét s testét az ebek hada marja:
Már nyomorultabb sors embert nem sújthat a földön!

D. Mülder, ki be akarta bizonyítani, hogy e költeményrészlet az ó-ión elégia hatása alatt keletkezett, és Homeros — ügyetlenül —

¹ Grundfragen der Homerkritik, 1909², 473. l.

² A nem is egészen pontos fordítást — Kempf József munkáját — olvasóink könnyítésére tesszük az eredeti helyébe.

egy Tyrtaiosnak tulajdonított elégia szavait ismételte,¹ az enthymema átvevése mellett azt idézi főbizonyítékul, hogy ez Tyrtaiosnál helyén való, az *Ilias*ban azonban homlokegyenest ellenkezik a beszélő czéljaival. Hiszen Priamos le akarja fiát halálveszedelmes szándékáról beszélni, míg itten, mintegy követendő példát, épen az ifjú ember hősi halálának szépségét dicsóíti. Kétségkívül: ez az ellenmondás az összefüggésben aligha jut — a szobatudóson kívül — bárki-nek is eszébe, és mindenki úgy fogja a helyet érteni, hogy az ellentéttel az öreg szánalmat akar fiában kelteni: mindamellett azt hiszszük, a költő aligha választotta volna ép ez ügyetlenül ellentmondó formát, ha elsőre és egyszerre ő maga adott volna szavakat Priamos kétségbeesésének. Kétségtelen azonban, hogy Homeros itten egy már megformált gondolattal élt, mely a megindítás czélját igen hatásos és »szép« kifejezésekkel szolgálván, a költő a műgond követelte szigorú szabatosságot szívesen föláldozta, hogy helyette egy kész, idegen költőtől vett művészi szólammal élhessen. E költő ugyan aligha volt Tyrtaios, hanem — úgy látszik (v. ö. EPhK., 1915 : 378. l.) — valami közös forrásul szolgáló névtelen, mindenestre azonban az átvétel hódolat ezen előd szellemének és egyben ékítése költőnk saját eposzának.

Az csak természetes, hogy a költő szükségkép hasonlóan érez és viselkedik a saját, kitűnőeknek tudott kifejezéseivel, mint az idegen kincsekkel szemben. (Ép Aranyánál nagyon tanulságos volna az önisméltléseket meg visszatérő szavakat, kifejezéseket és gondolatokat összeállítani.) Ez rejlik tehát Toldi időszerűtlen kisebbitésének története mögött, és ezért *van* minden bizonynyal története.

Viszont: a költészetnek elfogulatlan élvezője nem szokta az ilyen »feltűnő sajátosságokat« észrevenni, már persze a jóhiszemű esetekben, egyszerűen mert nem feltűnőek és nem *sajátságok*. Romlatlan hallgatóság csupán annyit ért ki az ily helyekből, a mennyit a költő valóban akart velök értetni. A maradékot nem veszi tudomásul, annyira hasonló maga is a költőhöz. Ahhoz persze, hogy észrevegye, s megértvén megbocsájthassa, már fejlődöttebb fok kell. Ezen számadási alapon számol a tudatos költő is olyankor, mikor egy vagy más, mélyebben fekvő okon nem lehet szemében elsőrangú fontossága annak, hogy kedvére tett-e mindenben a — kritikuskoknak.

MARÓT KÁROLY.

¹ Homer und die altionische Elegie, programmértekezés, Hildesheim, 1906. és azóta Die Ilias und ihre Quellen cz. könyvében 1910, 350. s k. lk.

KEMÉNY ZSIGMOND ALHIKMETJE.

Keménynek zord világában itt-ott megcsillan a humor, de csak egyetlen műve van, a melynek alaphangja elejétől végig humoros: *Alhikmet, a vén törpe*. Ez a felette érdekes elgondolású és felépítésű novella egyébként is különleges helyet foglal el Kemény költészetében. Phantastikumában van valami nem Kemény-szerű, compositiójában és hangjában van valami, a mi elüt a nagy regényíró többi alkotásától.

Lássuk először a novella meséjét. A Bánházyak és Alpáryak családja évszázados pörbe van bonyolódva egymással. Vagyonuk a nagy pörlekedésben már ijesztően kezd apadni, mikor a család két józan elméje elhatározza, hogy a vagyont házassággal menti meg, s a két végivadékot: Bánházy Arturt és Alpáry Amaranthát, még gyermekkorukban eljegyzik egymásnak. Úgy is nevelik őket, hogy egymásban leendő élettársakat lássanak. Artur azonban nagyon regényes hajlamú ifjúvá serdül és nyugtalankodva látja, hogy a szép, erényes, de kicsit hideg Amaranthának nincsenek »lávázó érzései«. Már pedig ő nagy érzések, egész életet betöltő és felémésztő, forró szenvedélyek után eped. Közbejön még, hogy a régi pör újabb fordulata szerint Alpáryék látszanak pörnyertesnek s a Bánházyék mindenükből kifosztottnak. Arturnak eddigi töprengéseihez most már a szegénység érzése és a gazdag partie-vadászat önkínzó gondolata is járul. Megszökik arájától és hosszabb útra készül. Útjában egy régi barátja házába vetődik, a hol víg, poharazó társaságot talál együtt. A vidám czimborák között azonban van egy igen furcsa, titokzatos alak, a ki mindenkinek a veséjéig lát, s bűvös szemével valósággal hypnotisálja a társaságot. Már a neve is különös: Sankansakhanrah Telhat Almalek, vagyis doctor Justus Amadeus Feniente de Sacovido — a társaság azonban egyszerűen Taddé doktornak szólítja. A rejtelmes idegen fürkésző pillantásaival Artur terveibe is beelát, s Arturt is hatalmába keríti a doktor varázslatos ereje. Szóközben megemlíti az idegen, hogy messze útjain Keletre is elvetődött, a hol legkivált két embernek ismeretsége volt rá nagy hatással. Az egyik Alhikmet, a vén törpe, a ki maga a bölcsesség, a másik ennek bátyja, a magastermetű Tedzsribet, a ki maga a tapasztalás. Ezeknek köszöni ő egész tudományát. Ez az elbeszélés és az idegennek titokzatos varázsa annyira megbűvölik Arturt, hogy mikor éjjel szobájába vonul,

delejes álomba merül. Kelet forró pusztáira álmódja magát; megjelenik előtte a törpe Alhikmet és kötésre lép vele. Kész hozzájuttatni ahhoz az eszményképhez, a melyet kerget, s részesíteni egy bódító, heves szenvedélyű szerelemben. Dijul azonban bátyja, Tedzsribet számára azokat a napokat kéri Artur életéből, a melyek a kiábrándulás kezdetétől az utolsó illusio szétfoslásáig nyúlnak. Egyúttal megajándékozza egy bűvös gyűrűvel is, melynek az a tulajdonsága, hogy viselője szenvedélyének heve szerint hol tisztább fényrel ragyog, hol meg elhomályosodik, s a kiábrándulás első pillanatában szét pattan. Ezzel a gyűrűvel felszerelve, Artur egy karavánhoz csatlakozik, melynek vezetője Tedzsribet. Iszonyú sivatagon, sivár homoktengeren vándorolnak keresztül, mígnem egy oázishoz érnek. Itt megpillantja Artur a csodaszép Szelénét, megszereti s magáévá teszi. Közben a gyűrű is kezdi betölteni szerepét. Mikor az ifjú megpillantja ideálját, vakítóan ragyog, mikor vallomást tesz, gyöngé homály fut rajta végig, mikor nászukat ülik, ismét úgy villog, hogy a menyasszonyi nyoszolyát egymaga megvilágítja — de sajnos, a mézeshetek eltelte után fénye apadni kezd, s egy kínos pillanatban hirtelen széttörik. Artur életéből Alhikmet fájdalom nélkül kimetszi a Tedzsribetnek járó napokat, s nemsokára Szeléne is másfelé vigasztalódik. Arturt az unalom szállja meg, s kéri a vén törpét, szállítsa el erről a helyről. Alhikmet odanyújtja neki köpenye szegélyét, felrántja a levegőbe, szédületes sebességgel repül vele, de Artur hirtelen elengedi a köpenyt s lezuhan. Mikor körülnéz, ugyanabban a szobában találja magát, a melyben elaludt. Nagybátyja utána jött s értesíti, hogy a szövevényes pörnek csak egyik felét vesztették el, a másikat megnyerték. Artur kiábrándulva a nagy érzés utáni hajszából, feleségül veszi Amaranthát. Taddé doktorról is kiderül, hogy nem varázsló, hanem finom elméjű polyhistor és nagyon ügyes ezermester.

A mi első pillantásra különösnek, Kemény egyéb alkotásaival ellentétesnek tűnteti fel ezt a novellát, az phantastikumának sajátos volta. Kemény lelkétől nem idegen a képzelet szertelensége. Egy-egy alakjának megalkotásában, egy-egy jelenetének kigondolásában néha már szinte a groteszkbe téved. Gondoljunk csak Gergely és Barnabás diákokra, Ameline véletlen nászára a fekete Jágóval, vagy arra a jelenetre, a mikor Dani bácsinak tálczán hozza a csausz a nyakavágott Barnabás fejét. A muderrisek titkos gyűlésében is van valami hátborzongató szertelenség. De mindezekből teljesen különbözik Alhikmet phantastikumuma. A csodálatosnak ez a belejátszása a modern életbe, a bűvösnek és titokzatosnak együtt haladása hétköznapi, nagyon is reális eseményekkel, a sejtelmesnek ez a beleszöppenése mai emberek életkörülményei közé — ez a motívum E. T. A. Hoffmann novelláinak jellemző sajátosága.

Hoffmann a múlt század első felében nagyon olvasott és utánzott író volt nemcsak Németországban, hanem Franciaország-

ban és nálunk is. A magyar irodalomban a huszas és harminczas évek novellistáira hatott (gr. Mailáth János *A levél*; Kovács Pál *Éjjeli rémalak*; Vörösmarty *Holdvilágos éj, Csiga Márton viszontagságai*), Franciaországban pedig a német irodalom nagyjai közül talán a legjobban ismert és legjobban utánzott.

Igaz, hogy Keményről egy kicsit lerí Hoffmann varázsköpönyege. Taddé doktor bemutatása és az álom szövése kifogástalan, a megütött sejtelmes alaphang gyönyörűen rezeg tovább, de a végső kifejlés nagyon is prózaivá tompított. Miért kell Taddé doktorban végül egy kiváló, de még is csak valóságos embert felismernünk? Miért nem maradhat meg abban a titokzatos ködben, a melyben megjelent? A realista módon elemző Kemény nem nyugszik, a míg a varázsló köpönyege meg nem mutatja az emberi kezek öltését.

De van még egy motívum a novellában, a mely idegen hatás eredménye. Ez a motívum a bűvös gyűrű szereplése, mely Balzac befolyásának nyomát mutatja. Van egy regénye Balzacnak, a mely újabban nálunk is divatba jött, *Le peau de chagrin* (A számbőr), a melyben hasonló motívum szerepel. Itt egy bőrdarab symbolisálja egy ember élete folyását, szenvedélyeinek életemésztő és életrövidítő hatását. A mint a hősből a minden életet megőrlő *kívánság*, az *akarat* mozzanata jelentkezik, a bőr azonnal összébb húzódik, kisebb lesz. Minél hevesebb az akaratot fűtő szenvedély, annál nagyobb a csodálatos bőr összehúzódása is. Keményben egy gyűrű villogása és széttörése a szerelmi szenvedély kísérő mozzanata, de mindkét műben közös, hogy egy holt anyag változása tétetik symbolumává egy emberi szenvedély, egy emberi élet változásainak.¹

Jellemző, hogy maga ez a Balzac-regény sem egészen Balzac-szerű. Hangulatával s a phantastikus elemnek már említett sajátságos alkalmazásával ez is Hoffmannra mutat, mint irodalmi példaképre.

De ha idegen hatások ilyen nagy szerepet játszanak is Kemény e novellájában, azért lehetetlen fel nem találni benne magát Keményt is. A humor mélyén ott sajog valami melancholia is, valami fájó sejtelen, hogy Artur csak beletörődik sorsába, de nem azt kapja, a mit az élettől várt. Szelénéből ki kellett ábrándulnia, de a kimért és hidegen világos szellemű Amarantha sem az ő feleségének való. Az élet nem az eszmények valóra váltása: nem ez a tanulsága-e — ha szabad ezt az iskolás kifejezést használni — Kemény többi alkotásainak is?

De magában Artur alakjában is van valami, a mi rokonává teszi Kemény többi hősének. A nagy szerelmi szenvedélynek cultusa, a mindent egy kockára vetés, a szerelmi érzésnek az egész emberi

¹ A modern irodalom egyik divatos regénye, Oscar Wilde: *Dorian Gray arcképe*, ismét más alkalmazásban használja ugyanezt a motívumot. Itt a hős arcképe mutatja azokat a változásokat, a melyek az ábrázolt élő személy lelki életében végbemennek. Mennél messzebb téved Dorian Gray az igaz útról, az arc annál rútabb lesz, s az átélt szenvedélyek nyomai ő rajta látszanak meg, nem az eleven emberen.

életen át egy személyre való korlátozása — Kemény legtöbb hősé-
nek egyik jellemző tulajdonsága. Valóban, Bánházy Artur nem
egyéb, mint humoros ellenképe a Mikes Jánosoknak, Kassai Elemé-
reknek, Frangepán Orbánoknak, Cecileknek, Gyulai Páloknak és
Deák Dóráknak.

A novella technikai szempontból Kemény legsikerültebb alko-
tásai közé tartozik. Ha szabad az ő nehézkes modorával szemben
ezt a kifejezést használni: bizonyos routine-nal van megírva. A két
gyermek-szerelmes bemutatásában sok Keménytől nem várt könnyed-
ség, a főalakokban sok humor, s az álom leírásában sok lendület
van. Maga az ébrenlétből az álomba való átvezetés is rendkívül
művészi. A Taddé doktor beszédétől és lényétől megbűvölt Artur
aludni tér. A mellette levő szobában alszik maga a rejtélyes idegen.
A hold vakítóan világít, a kert fényárban úszik. A hypnotikus
hatáshoz járul a hold igéző és vonzó hatalma. S Artur forró agyá-
ban a kert lassan átalakul keleti paradicsommá, a virágok tüze-
sebbek lesznek, illatuk erősebb, a madarak éneke zengőbb és nyug-
talanabb, a mikor egyszerre csak megjelen Alhikmet.

Az álomkép egy-egy alakja vagy mozzanata symbolikus jelen-
tésű. Kemény nagy művészi tapintattal csak jelzi a jelentőségét, de
határozott szavakkal nem teszi túlságosan felőtllővé vagy agyon-
magyarázottá. Értjük, hogy a tapasztalás képviselője, Tedzribet,
miért szálas termetű, s a bölcsesség megjelenítője, Alhikmet, miért
törpe. Nagy mértéke a tapasztalásnak kell ahhoz, hogy valamelyes
életbölcsességhez jussunk. Csak egy helyen igen megmagyarázott és
kiélezett a symbolum. A hosszú pusztaságról, a melyen a karaván-
nal együtt Artur végigvándorol, tudnók, hogy mit tartsunk, ha
nem is hallanók a következő magyarázatot: » . . . ez a forró homok-
tenger, mely sivár végtelenségével és tikkasztó egével körülfog,
azon emésztő vágyhoz hasonlít, mely míg ábrándos czélok felé
kerget, csontunk velejét és akaratunk szilárdságát szívja ki«. (V. fejezet.) Noha, készséggel ismerjük el, ilyen tömör, hatásos
szavakkal bajos lett volna meghatározni.

A novella meséjének szövése is kifogástalan és biztos kézzel
vezetett. Csak végkifejlése kicsit erőszakolt és ócska. Mikor a
veszettnek hitt pörről kiderül, hogy csak részben veszett el, s az
anyagi egyensúly újra helyrebillen — ez a formája a megoldásnak
meglehetősen elkoptatott vigjátéki ötödik felvonásbeli requisitum.

Kétségtelen, hogy Kemény nagy műveihez viszonyítva, nem
nagyigényű ez a novella. De bájos és kedves, s bizonyítéka annak,
hogy tudta Kemény az életet olykor derültebb oldaláról is szemlélni.
Phantasiája itt nem rémit és borzaszt, hanem friss lendületével
mulattat és üdít. Nyelve is dallamosabb és zengőbb, mint bármelyik
más művében. Kemény költészetének klastromi homályába úgy
villan bele ez a kis novella, mint Szeléne szemébe Alhikmet gyűrűje.

ADATTÁR.

LASKAI-FÉLE ÉNEKESKÖNYV (LASKAI-PSALTERIUM) NINCS.

(Molnár zsoltárainak egy ismeretlen kiadása.)

Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárában I. k. 843. sz. a. Laskai Jánosnak egy psalterium-fordítást tulajdonít. A cikk így szól: »Debreczen, 1651. *Laskai János*. Szent Dávid százötven Soltári, egynéhány imádságokkal egyetemben. Debreczen. 1651. 12 r. 220 lap. — *Végül*: Regestrum 4 sztlan lev. || Sándor István, ki szerint adtam a címet, *M. Könyvesház* 35. l. a fordítást Laskai Jánosnak tulajdonítja.¹ || *Egyetlen példány a pesti egyetem ktárában* (cízml. hij).«

Noha ez a közlemény nem jelzi, hogy verses vagy prózai fordítás van-e a kiadványban, Erdélyi Pál »Énekeskönyveink a XVI. és XVIII. században« cz. derék összeállításában a nyomtatásban megjelent énekeskönyvek lajstromába 126. sz. a. felvette.²

Mindenkinek felötlhet, a ki valamennyire foglalkozott a régi ének-költéssel, hogy a XVII. század közepén, a Molnár Alberté után és sűrű kiadásai mellett még egy teljes verses psalteriumunk jelent volna meg.³ Utána nézve arra az eredményre jutottam, hogy félreértés van a dologban, mert Laskai János, Bethlen Istvánnak derék tollforgató titkára, noha különben számos munkát írt és fordított és a versíráshoz is értett, a mellett imádságokat is magyarított — a zsoltárokat se prózában, se versben nem ültette át, és az egyetemi könyvtár unicum példányában nem az ő, hanem a Szenczi Molnár Albert zsoltárfordítását találjuk.

Az illető kötet (RMK. I. 179—180. sz.) két munkát tartalmaz. Az első mű a verses psalterium, ennek a címlevele hiányzik (A₁). Megvan már a második levél (A₂), s azon Remus-nak Molnár Albert zsoltárai

¹ Sándor Istvánnál a cikk ez (1651. Debretzen-nél): Sz. Dávid 150. Zsoltári egynehány Imádságokkal egyetemben. 12. For. Laskai János. — A Ipszámot Szabó K. adta hozzá autopsziából.

² M. Könyvszemle, 1899. és különnyomat, Bpest, 1899. 51. l.

³ Nem vetnek ügyet e kérdésre sem az irodalomtörténetek (Bodnár, Horváth Cyr., Pintér), sem azok, a kik Laskairól behatóbban is irtak (Szilády, IK. 1897. és Dézsi L. u. o. 1908). Szinnyei a Magyar Írókban átveszi Szabó K. adatát.

elé írt epigrammája, latin eredetiben és Filiczki magyar verses tolmácsolásában, azután a százötven zsoltár, Molnár Albert fordításában. A másik mű, külön címlappal, új lapszámozással és ívjelzéssel: Egy néhány Ahitatos Buzgo | Imadsa- | gok; | Mellyeket | Kegyelius Filep | Elmelkedefiből fzedeketet és Ma- | gyarra fordított | Laskai Ianos. || Masodszi Nyomatatas | Debreczenben. || Fodorik Menyhart által. 1651. eíztendőben. — 12 r. 34 lap. — *Végül*: mut. tábla, 1 szltan levél. — Leirja ezt Szabó K. 844. sz. — (Próza.)

Szabó K. nem vette észre az első résznek a Molnár zsoltárkönyvével való azonosságát; pedig a könyv *volt* a kezében, hiszen abból adja a Laskaitól eredő résznek elég pontos címét (de Kegeliust ír). Valószínűleg siettében a Sándor Istvánból kijegyzett adatot vette be művébe s nem egyeztette a hagyományt az autopsiával. Erdélyi pedig már kettőjük után indult; a könyvet bizonyosan nem nézte meg. Sándor István viszont a függelékű címlapjáról következtetett vissza a főmű szerzőjének az elveszett címlappal együtt eltűnt nevére. Különben csak rá kell nézni a zsoltáros rész ajánló versére és szövegére, hogy Molnár művére ráismerjen az ember.

A kérdés csak az lehet: együtt jelent-e meg a két mű, avagy csak együvé kötötték? és: miféle kiadása ez Molnár zsoltárainak?

A mostani kötés újkori, illetőleg XIX. századi; de nem ebben kerültek össze. Sándor István is egy kötetben látta őket (akár kötött állapotban, akár táblátlanul), épen azért mondta a címlaptalan psalteriumot is a kötet belsejében levő címlapról a Laskaiénak. Valószínűnek tartom, hogy együtt jelentek meg, s a Laskai művecskéjének új kiadása függelékül volt adva a zsoltárok mellé. A betűforma egy; különben a függelék papirosa egy alig észrevehető árnyalattal fehérebb és a nyomás kormosabb. Ferenczi Zoltán, a kinek mutattam a leletet, szintén azonosnak ismerte fel a betűt, egy nyomda munkájának a két művet, de ő kevésbbé tartja valószínűnek, hogy a két nyomtatvány egyszerre jelent volna meg; a Laskai-féle rész betűi kopottabbak s ez arra mutat, hogy a Zsoltárok nyomtatása nem egyidejű vele, hanem korábbi; a Laskai-féle résznek nemcsak külön címlapja van, hanem szoros összetartozás nem is állapítható meg, mert ívei is elkülönülnek. Igaz, hogy a Laskai-féle rész új íven kezdődik, de akarva sem igen kezdődhetnék a régin, mert ott csak egy hátlap maradt üresen. Én azonban magam is úgy sejtek, hogy valami különbség a papirosban is van, mind a mellett a Laskai-féle lenyomatot a zsoltárkönyv függelékének tekintem; a függelék-jelleg bizonyítékát látom abban is, hogy a Laskai-rész ívjelzése nem A, B, C-vel (nagybetűkkel), hanem a hangzók kisbetűivel történik (a, e, i); efféle eljárás akkoriban szokásos volt a mellékleteken. Nem lehetetlen, hogy a főmű előbb megjelent; vannak akkori kiadványokban egymástól különböző évszámú nyomtatványok is egyesítve; de másrészt a kiadók igyekeztek az ilyen több helyen is megjelent munkák versenyképességét a hozzájuk csatolt függelekkel fokozni. Ez a kérdés alig dönthető el; különben is csak az évszámra nézve fontos, 1651-re tegyük-e, vagy korábbra ennek a psalteriumnak a megjelenését.

A psalterium meghatározásához támasztópontokat nyújtanak a könyv elé kötött írópapírlapon olvasható XVII. századi bejegyzések. Ezek közt az első, már kitörült bejegyzés ez: *Possessio | Andreæ Szelecky | Ab Anno 1658. die 20 Junii.* Ez alatt *Gabriel* (későbbi kézzel átígatva *Stephanusra*) *Zombory | Año 1659 die 8. Janu- | arij: Ezen Szoltaros | könjvet ajándekon ata | nekem Zombory Gabornak | Battiam Roskovany Szan | dor Uram eő kegyme.* A többi bejegyzés a kérdésre nézve közömbös.

A zsoltárkönyv tehát 1658-ban mindenesetre megvolt. A bibliographia 1658 előtt a Molnár halála utáni időből csak a következő 12-rétű kiadásokat ismeri: Várad 1651., Amsterdam 1650., Várad 1648., Bártfa 1647. Mindezek azonban más lapszámmal szerepelnek, mint az egyetemi könyvtár példánya, a két váradival össze is vettem, természetesen különbözik tőlük.

Példányunkban a zsoltárok után még a következő 6 ének van: Az Istennek Tíz-Parancsolattya. CM. (Emeld fel szived . . .). Az Simeonnak Eneke. CM. (Vram bocsaffad el . . .). Mindennemű háborusag ellen (Vr Iften melly fokban vannak . . .). Az Iften Törvényeről (Meg hattad nekünk Ur Iften . . .). Az Szent Vacsorarol (Oh én lelkem dicsérjed Iftenedet). Az Istentelenektől El-Nyomatattott Anyaszent-egyhaznak panaszfsza. Nota: Szent David Prophéta, etc. (Hogy panaszolkodik az Anyaszent-egyhaz az JESUSnak jegyese . . .). Az egykorú váradi 1651-iki (12 r.) kiadásban az öt első ének ugyanaz, a hatodik azonban ez: Anna Aszszony Hala-ado Eneke (Oerül az én fzivem az Urban . . .). A váradi kiadásnak is van imádságos melléklete, külön címlap nélkül ugyan, de fejlécczel: Buzgo Halaadasok es könyörgések. 46 l. és 1 szltan lev. q, qq ivjelzéssel.

Az eredmény ez:

1. Laskai János neve a zsoltárköltőké közül törlendő.
2. Szenczi Molnár Albert zsoltárainak egy új kiadása iktatandó közbe, mely minden valószínűség szerint Debreczenben, Fodorik Menyhártnál jelent meg 1651-ig, 12-rétben, 220 lapon, végül 4 szltan levéllel. Az egyetemi könyvtárban levő 179. sz. példány unicum. Molnár zsoltárainak ez az első eddig ismert debreczeni kiadása.¹

NÉGYESY LÁSZLÓ.

¹ Ha előbbi időből említenek debreczeni psalteriumot (l. Szabó K. I. 650. sz.), az a Gönczi-féle énekeskönyvre vonatkozik, melynek az 1635-re tehető lőcsei kiadása előtt megjelent eddig ismert négy kiadása Debreczenben hagyta el a sajtót. Zsoltárokkal kezdődött, körülbelül fele az összes zsoltárok-nak benne volt, némelyik többféle átdolgozásban is. A »debreczeni psalterium« kifejezés 1635 körül megkülönböztetést fejez ki a Molnár-féle psalteriumtól. A kétféle psalterium, vagyis a Gönczi-féle énekeskönyv és a Molnár zsoltárkönyve, a jelzett lőcsei kiadásban került először egybe (Szabó K. 648. és 649. sz.). Felhasználjuk ez alkalmat annak a megjegyzésére is, hogy a Szabó K.-nál 648., 649., 650., 651. sz. a. leírt négy összetartozó lőcsei kiadványnak (összetartozásuk az első, azaz 648. sz. mű címlapján formálisan is jelezve van) megjelenési éve egyik kiadvány címlapján sem szerepel ugyan, és csak a legutóbbi, azaz a 651. sz. mű elsőszavának keltezéséből tette Szabó K. 1635-re, mindaz-

PONORI THEWREWK JÓZSEF ÖNÉLETRAJZA.

Szent István apostoli király idejében Arad vezér alatt Erdélyben Hunyad vármegyébe telepített székely családok egyikének ivadéka Ponori Thewrewk József született télutó 20-ikán 1793. Déván, Hunyadban, Mátisfalvi Göttfi Borbálától, ki 1823. Pesten imez igen szivre-ható művét nyomatá ki: »Mátisfalvi Göttfi László háznépének Hóra pórhada miatt történt romlása«.

Atyja volt ifjabb Ponori Thewrewk János, erdélyi agens, királyi tizedek haszonbérének beszedője, Hunyad vármegye táblalírája 's a' dévai bolgárok jegyzője, ki II. József császár alatt Hunyad vármegye fölmérése, 's II. Leopold császárnak magyarországi királyllyá lett koronázata-tása után, az erdélyi hongyülesi rendekről meghatározott hódolati eskü letételére Dévára beparancsolt hátszegvidéki nemesemberek kiváltsági okmányaik valódiságának kellő vizsgálása körül hasznos szolgálatokat tett vala: és mint korán elhunyt nemzője idősb Ponori Thewrewk János, a' külföldi tudományos egyetemek igen jeles növendéke, az »Origo linguae hungaricae« czimü munka szerzője, Hunyad vármegyében a' francia nyelv tanulásának első tevékeny eszközlője, hivatalos fölszólítás következtében Hátszeg vidékén a' csulai egyház homlokzatán az idő fogától és egyéb vésztlől még addig megkímélt szittya-magyar betűkkel felülírás szerencsés tolmácsolója 's nevezetes hitszónok, általában a' tudományosságnak, különösen az óság ismeretének szentelte minden életét, és így tősgyökeres nemzetsége jogai s' hajdani fénye földériteése körül bebizonyított páratlan fáradalmainak kora fesze *) lön.

A' Ponori Thewrewk nemzetséggel egy törzsbül származott Nalácsi Vitéz nemzetség ivadéka Nalácsi báró Nalácsi József, egykori magyar királyi testőr, Zaránd vármegyei főispán, író 's régiségtudó és gyűjtő volt a' csecsemő Thewrewknek mind keresztatyja mind keresztnev-adója, keresztanyja pedig a' fejedelmi vérből eredt Nagybarcsai Barcsai Ábrahám, magyar királyi testőr-ezredes és költész lelkes neje, az ugyan fejedelmi vérből származott Bethlen Zsuzsánna grófnő. Kereszteltetése történt a' reformatusok dévai egyházában Sala Sámuel helybeli lelkész és író által.

A' kisedd Thewrewk atyjának háza Déván az ide székezésre (fixa judicia) bejáró hátszegvidéki ügyes-bajos nemesek tanyája vala, kinek

által ezt az évszámot bizvást elfogadhatjuk, és semmi jogunk sincs a 650. számú kiadvány czíméből azt következtetni, mintha ez az egész sorozat az Öreg Graduál után (1836) látott volna napvilágot. A 650. sz. czím így szól ugyan: »Istenes Hymnusok, Mellyekkel az Magyar Reformaltatott Ecclesiákban elnek. Mostan az együgyűeb Ecclesiák kedvé-ért, a' mellyekben az Graduálnak szerit nem tehetik, a' Debreczeni Psalterium mellé rövidedő adattattak« — de a Graduál jelzés nem a Dajka-Geleji Katona-féleje vonatkozik, hanem általában a használatban levő graduálra, melynek megvolt az egységes alaprésze, s azért lehetett határozott névelővel »az Graduál«-nak mondani. A döntő bizonyíték arra nézve, hogy az *Istenes hymnusok* nem az Öreg Graduálból készült kivonat, az, hogy szövegében még nincsenek benne azok a Dajkától eredő módosítások, melyeket az Öreg Graduálban a hagyományos hymnus-szövegekben találunk. »Az Graduál mellett« jelzés már 1602. és 1616. is. (Szabó K. 376, 463.)

*) Fész, vértanu, mártir, régi szó: báró Nalácsi József gyűjteményéből.

tuluzott vendégszeretete 's hivatalbeli buzgalma több helybeni tisztviselőket és más hirneves vidéki férfiakat is szokott vala hozzá varázsolni. Nála gyakran megfordultak báró Nalácz József és István, Barcsai Ábrahám és László, Felsőszálláspataki Kenderesi Mihály és Zsombori László a' nemzet írói, költészei.

Illy hizelgő ritka előzmények után könnyü képzeln az azon sebes fejlődést, melylyet a' hajcsapos atyák a' villámoszü kis Thewrewkben csodáltak. Ő már két éves korában atyja vendégeinek kedvence lön, kik benne a' szikrazó figyelemleket csakhamar lángolni segíték, és őt alig négy éves gyermeket kalpagosan, zöld mentében, paszomános vörös nadrágban, sárga csizmában, kardosan magukkal a' girás- vagy derék-székekre vinni elkezdették, hol ő mint egy új Papius a' köz és törvényes dolgok ismeretébe fölötte korán beavattatott.

1798. a' hatodfél éves, de gyöngé korához képest igen ügyes, bátor, szemes, egészséges Thewrewköt atyja, miután nemzetsége talpkövet örökre szilárdító 's az ellenfelet tébolyodásra kényszerítő tanu-vallatását az erdélyi törvényes királyi tábla hires jegyzőivel bevégeztette volna, magával igen tanulságos hosszú utra vivé, minek közérdekű eredményei a' kis utasban a' tudásvágyat öregbiték és a' tanulási ügyes-séget kifejték.

Kinek szemei a' régi könyveken és füstös okmányokon sokkal előbb legetek, mint az ábéczéskönyvön, és a' ki a' köz élet tanodájában gyermekkort haladó ismeretekhez juttatott, a' nyolcz éves Thewrewk 1801. kezdett otthon olvasni 's irni tanulni. Ő, kinek atyja leirhatlan szerencsétlenségei miatt nemcsak ruházata hanem jövője is gyászszint öltött vala, 1803. őszhő 15-ikére Bábólnára ment gondos anyjával, hol őt a' névnapi ünnepély alkalmával báró Nalácz Józsefnő, született Thoroczka Terésia grófnő annyira megkedvelte, hogy a' számos vendégek koszorujában szívesen nyilatkozá: »Ez az én és férjem fia: ezt pártolunk kell, pártolni fogjuk«.

Ennek következtében ő a' hamar beállott őszutó 11-ikén a' szászvárosi ref. gymnasiumba belépe. A' külföldön tudományos találmányaért érdempénzzel földiszésitetett tudós fő, jeles író 's költész Sipos Pál, mint igazgató tanár az új tanuló szoros vizsgálat alá vevé, 's látván, hogy Ajtai diák nyelvtanát tökéletesen tudja, a' legjobb diákot, László Jánost hivatá, 's a' »domi-doctus«-nak nevezett ujonczot ime' szavakkal bizá reá: »Ön ezen gyermekre vigyázzon: mert ez önt könnyen fölmulhatja«. László tanítványa szívébe 's lelkébe birt pillantani, 's őt úgy szereté mintha saját testvére volt volna, kit midőn tanita, tőle egyszersmind tanult is; mert ő, kire Hóra szolgálhada 's a' török háboru emésztő tüzei által egészen hamuvá nem lett és atyja kárvallásától némileg megmentetett díszes családi könyv- és okmánygyűjtemény maradt vala, tanítójának a' régiségből annyit tudott beszélni, 's mutatni, mennyit ez neki a' fölödött szakmányokbul magyarázni nehezen birhatott.

1806. őszszel gróf Bethlen László Hunyad vármegyei főispán pazarfényü beigtatása ünnepeltették a' dévai mezőn, hol ma is »Bethlen kutja« nevü kut sűrűn buggyanó csöppei emlékeztetik az utast a' család-

siratta egykori nagyszerű ünnepélyre. Ott a' tizenhárom éves Thewrewk ismerkedési ritka tehetségét szélesen kifejteni elkezdé. Nem volt tudnillik azon több napig tartott hivatalos szertartásnál, vendégeskedésnél, mulatságnál ur, nem hölgy, kivel ő nem beszélt volna.

1807. télelő 3-ikán a' tizennégy éves Thewrewkre a' magyar nyelvben oktató három oláh gyermek bizaték, kiben a' költészeti szellem egyszerre lobot vetvén, még az nap egyik tanítványára első epigrammáját ír. 1808. őszelő elején tógába öltözék.

1810. Thewrewk egy történelmi pályabeszédet tartta Szászvároson a' tanodai teremben előljárói és számos művelt hallgatók jelenlétében, melly még azokat is mély figyelemre ébreszté, kik előbb makacsok valának őt böcsülni. Kellő tömötséggel minden tartózkodás nélkül előadá, milly káros következeseket szült az összes magyar nemzetre nézve a' reformatio eszközölte részekre szakadás és Erdélynek Magyarországtól elválása 's e' két főök eredményeztette beháboruk.

1811. az európai egyetemes csinosulás alapokaival szorosban megismerkedni kezdett Thewrewk, ki a' Bécsben soká lakott és Német- meg Franciaországban és Angolhonban tudományos utazást tett Nagybaczoni Baló Sámuel fölvilágosodott igazgató tanárnak 's ritka történetésznek minden mások fölötti kedvence 's bármi nyomos írásai 's dolgozatainak egyedüli leirója vala, meggondolván amaz örök ellenmondást, miszerint hitsorsosai egyházaikban a' XCII-dik zsoltár szavait:

»Lantban és hegedűben, És szép czimbalmokban, Hangos cziterákban, Dicsértéssel zengésben«

gyakran énekelgetik: még is náluk az isteni tiszteletet a' kevés helyt szóló orgonán kívül semmi hangszer nem emeli: tekintetbe vévén egyszersmind a' szomorú tapasztalást, miszerint az 1636. Gyula-Fejérvárt II. Rákóczy György kiadatta gyönyörű nyomatásu, katolikus izletű Nagy Graduál ellenére a' zsoltárok és dicséreték énekelgetése is többnyire a' nyers természet műve, nem pedig az ezzel karöltve járn szokott szünemesítő művészet remeke: Filtsch József szászvárosi ev. lelkésszel és íróval, mint híres hangászsza, és a' helybeli katolikus karmesterrel egyet érte, 's lelke felét Rugonfalvi Benedekfi Farkas szépkészületű diákot, ki a' hegedűn nagy könnyűséggel játsza 's fuvolyázni is tudott, arra buzdita, hogy a' diákok és tanulókból amaz érintett két szakférfi közremunkáló segélye által egy ének- és zenetársulatot alakitsen 's ezt mielőbb tökélyesíteni ügyekezék. Meglön. Nem sok idő múlva üdvös eredmény koszoruzá a' művészeti törekvést, 's a' reformatusok szászvárosi egyházában minden vásár- és ünnepnapon az orgonán kívül kellemes hangakar és művészetszabályozta éneklés magasítá az ajtatosságot. Baló 's minden elfogulatlan helvét hitű örült a' feltűnő előmenetnek.

1812. Thewrewk, ki négy éven felül gyakorlott magántanításainál oktatósi ügyességét kitüntetvén, magának a' közvéleményt előre megszerezte vala, az ékesszólás és szépirásnak két évre megválasztott és a' szász tanodában a' magyar nyelvnek nyilvános tanára lön. 1813. ő a' nyári szünnapokon Nagyszebenben Schochterus Simon tanácsbeli házánál

annak József fiát, ki neki Szászvároson is hallgatója vala, magyar nyelvre tanítá, maga pedig Neuhausertől föstenni tanult.

1814. ugyan Nagyszébenben szeretve tisztelt Schochterusánál tölté a' nyári szünidőt, kinek nemcsak fiait, hanem leányát is magyar nyelvre oktató, 's mint a' költészetnek a' szászvárosi gymnasiumban két évre kinevezett tanára igen is szükségesnek érzé a' nagyszebeni kath. gymnasium honszerte híres tanára Buczy Emil, lánglelkű költésztől széptani órákat venni. Kifejezhetlen az az öröm, melly az első találkozás perciben mind a' tudós tanár, mind a' tanulni áhító tanítvány arczaian lángolt!

Thewrewk Szászvárosra visszatérvén, a' szászoknál magyar nyelvbeni tanárságát 's a' gymnasiumban a' német nyelvbeni segédtanárságát folytatá, a' költészet tanítását köteleztetése szerint elkezdé 's önként széptani leczkéket is ada. 'S mint ilyen az erdélyi ref. tanintézetekben első példa vala; mivel Hegedüs Sámuel, vers- és hitbeszédszerző egy egész évvel későbbben kezdé Nagyenyeden az aestheticát tanítani.

Baló a' tanodaév első heteiben megbetegvék és maga 's a' művelt világ iránti kegyetlen cselekvénnyel mult ki, holta előtt tudnik mind den kéziratait és így kipótolatlan nagyböcsű világtörténelme magyar kéziratát is a' behevített sütökemence lángjai közé dobátá.

A' sárospataki tanárságból Szászváros közelében Tordasra nagy jövedelmet huzó lelkészi hivatalba áttétetett Sipos Pál a' ref. egyházi kormányzék rendeletéből átvevé a' gymnasium ideiglenes kormányát, ki Thewrewköt most is, mint előbb igen kedvelte, igen böcsülé.

Ime' fényt egy pokolbeli irigy homály ügyekezett körülfogni. Baló egykori ellenyinek minden rágalmi 's fondorkodási a' dicsőült kedvenzére, Thewrewkre nehezültek. Kerekes Ábel író és segédigazgató tanár Iobogtató a' Thewrewk elleni méltatlan torzsalkodás fekete zászlóját, őt vádolván, hogy a' reformatio elvei ellenére *pápista* musikát létesite, hogy tanítványainak sziveibe *pápista* tanártól vett *pápista* tudományt csöpögtet, hogy Zejfkalvi Zeyk Imrével, ki reformatusból *katholicussá és pappá* lett vala, szintolly szorosan társalog, mint egykor Baló társalgott.

A' karácsoni szünidő előtt ünneplé Thewrewk mint költészet tanára jól kezelt és kitünőleg készült tanítványival az első közvizsgálatot. A' minden állapotú 's vallású tekintélyek jelenléte által magasított ünnepegyről Borbátvizi Báya István, Hunyad vármegyei táblabíró 's volt fölkelő kapitány, híres festő 's igen művelt széptermetű férfi minden értelmes és igazságszerető bírálótul javalt fösteményt készite, Sipos Pál pedig Kazinczy Ferencznek illy tudósítást tön: »Barátom! Ponori Török József mint Poesis tanítója gymnasiumunknak, mellynek Keresztes Dániel megérkezéséig igazgatója vagyok, igen nagy diszére válik. Ő Horatiust Bentlei, Wieland és Virág Benedek szerint magyarázá tanítványainak, és meglátászek rajta, hogy Buczy Emiltől aestheticai órákat von. Munkáidat jól ismeri 's neologismusaidat szerencsésen használja 's használtatja mind kötött mind kötetlen beszédben. Mindnyájunk szívet meglepő examene egy musikai chorus kísérté énekes pásztori játékon végződék, melly még a' férfi hallgatók közül is sokakat örömkönyekre fakasztá.«

1815. télutó 4-ikén nyomata Thewrewk legelőször. A' mü Kolosvárt kijött alkalmi költelem volt Keresztes Dániel új igazgató tanár beigtatására, ki alatt ő a' franczia nyelvet megizléle 's a' politikai tudományokat hallgatá. Történt, hogy az előadó tanár hallgatóinak bizonyos politikai tárgyak kidolgozását ajánlá. Thewrewk a' kitűzött tárgyakról kimerítő 's alapos értekezéseket készítvén, az előadó tanár bizonyos féltékenységből, nehogy tündöklő hallgatója rá homályt vonjon, ezen gyakorlatot egy pár hónap múlva teljesen megszünteté, 's Thewrewk egyik értekezése végén mondott ime' szavait soha feledni nem bírá: »Meglátszik Erdélyen, hogy valaha török pártolta uralkodás alatt volt. Földesurai nagyobb részint pasai zsarnokságot gyakorolnak. A' szegény paraszt hétfőtől szombat estig mindennap szakadatlan szántja földesura holdjait. A' földhöz ragadt parasztnő oda hagyván hurubáját és meztelen éhes gyermeket, egész héten által udvari szolgálatban izzadoz, és csak vasárnap reggel mehet annyi időre haza, míg egyetlen egy ruháját, szennyes ingét tisztával fölcserélte. Erdély földesurainak a' legrosszabb politikájuk van. Valaha a' nyomás ellennyomást szülend, és akkor aztán sirás rivás és fogak csikorgatásából bérceink szintugy viszhangzandnak, mint Hóra 's Kloska idejében viszhangoztak«.

Thewrewk az 1815-ik évi nyári szünidőt tudományos utazásra fordítá. Tordán meglátogató Gyönyösi János ref. lelkész és leoninistát, Kolosvárt megismerkedék Döbrentei Gáborral, ki őt, mint Buczytól dicséretekkal elhalmozott ifjút, a' jelen volt gróf Gyulai család előtt a' legkitűnőbbben üdvözlé 's irodalom körüli fáradozásait figyelmébe ajánlá.

Thewrewknek 1816. mint tanársága utolsó évében imezek valónak működési tettei: tanítványit a' magyar nyelv és irodalom történelme főpontjaival megismerteté, 's őket mint mindig, úgy most is az újabb izletű magyar könyvek, leginkább pedig a' folyamatbani Erdélyi muzeum olvasására buzdítá, 's újra meg újra sürgeté, hogy otthon a' mestergerendákon vagy rossz ládákból heverő poros régi magyar könyvek czimeit szorgalmasan följegyezzék és vele közöljék. Az Erdélyi muzeumba mindenfelé önkint előfizetést gyűjte, annak kellő pártolását mindenkinek szívére köté, 's Döbrenteinek nemcsak fölös előfizetési 's ajándokpénzt küldé, hanem még neki Szacsvay Sándornak az Erdélyi muzeum, Kazinczy Ferencz és maga Döbrentei ellen is irt csufos bírálatával, valamint báró Naláczai Istvánnak Döbrentei személyét gunyoló levelével is kedveskedék. Innen könnyű megmagyarázni, hogy Döbrentei azon öntudattól vezéreltetve, miszerint az Erdélyi muzeum kiadása alatt ügykezetének legbuzgóbb előmozdítójára Thewrewkben talált, hozzá a' leghizelgőbb leveleit írta 's neki folyóírata VI-ik füzeté végén illy hálát szavazott: »A' nemes indulatu ifjunak, Ponori Török Józsefnek hazafiui buzgó fáradozásait a' nemzet előtt köszöni a' kiadó«.

Kerekes Ábel aszkórba esvén és meghalván, Thewrewk fölötté a' szászvárosi temetőben, mindent feledve, csak érdemét nem, olly lelkesen parentált, hogy magának hervadatlan hálát arata, ellenkezőit pedig hátterbe szorítá.

A' nyári közvizsgálat Thewrewk győzelmi ünnepélye volt, és midőn ő a' neki adott ige- és szózat hatalommal a' nagyközönségtől elbucszék, a' közvélemény annyira mellé állott, hogy Branyicskai Nagy László, hites ügyvéd, író, és jogtanár szavaiként: »Thewrewk a' közönség megtisztelésére ezer meg ezer virágokból fűzött koszoruk, diadalivek és szobrok által magának napoleoni győzelmet vivott ki, 's a' közönség őt tekinti az ünnep hősének«. Osdolai gróf Kun Zsigmond főgondnok vetélkedék a' Thewrewk működése iránti hála kifejezésében.

A' nyári szünet elején Kazinczy Ferenczet, ki akkor Erdélyben tudományos utazást tön, Sipos Pál Tordasra magához várván, erről Thewrewköt Döbrentei az Algyógyi fürdőbül értesíté, Sipos pedig őt a' várt vendég hozzá érkezése napján magához kiveté. Ekkor történt Thewrewknek Kazinczyvali első találkozása 's idővel igen szoros barátsággá vált megismerkedése.

Kazinczynak eltávozása után nem sokára Sipos rosszul lett és nyavalyája hirtelen nehezülése miatt Szászvároson elhunyt, ki fölött Thewrewk remekül parentálván, a' hallgatók egymásnak hallható szóval mondák: »Kár, hogy ez a' Thewrewk bennünket elhagy, és szép szavát és verseit többé nem hallhatjuk«.

Thewrewk Szászvárosul Dédácsra méne, Döbrenteinél egy pár irodalmi kedves napot töltendő, ki őt magándaiba beavatá 's annak tanácsával és szolgálati készségével Erdélyben mulatása alatt mindig éle.

István és Miklós tanuló öcsei kedvéért Thewrewk a' tanodaév beállásakor Szászvárosra visszatére és seniori hivatalát folytatá.

Thewrewk a' karácsoni szünetet Déván tölté, hol karácson másod napján a' ref. egyházban utósó hitbeszédét mondá, miután ott nyolcz év lefolyta alatt igen sokszor predikált vala. Végre azon ponton látá magát, hogy Szászvárost testvirére nézve gondok nélkül elhagyhatja. Bizonyítványit kivevé. Filtsch József, ki ma szászsebesi lelkész, hivatalos befo-lyásánál fogva őt a' legszebb bizonyítvánnyal tisztelé meg, mellynek végszavai ezek: »Um so mehr hielt ich mich verpflichtet dieses Zeug-nisz von mir zu geben: da dieser hoffnungsvolle Jüngling mit einem schönen Talente ein schönes Betragen vereinigt«. Nagy László a' törvénytudományból a' legkitünőbb tanulevéllal koszoruzá. Keresztes bizonyítványában két igaztalanságot követett el: Thewrewköt az eminensek közé sorozá azon tudományokból is, mellyeket ő Baló alatt hallgatott vala, ki őt — a' birtokában levő titkos osztályozás szerint — minden tanulmányból első eminensnek írta be: másodsor eltitkolá, hogy Thewrewk előbb az ékesszólás aztán a' költészet tanára volt, és a' gymnasiumot mint eskütt, jegyző, ellenőr és senior szolgálta. Báró Naláczi József, ki gróf Kun Zsigmonddal együtt Thewrewk minden bizonyítványát alá írta, Bruz Ferencz algondnok jelenlétében boszusan mondá: »Keresztes uram üldöző indulata nevetséges: mert hiszen ő olly talantomot, mint a' millyen a' mi Thewrewkünk, nemcsak Szászvároson, de Nagyenyeden sem látott«.

Mielőtt Thewrewk tanodai pályája leírását bevégeznők, szükség megjegyeznünk, hogy ő mint tanuló és tanár öt óránál soha többet nem

aludt, soha készületlen nem volt. Rend, szorgalom, tisztaság, engedelmeség, józanság, erkölcs, vallásosság, más hitűek és ajkuak iránti türelem benne képviselve voltak. Ő némely tárgyakat, mielőtt halotta volna, taníta, 's alatta a' leggyöngébb eszű is előmenetes lehetett. Tógás és tanárkorában a' gymnasiumi előjárók vagy Hunyad vármégye főispánjai 's más nagyok üdvözlétre a' gymnasium részéről kirendelt küldöttség élén mindig ő volt a' diák vagy magyar szónok. Neki köszönhető a' gymnasium a' csinosb magyarság terjedését keblében. Ő tanulókorában a' latin tanulmányokat magyarra fordítá, tanár korában pedig a' kitűzött tanulmányokat diákul és magyarul egyiránt tanítá. A' magyar és szász tanulók közt uralkodott gyűlölséget kioltá, 's kilencz évi buzgalma által számos oláhul beszélő tanulókat meg- vagy visszamagyarosita. Elég legyen végre róla mondanunk, hogy miután ő a' szászvárosi gymnasiumot elhagyá, a' költészeti osztálynak meg kelle szünnie, mivel nem találtatik egyén, ki Thewrewk nyomába léphetett volna.

Az erdélyi rendek előülője Széki gróf Teleki József Döbrentei közbejárása által maga mellé szerette volna venni Thewrewköt, ki 1817. elején Marosvásárhelyre siet, 's itt a' törvényes királyi tábla hites jegyzője lön. Kilényi Székely Mihály, híres régiségbuvár és író vala az ő ítélőmesteri főnöke, ki őt csakhamar úgy megszereté, hogy rá a' legnyomatékosb irományok letisztázását kirekesztőleg bizá. Thewrewk reggeltől fogva estig, sokszor éjjelig dolgozgatott ítélőmestere szállásán, és minél többet működék, annál többel terhelteget. Egyszer főnöke őt felszabadítá az írástól és magával a' táblai ülésbe vivé, hol neki némi diák és magyar okmányokat ada által hallható szóvali elolvasás végett, mit Thewrewk olly derakasan végze, hogy az elnök Magyar-gyermő-monostori gróf Kemény Sámuel neki, mint igen jól olvasónak, minden törvény-szakaszra tiz forint jutalomdíjt rende, Székely pedig — az akkori igen szűk, igen drága időben — asztalát ajánlá, mellynek ő addig is vendége volt.

Midőn Thewrewk leirási 's olvasási kötelességét folyvást teljesité, hirtelen az a' hir érkezék Márosvásárhelyre, hogy az agg hölgy, özvegy báró Daniel Istvánné meghalt és tömérdek jószágai 's vagyona összeírása végett az örökösök hites jegyzőket fognak kérni. Bodonyi György és az örökösök más hatalmazottjai Székely Mihályt kérék meg osztoztató ítélőmesterül, ki a' szükséges irományokat és kérdőpontokat elkészítvén, és Thewrewkkel leiratván, neki mondá: »Menjen el Bodonyi Györgyhez és nevemben kérjje meg tőle: a' méltóságos successorok ügyetlen régi, vagy ügyes új cancellistákat akarnak-e exmittáltatni?« Bodonyi az utósót választá, mit midőn Thewrewk főnökének hírül vive, ez neki viszonzá: »és így maga lesz az egyik exmissus cancellista«.

Thewrewk ezen hites jegyzői foglalkozásában olly pontosan járt el, hogy őt Bodonyi az örökösök nevében az osztály teljes bevégződéseig regius-nak, azaz, javak kormányzójának kéré ki, Székely Mihály pedig egy hozzá irt böcsös levelében imez igékkal nevezé ki: »Édes Török! — — — — — bizom a' maga jó characterében és ügyességében« — — — — —

Itt Thewrewknek módja volt mind ismeretét szélesbitni, mind igazságszeretét kimutatni. Szászvevsszósön, Küküllő vármegyében, a' hagyaték főhelyén egy gazdag régi könyvtár és kilenczven év óta zárva tartott és az erdélyi nemzeti fejedelmek pazar korára emlékeztető drága ruhák, nyeregszerszámok és török-magyar csecsebecsék foglalatoskodtának üres idejében figyelemlelkét. A' helybeli szász jobbágyok törvényes illetékét, és a' marosvásárhelyi ref. collegiumnak évenkénti járandóságát önkint biztosítván és kiszolgáltatván, az elsőért Binder helybeli szász paptól, a' másodikért marosvásárhelyi ref. tanár, Köteles Sámuel irótul a' leghizelgőbb köszönő leveleket kapta. Székely Mihály az erdélyi udvari kancelláriához előadó-tanácsnokká nevezeték, ki eltávozta előtt meghagyá, hogy Thewrewknek cancellariája részéről a' legjobb bizonyítványt adják.

Most a' dicsérettel ajánlott Thewrewk Pávai Vajna Elek ítélőmester jurateriájának tagja, 's rövid idő mulva igazgatója (director) lön, kinek itt szintolly jó dolga volt, mint amott. A' legzsirosb exmissiokban részesült. És Pávai Vajna Elek őt még arra is fölszólítá, hogy a' maga 's jegyzőtársai dolgozatiból egy folyóiratot adjon ki, melly azonban teljesezésbe nem mehetett, mivel Thewrewknek dolgozótársai nem akadtak.

Az 1819-ik év Thewrewkre nézve igen nevezetes időszak vala. Ő, mint a' szász papok tizede tárgyában tizenhat kiküldött hites jegyző közt legügyesben működő mind Berethalmon Neugeboren ev. superintendensnek, mind Nagyszebenben a' szász nemzet ispánjának és minden más tekintélynek különös elégtetését és dicséretét megnyeré. Így lön az, hogy Thewrewk Kolosvárra, hová a' productionale forum tartása miatt a' királyi tábla átköltözött vala, hites jegyzői köteleességénél fogva mondott foglalkozása után megérkezvén, idősb Schreiber Simon, nagyszebeni polgármester nemzete több régi okleveleinek törvényes párba vételét rá bizá.

Thewrewk ugyanott a' haza nagyjai kívánatára, mellyet vele kormányzéki tanácsnok Nagyajtai Cserei Miklós régiségbuvár és író tudata, nevezetes oklevélgyűjteményéből a' királyi tábla előtt ime' két nagy nyomatékú okmányt véteté párba, több megrendelt példányban:

a) A' székelységen levő nemességnek, jobbágyoknak állapotjok iránt condált 1451, 1571, 1594, 1595, 1597, 1599, 1602, 1607, 1613, 1615, 1618, 1619, 1622, 1623, 1626, 1630, 1631, 1632, 1643, 1661 és 1665-beli (magyar) articulusokat,

b) Az erdélyi SS. és RRnek Báthori Boldizsárt, Kovachoczi Farkas, Kendi Sándor, Ifju János, Radnóti Kendi Ferencz, Kendi Gábor, Forró János, Lónyai Albert, Zaláncai László, Zaláncai György, Szilvási Boldizsár, Chanai Miklós, Tamásfalvy Dienes notáztatásáról szóló 1595-ikbeli (magyar) articulusát. — Pávai Vajna Elek a' másolatokat megerősítő pecsétért járó ítélőmesteri díjt Thewrewknek ajándékozá azon nyilatkozattal, hogy azt több régi okmányok megszerzésére fordítsa.

1820. nyár elején az ügyvédi vizsgát igen dicséretesen letévén, a' szokott bizonyítványokon és ügyvédi okmányon felül Pávai Vajnáól dicséretárasztó tanulevéllal diszesítették. Nem lesz fölösleges Thewrewk-

nek a' királyi táblánál pályája alatt ime' cselekvényét is megemlíteni. Ő azon könyvtárát és okmánygyűjteményét, melyet atyjáról öröklött, Szászvároson gyarapított vala, Marosvárhelyt fölötte gazdagítá: ugyanis az 1817-ik év elején meghalt Cseh Zsigmond igen jeles régiséggyűjtő minden kincsét 1500 forintot megvevé: a' magyar, székely, szász földön utaztában tömredék ritkaságot, régiséget szerze össze. Az Erdélyi muzeumot és minden újabb izletű magyar könyvet mindenfelé hathatósan ajánlott. Minden erdélyi tudóssal, művészszel, világi tekintélylyel megismerkedett.

Az előadottak egy 27 éves emberre nézve nem megvetendő jövőt biztosíthattak volna Erdélyben; de a' sors rá nézve más fordulatot határozott vala. Kibédi Sándor Mihály, sokat tapasztalt, sokat szenvedett ügyvéd és régiségbuvár, kitől Thewrewk diplomaticai órákat vön, neki sürgetve javaslá, hogy, mielőtt megtelepednék, ügykezzenek Magyarországon is föleskütni ügyész lenni.

Thewrewk elfogadá Sándor javaslatát, és daczára annak, hogy báró Nalácz József és Bajesdi Vitán Sándor, »Csaták Hóra követőivel a' dévai mezőn« című történelmi adalék szerzője, óságbuvár és a' diák remek írók munkái régi magyar fordításainak kéziratban kiváltkép gazdag gyűjtő, ki — mint valódi rokon — neki, anyjának és öcseinek dévai házánál 1802 óta magasztos menhelyet nyújtott vala, ezen lépését rosztalták, Erdélyt 1820. nyárutó elején elhagyá, 's a' szép Maria-Radnán és Aradon keresztül azon hó 21-ikén reggel Pestre érkezék, és itt Szentkirályi László nádori ítélőmester oldala mellé királyi táblai jegyzőnek fölesküvék. Most látá ő képzelt arany reményit hiusulva, 's beteljesülve erdélyi jóakarói szavaikat, kik őt a' Magyarországra menetelről minden áron lebeszélni iparkodtak vala. Neki a' juraterián és a' királyi tábla ülésin magát kitudtathetni alkalma nem vala, 's az ülnököktől, kiknél magát jelenté, azon borzasztó feleletet kapá, miért nem maradt Erdélyben? nekik a' magyarországi ifjakat kell pártolniuk. Simoga György, ki 1773. eskütt vala föl ügyvédnek, Thewrewk irását véletlen meglátván, őt magához kezdé edesgetni, kinél ő hosszab időig ingyen dolgozék. Thewrewknek anyjával és Miklós öcsével családi nyomos dolgainak lehető elintézése végett Bécsbe kelletvén mennie, itt egy évig saját ügyei folytatásával foglalkozott. Pestre visszatérvén, Miklós öcsét, az új Adónist, és a' nemzet leendő nagy íróját a' halál karjai közül kiragadá. Simoga a' gyászoló Thewrewköt magához hivatá 's neki szállást, ételmet és munkát ajánla, mit ő elfogadott, és nála 1822. ismerni tanula dicső emlékezetű Mária Theresiától egy Szabó nevű erdélyi székely embernek magyar nyelven adott nemeslevelet, 1823. pedig az ő felhívására Ádándon, Somogyban, özvegy Taliánnó levéltárát elrendezvén, hű szolgálata díjaul a' családi jogokat nem illető kilencz zsák oklevelet kapott, mellyek közt Vesselényi Ferencznek egy magyar nyelven kelt nádori adománylevele is találtaték. 1823 vége felé Thewrewk száz napi készülete után felelős cum praeclaro calculo ügyvédi tanulevelet nyert.

Majd ügyészkedvén, majd az irodalom mezején működvén, eljőve rá nézve a' második borzasztó csapás, 1825-ik évi tavaszelő 16-ikán

Pesten ötezer pengő forintot érő könyv- és okmánygyűjteményét lopták el; első meglopatása volt ugyan Pesten 1821. télhó 17-ikén, midőn 800 pengő forintnyi kára volt.

Ő 1825-ik évi őszele 6-ikán pozsonyi lakos lön, hol az országgyűlés kinyilta után azon hó 25-ikén Aranka, Kazinczy és Kriebel értekezéseit Hunyadi Székely János születéséről saját értekező előszavával bevezetve kiadá, és mivel Pesten 1824. Bessernek ugyan ezen tárgyul egy diák dolgozatát újra-nyomatta vala, elegendő alkalmat nyujta, hogy olvasók és írók azon fölötte érdekes tárgyul gondolkozzanak, elmélkedjenek.

Ugyanő az 1825/7-iki országgyűlés alatt a' horvát- és tóthoni meg révsebesi (fiumei), ugy némelly felsőmagyarországi vármegyei 's királyi városi követeknek a' magyar nyelvben ingyen órákat adni, 's az országgyűlési tagok képeit, kéziratmásait, nemzeti czimereit és életrajzait »Magyar Pantheon« című munkájában közölni elkezdvén, magának kivált az idegen ajkuak előtt nagy kedvességet, a' magyar nyelvnek szelid módoni megszerettetésére pedig másatlan befolyást vivott ki.

Igy lett az, hogy Thewrewk a' többi közt Osegovich István horvát követet, ki küldői részéről mindig a' magyar nyelv ellen szavaza, rá tudta birni, hogy a' KK. és RR. országos ülésében egy érdekes tárgyban magyar beszédet tartson, mellynek eredetije Thewrewk birtokában van.

Thewrewk az ajánlkozó alkalmat mind magára, mind irodalmunkra nézve használni birván, »Glossarium politico-juridicum« cím alatt egy a' magyarországi 's erdélyi törvényes és politikai diák műszók kellő magyarázatára szótárt készite, mellyben ő az említett két hazában szokásban levő 's a' magától teremtett magyar szokat fölvevé, 's hogy a' kéziratbani műnek nagyobb tökélyt szerezhessen, azt az országgyűlés hosszadalmas folyama alatt a' legtekintélyesb követekkel közlé, kiknek észrevételeik valódi kincs. Ez alkalommal kezdett divatba jöni a' régiség nyomán Thewrewk által szerencsésen készített »urbér« szó.

1828. egy bécsi festővel Thewrewk Magyarország nevezetes részeit megutazá, 's mindenütt az írók, művészek, tudósok, 's más tekintélyek arczképeit levétteté, meglátogatá Széphalmon Kazinczy Ferenczet és őt családjával együtt lefösteté, 's azt magával ingyen Pestre vivé, hogy pörének bevégezését a' királyi curiánál személyesen sürgethesse. 1829. és 1830. is utazék Thewrewk érintett képirójával és sokak arczképeit Bécsben kőre iratá 's elkezdé az »Erdélyi Pantheon« kiadását is. Az 1830-ik évi országgyűlésen különösen a' VIII-ik törvényczikk létesülése mellett működék, és néhai Galantai idős Balogh János volt nyolcz hongyűlési követ meg gróf Vay Ábrahámnak általa közre bocsátott életrajzaik terjesztésével foglalkozék, festője pedig a' hongyűlési tagok arczképei levételét folytatá.

1831. készité Thewrewk a' »Gróf Széchenyi István mint író« cím alatt kijött birálatokat, mellyeket Balásfalvi Orosz József ada ki.

Az 1832/6-iki országgyűlés alatt Thewrewk működése tetőpontját éré el. »Hazafiui elmélkedések« című munkáját örök emlékezetű Horváth János székesfehérvári püspöknek hálásan ajánlá, mivel ez a' tudós

író, hatalmas hitszónok és mások érdemeit böcsülni kész hazafi Pozsonyban az 1833-ik évi télhó 16-ikán a' magnasok tábláján az Erdélyt illető kérdés tárgyalása alkalmával Thewrewkre hivatkozott és róla a' főrendek színe előtt azon tudományos ismeretet és jártasságot nyilvánítá, miszerint ő a' fenforgó tárgy megoldhatóságában jelenleg épen olly kellő fölvilágosítást adhatand, mint a' millyet az 1825-ik évben tartott országgyűlés egyik kerületi tanácskozásában a' KK. és RRnek adott vala.

Ugyan ezen nagyszerű ügyekezettirül ismeretes püspök elnöklete alatt egy tudományos kör alakult, mellynek titkára Thewrewk, tagjai pedig gróf Cziráky Antal, Lánczy József, gróf Dessewffy József, Szerencsy István, Végh Ignác, Földváry Ferencz, Vay János, 's több más tekintélyes férfiak valának. Részt vön Thewrewk a' tisztelt püspök azon munkálatiban is, mellyeket ő a' »Vegyes házasságok« és a' »Magyar clerus tizede« tárgyában készítetett. Így történt, hogy Thewrewk az említett nagy férfi halála után csak hivatalos kezek által kaphatta vissza ama' czélokra vele közlött eredeti okleveleit: »Erdély összehasonlitva Magyarországgal« czim alatti munkájának csupán egy példányban létezett nyolczvan ivnyi kézírata pedig örökre elveszett. Nem lehet meg nem említni, hogy a' nagy üdvözlötnek végintézetét Királyhegyi Farkas Ferencz, mostani székesfehérvári nagyprépost és tudós író társaságában magyar nyelven Thewrewk írta volt, melly ma a' székesfehérvári káptalan levéltárában őriztetik.

»Honosi érzések« czim alatti művét Thewrewk gróf Cziráky Antal országbirónak ajánlá, mivel ez a' nagynevű férfi 's tudós író a' Hazafiui elmékedések olvasása után Thewrewk előtt egyik munkája elfogadása iránti magas szándokát előre kijelenté, 's vele »Jus publicuma« kéziratát közölni kegyeskedék.

»Honbarát« czimű munkáját Thewrewk Nagykeri Scitovszky János, tudós és tudománykedvelő rozsnyói püspök atyai fölszólítására az ő ragyogó nevének ajánlá.

Wurum József nyitrai tudós püspöknek »Dictionarium pentaglottum (Fausti Werantii) czimű nagyritkaságu régiséget: »Honvéd«, »Honszerető«, »Sajtószabadság és censura« czimű munkáit és gyűjteményit Greguska István nyitrai kanonoknak, Marich János székesfehérvári nagyprépostnak és gróf de la Motte Károlynak, 's Marich István Dávid császári királyi kamarásnak, mint igen szives, igen lelkes hazafiának ajánlá.

Nem különben kinyomatá Thewrewk »A' korlátlan törvénytanuló« czim alatti satiráját, melly mindeneknek tetszett, csak a' korlátlanoknak nem. Ezt követték »Beretválkozótükör« és »Velencei szappanpor« czimű politikai 's nyelvészeti satirái az ugynevezett »új magyarok számára«, mellyek sok neveltséget, sok boszuságot okoztak. Kiadá ő versezetének némelly részét is »Epigrammák« és »Költőművek« czimek alatt.

Megtudá a' halhatlan veszprémi püspöktül, hogy II. Lajos szerencsétlen király alatt Zágrábban egyik czéh magyar nyelven készült törvényczikkével élt, mi »Ponori Thewrewk József írói köre« czimű kis nyomtatványban említve lön.

Felfödözé továbbá a' XVI-ik század végén és a' XVII-ik század elején a' király és haza közös javára örök hűséggel működött Wathay Ferencz terjedelmes magyar kéziratát Soprony vármegyében. Ez a' Wathay mint eddigelő vetélytársak nélküli példa, nem csak vitéz katona és török fogoly; hanem egyszersmind korához képest alkalmas prosaicus író, verselő, rajzoló, eszélyes államférfi volt. És így mit a' fejdelem és hon mellett — a' törökök elleni bátor harczolásában és végre rabságában sok szenvedése alatt látott, hallott, tapasztalt kedélyesen leírta prózában, le versekben: és mind a' magyar földön, mind a' török birodalomban azon városokat és várakat, mellyekben megfordult, azon helyeket, hol zárva volt, azon borzasztó scenát, mikor talpát verték, sajátkezűleg lerajzolta és színezé: 's mint tehetős és élvezett mostoha növeléséhez mérve eléggé mivel birtokos Konstantinápolyban a' fényes kapu legelső emberivel társalogni bírván, ezektől a' török udvar akkori állapotáról és hadierejéről oly tanulságos adatokat jegyzett föl, mellyeket a' világ minden történetírójánál hiában keresünk. Ugyan ő arról is nevezetes, hogy egyszersmind szépíró és az éneklés művészetében is jártas volt; mivel verseit bizonyos nóták szerint készíté.

Thewrewk okmánygyűjteményét 1834. télutó 5-ikén harmadik szerencsétlenség éré. Abból kétezer pengő forint árut loptak el.

1837. Thewrewk ismét egy bécsi festővel utazá be különösen a' Bányavárosokat. 1838. kiadá »Régiségbuvár« czimű gyűjteményében Wathay Ferencz prósaműveit.

Az 1839 és 1840-iki országgyűlés alatt kiváltkép azon munkájához készülgete, mellynek első kötetét »Katholicismus és protestantismus« czim alatt kiadott.

Őt első ifjusága óta az erdélyi helynevek magyarázata foglaltoskodtatá. Így adá ki előbb a' Hirnökben, aztán külön »Drága Vilma szónyomozási játék Erdély helyneveivel« czimű dolgozatát. Ez a' maga nemében oly eredeti munka, hogy hozzá hasonló a' világirodalomban nem találhatik. 1842. Thewrewk Utazásnaplója igen érdekes cikkeit kezdé a' világgal tudatni. Az 1843/4-iki országgyűlés alatt ugyan Utazásnaplójából Száraz (Dürer) Albertről egy jeles értekezést ada ki, melly németül és olaszul is megjelent. Továbbá: »Keresztési József 1799-iki magyar nyelvtudományi művének felfödözése 's megismertetése. I. Mátyás királytól jelenkorunkig készült és megtudhatott magyar nyelvtanok és némi nyelvészeti munkák előbocsátott följegyzése 's itt-ott szemléjével együtt.« czim alatt oly kimerítő tudósításokat közle, hogy, ha minden szaktudományban hasonló dolgozatokkal dicsekedhetnénk, a' magyar irodalom történelmét a' tökély pontjára vihetnők. »Werböczy István diák és magyar műszavai« czim alatt egy szép régiséggel kedveskedék az óságbuvároknak, kiket a' Hirnökben is sok hajdani ritkasággal ismertete meg. Végre kiadá »Magyarok születésnapjai« czimű munkája első közlését — »Hongyülesi emiény« czim alatt, melly a' Magyar Pantheon megszűntét némileg pótlandó vala.

1845. elején Thewrewk először a' Hirnök szerkesztésével ruházatték föl Orosz Józsefnek hosszabb időig leendő távolléte alatt másod-

szor intést kapott, hogy a' Pozsonybul elköltözni 's a' Hirnök szerkesztéséről végkép lemondani akaró Orosz kiváltságaért legfelsőbb helyen folyamodni siessen, mit Thewrewk annál örömebbre teljesite, mivel Orosz Hirnöke előtt egy magyar hirlapnak Pozsonyban leendő kiadhatásaért kétszer folyamodott vala.

Thewrewköt azon évben a' legnyomasztóbb szerencsétlenség éré, szeretett neje Ax Mária-Magdolna száz napig tartott igen terhes betegsége után őszelő 15-ikén Pozsonyban jobb életre szenderült. Ez a' derék hitves, ki tizenegy évig boldogitá férjét és hátramaradt öt apró gyermekének jó anyja volt, a' régi Aachs Mihály irónak maradéka vala, kinek vezetéknevét »Ács«-nak olvasni járatlanságra mutat. Irónak ivadéka 's irónak neje, a' még nem harminczkilencz éves Ax Mária-Magdolna maga is iróné volt és igen szép imádságokat készített.

Thewrewk özvegyiségében minden gondját gyermekei növelésére forditá 's fordítja, 's valamint műveiben mindig eredetiségre törekvék, ugy magzatai kezelése körül is merő eredetiséget tanusit. Gyermekkei nyolczadfél éves koruk előtt Ábcskönyvet kezökbe nem vettek, hanem kötni, varrni 's más a' ház körül megkivántató gyakorlati foglalkozásra tanittatának. Igy lett az, hogy 1847 óta, midőn legidősb fia 9 éves vala, cselédet tartania soha nem kelle; mivel az együtt lakó négy gyermek — az ötödik és legutolsó még 1846. meghalt vala, — maga kezeli magát atyjának sokszor félévi távolléte alatt is. Senki rájuk föl nem ügyel, maguk tartoznak egymásra vigyázni és atyjuk rendeletit teljesíteni. És ez a' négy gyermek még soha beteg nem volt; mert még soha exoticumokat és czukrászati ártalmas nyalánkságokat nem élvezett.

1848-ik évi télelő 17-ikén Pozsonyban Thewrewk ismét kipótólatlan kárt valla, 300 iv kézírata 's 6000 forintba került arczkép-gyűjteményének nagyobb része a' lángok martaléka lön. Nem kell észrevétellel kísérni, milly leverő csapás vala ez Thewrewkre nézve, ki körül négy anyátlan kised az idő vihari ellen gyámolért esde.

1848/9 irá Thewrewk »Röppentyü« czim alatti apró satiráit. 1849. nyomatá ki Bécsben »Adalék az 1848/9-ik évi magyar forradalom történetéhez« czimű munkája első füzetét magyarul, melly aztán Pozsonyban okleveles mellékletével együtt németül is megjelent. 1850, 1851, 1852. Horváthont, a' tengeri révparkokat, és Magyarország több vármegyéit beutazá, az érintett munkához adatokat és okmányokat gyűjtendő.

1852 óta Thewrewk gyermekivel együtt Pesten lakik, hol Emil, Árpád és Aurél fiai a' tudós piaristáktól kezelt főgimnasiumnak kitünő tanulói, Paulina leánya pedig Gschröfl-Nyitrayné jeles növeldéjének szorgalmas látogatója. És mind a' négy gyermek atyjának és üdvözült anyjának kívánsága szerint a' *keresztény katolika hitvallásban neveltetik.*

Thewrewk talán maga sem bírná mind elsorolni, mit valaha irt, gyűjtött, nyomtatott. Az »Erdélyi muzeum«, »Tudományos gyűjtemény és Szépliteraturai ajándék«, »Felsőmagyarországi Minerva«, »Aspasia«, »Élet és literatura vagyis Muzarion«, »Sas«, »Honművész«, »Honderü«, »Közlemények«, »Mezei gazdák barátja«, »Hasznos mulatságok«, »Magyar

kurir és Kedveskedő«, »Világ«, »Hirnök és Századunk meg Kisfutár«, »Figyelmező«, »Preszburger Zeitung«, »Religio és nevelés«, »Hebe«, »Aurora«, »Urania« című tudományos, szépirodalmi, gazdasági, egyházi folyóiratokban, politikai hírlapokban, zsebkönyvekben és az »Esmeretek tára«-ban számos régiségei, cikkei, versei jöttek ki.

Mik még említve nem valának, külön kijött művei és gyűjteményi közé tartoznak: »Kerekes Ábel életképe«, »Hóravilág«, »Tíz csapás«, »Anticyrai tobák«, »Alapmondások«, négy füzetkében, »Tolnai emlék«, »Magyar Anthologia« két kötetben, »Udvari ember«, Faludy Ferenc fordítása, »Magyarok születésnapjai«, második közlés, arcképekkel; »Pyringerral kiadott magyar régiség Bethlen Gábor korából«, »Magyarországi rabszolgák«, »Egy asszony színművei«, »Ponori Thewrewk Emil nyelvgyakorlatai«, magyarul és németül, mely munkában a' czimen említett tíz éves Emilnek némelly zsengei is foglalvák.

»Ponori Thewrewk József minden munkái és gyűjteményeiről némelly baráti« című irodalmi töredék-értekezés utmutatása szerint az ő nyomtatlan munkái közül felhozzuk a' következőket:

1. »Ponori Thewrewk máskint Petrik Hunyad vármegyei tősgyökeres székely-magyar nemzetség története.« Nem különben: »Okleveles tudósítások Mátfalvai Göttfi székely nemzetségről.«

2. Adalék Ponori Thewrewk József életírásához. Okleveles gyűjtemény.

3. Kazinczy Ferenc levelei Ponori Thewrewk Józsefhez. — Thewrewk ezen levelekben igen nemes szívü embernek, jeles epigrammaticusnak és Erdélyt olly tudósan ismerő férfinak főtetik, ki mind azon nevezetes tudósok közt, kikkel Kazinczy »Erdélyi leveleit« kéziratban közölte volt, legvelősb észrevételeket tudott tenni.

4. Egyházi 's világi főrendü férfiak és nevezetes tudósok levele Ponori Thewrewk Józsefhez.

5. Ponori Thewrewk Józsefhez intézett emlékiratok, nem különben ellene kiadott vagy alattomosan terjesztett korholások és áskálódások gyűjteménye. Ehhez mellékelve: Ponori Thewrewk József feleletét az őt dicsérők vagy korholókhoz.

6. Régiségbuvár.

7. Utazásnapló. Ennek egyik főcikke: »Kopácsy József előbb püspök utóbb herceg-primássali 25 évig tartott igen szerencsés ismeretése Thewrewknek«.

8. Hunyadi Székely János származása, születése 's növeltetéséről hiteles fölvilágosítások. — »Hunyadi János eredete« című 41 lapra terjedő töredék-értekezés tudományos bírálatával együtt.

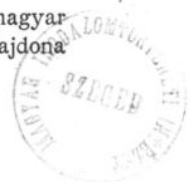
9. Az utósó tatárjárás Magyarország némelly vidékén. Ebből némelly érzékeny darabok a' Hirnökben közöltettek volt.

10. Óra szolgálhada.

11. Életiratok, képekkel.

12. Bírálatok.

13. Széptani 's nyelvtudományi munkálatok. — Itt a' magyar nyelvnek a' világ minden régi 's új szólamai fölötti különös tulajdona födöztetik fel, mit eddig senki észre nem vön.



14. A' gyermekek testi növelése 's a' szakácsság tudományos fejtegetése ezen mottókkal: »Szégyen az emberiségnek, hogy egészséges csikót növelni tud, és egészséges gyermeket nem«. — »A' mely orvos beteges gyermekét gyógyítani tudja, az ügyes gyógyász, de ügyetlen apa, mert más beteg gyermeket gyógyítani, más egészségest növelni tudni.«

14. Az érintett magyar forradalom történetéhez adalék negyven nyomtatott ivből állandó.

15. Költelmek: ezen mottoval: »Enyém a' gondolat, enyém a' tárgyismeret, enyém a' modor. Nálam a' művészet csak eszköz a' himzésre, mint a' toll az írásra«.

Költelmei több kötetre terjednek, és dalmák (odák), epigrammák, satírák, anakreoni dalok, elégiák, sonettek és vegyes verszetekből állanak. Őt mint ódaköltőt a' horvátok Horácshoz, a' fumeiek Berzsenyihhez, és Wolf Antal Tivadar német tudós Klopstokhoz hasonlítja, mint satíraírókat Szerencsy István magyar Juvenalisnak nevezé, 's mint anakreoni dalok szerzőjét Schedel (ma Toldy) Ferencz 34 év előtt megéneklé.

Vannak még parabolái, meséi és paramythéi is.

Özönlő ódái kivált öt év óta a' császár ő fölsége 's több nagy írók, nagy férfiak tiszteletére írvák, és nagyobb része németre, némellyek horvátra 's egyik olaszra fordítvák. Műhalmaza ha kijöhet, közel hatvan kötetre terjedend.

Ha mind ezekhez csatoljuk Thewrewknek azon csodára méltó munkásságát, miszerint 1825—1848-ig és így hat országgyűlésen mind a' két tábla számíthatlan tagainak beszédeket készíte, számos honosítási folyamodványt fogalmazza, több írónak munkáit kidolgozá és mások nevében még pályamunkákat is szerze, sokak ügyeit folytatá, égnémellynek hivatalos dolgaiban tanácsadó vala 's még az irtalmas szerzet imakönyvét is — fölhívas következtében — magyarra fordítá: nem lehet az isteni gondviselést nem áldanunk, hogy ő még élhet, és vidor erővel dicsekedhetik.

Ő, ki üdvözült édes anyját és öcseit hiven táplálta, saját gyermekeit követésre méltó módon kezeli 's ápolja, és a' ki annyi tetemes kárt szenvedett, egyedül lankadni nem tudó tulajdonának köszönheti, hogy még működhetik.

Ő az életben sok dicséretet és sok körholást kapott. Az őt kevélyé nem tevé, ez nem busítá. Szalay László a' Hasznos multságokban egy tisztelő verszetet nyomata ki Thewrewk üdvözlétére, mellyben őt írói szerencséje alapítójának nyilvánítá. Hasonlót tevének mások is. 1830. előbb Bars, aztán Tolna vármegye nagy dicsérettel Thewrewköt táblabírójának nevezé, hasonló megtiszteltetésre méltaték ő 1834. Soprony vármegyében is. Ő, kihez fogható széles ismeretségű egyén soha nem volt, utazása alatt annyi üdvözlésben részesült, hogy azt leírni nem lehetne. Utójára csak azt említjük meg, hogy ő 1853. télutó 19-ikén, ugymint élete 60-ik évnapja előestéjén Miskolczon, a' »Magyar korona« szálloda teremében Fejér József haszonbérli által 52 művelt vendégnek szentelt igen kedélyes komasági lakoma ünneplésekor Dálnoki Nagy Barnabástól véletlen üdvözölteték, kihez Thewrewk a' maga életét fejtő ódát nyomatá.

1854 vége felé Thewrewk a' régiségekkel gazdag Nógrád vármegyében dicső emlékezetű I. Leopoldnak 1699. őszhó 24-ikén Vataj János nevére szentesített királyi adománylevelét tanulá ismerni, melynek több lapra terjedő szövege nagyobb részint magyar. Ugyanő tizenegy év óta három magyar codexet is felfödözött, melyek egyikét, az érsek-ujvári zárdában találtat, dr. Toldy »Thewrewk-codex«-nek nevezé.

Az eredeti kéziratból¹ közli

PONORI THEWREWK EMIL.

PETROVAY MIKLÓS ÉNEKESKÖNYVE.

Ez a kéziratos énekeskönyv a kolozsvári ref. koll. könyvtárának tulajdona. Lány borjúbőrbe van kötve, alakja 8-r. 158/100 $\frac{m}{m}$ nagyságú, új számozás szerint áll 212 levélből. Külső fedelén külön ráragasztott papíron ez a felirat van: »Nro 39. Tinódi Sebestyén, és némely más Irók Históriás Versei.« Az énekeskönyv összeírója, Petrovay Miklós, többnyire nyomtatott könyvek alapján másolt; könyvét 1671—72-ben írta össze, mint ezt számos helyen megírta, s csak a végén találunk egy Fusay Fusay Mátyás nevet a 212b levelen. Ez a Petrovay Miklós máramarosmegyei, román eredetű megmagyarosodott, református nemes volt, de mint ilyen, tudott románul is, s magyar helyesírással beírta román nyelven énekeskönyvébe a *Miatyánkot* (132a), egy régi magyar szerelmi ének román fordítását (136 levél) és egy román dal 12 sorát (136b levélre, megfordítva), továbbá két helyt is beírta egy román dal e két sorát: »Necze kasza, necze masza, draghe dsupunşasze.« (»Nincs házam, nincs asztalom, drága ifiasszonyom.« 165a és 210a l.) A szerelmi ének címe: *Kentek Róménészke de dragoszte szkriszsz* (»Rumén ének a szerelemről írva«), s fordítása a Thaly Kálmán *Régi magyar vitézi énekek* II. 47. l. meg a *Vásárhelyi daloskönyv* XLVIII. sz. a. (89—90 l.) kiadott *Cantio de amore* énekek. Ezt az utóbbit a magyar eredetiekkel részletesen összevetette s az ének kótáját is közölte Alexics György (dr. Gheorghe Alexici) *Material de Limba din »Codicele de Petrova«* értekezésében. L. *Revista pentru istorie, archeologie şi filologie*. (XIII. 1912. 278—293. l.) U. o. ez énekeskönyv összeírójának egész családfáját is adja, úgy a mint Petrovay György, Máramaros vm. főlevéltárosa, megírta családja történetét a *Turul* 1897. évfolyamában. E szerint ennek az énekeskönyvnek összeírója bíró volt

¹ 64 negyedrélt lapra terjedő kézirat, kék borítékba kötve. Elejétől végig boldogult atyám saját kezeírása. A múlt század 50-es éveinek első felében készült, mikor Danielik József a »Magyar Irók Életrajz-gyűjtemény« című munkáját szerkesztette. Danielik a II. kötet előszavában jelenti, hogy az életrajzok legnagyobb részét fölszólítása következtében maguktól az íróktól... nyert adatokból állította össze. Még emlékszem arra az időpontra, mikor Danielik atyámat is fölkérte, hogy írja meg a maga életrajzát. Ezen az autobiographián alapszik az a pár sor, a mit Danielik Thewrewkról mond. Mihelyt ez az életrajz-gyűjtemény megjelent, atyám ezt a magairta életrajzát nekem ajándékozta.

a máramarosmegyei táblán, szül. 1650 körül, megh. 1723. Alexics szerint az említett román fordítás nemcsak a legrégebb román nyelvű ismert szerelmi dal, hanem egyszersmind a legrégebb román nyelvű műfordítás is. Erre a kéziratú énekeskönyvre Alexics úr hívta fel a figyelmet, miért itt is köszönetet mondok.

A kötet tartalma a következő:

1. Sigmond Király Viadalljáról való Enek.

CANTIO SIGISMUNDI REGIS. E cím alatt ugyanazon kéztől, mely a külső kötés lapjára a címet írta, ez olvasható: »Ezek itt elől *Tinódi Sebestyén Versei*.« Az 1^a levelen hosszában ez a jegyzet olvasható más kéztől, mint a szöveg: »emlékezetre való dolgot vettem belől etc.« Az ének másolata terjed 1—23. levélre. Szilády Áron *Régi Magyar Költők Tára* III. k.-ében 463—469. l. bőven szól róla s meghatározza, hogy ez a Tinódi eredeti szövegéhez hasonlóbb, hívebb másolat, mint Heltai 1574-iki kiadása. Végén ez áll: »A. D. 1572. N. Petrovai Finis Simond Császár Viadalljáról való historiának. Durum adamantia ossia frangitt. Keves ember marad tökellelességben az kit ér az ayandék.« Az 1572. év azt a forrást (nyomtatvány v. kézirat) jelzi, melyből a másolás történt.

2. *Cantio Pulchra.*

Egy hazafias egyházi ének.

1. Fogyatozásunkat látod Ur Isten,
Mely nagy keserűségű legyen szívünkben,
Csak te biztacz Uram minket lelkünkben,
Hiszünk azért, hogy el nem hacz éltünkben.
2. Reánk gondolsz te igéreted szerént,
És megh nem bűntecz igazságod szerént,
Jól tész vélünk uram mi kedvünk szerént,
Megh adod jónkat idvösségünk szerént.
3. Az atya, az anya az ő fiáru,
Mint nem feletkezik az ő magzattyáru,
Annál inkább Ur Isten te azokru,
Gondot viselsz te hozzád kiáltókrul.
4. Nem ad követ enni senki fiának,
Sem skorpiót édes magzattyának,
Annál inkább Ur Isten te azoknak,
Nem acz gonoszt te hozzád kiáltóknak.
5. Csak te hozzád uram mi esedezünk,
Mert édes atyánk vagy uram mi nekünk,
Szent fiadért te vagy Uram menczégünk,
Nincz náladnal sohul töb segittségünk.
6. Istenem uram minden szükségünket,
Te jól látod nyomoru életünket,
Ad megh uram minden kérésünket,
Kibül diczirhessük Uram nevedet.
7. Semmi ninczen te nálad lehetetlen,
Mindent Uram te megh athacz nagy könnyen,
Mert mindennek szívök czak te kezedben,
Te légy azért vezérünk életünkben.
8. Cselekedgyél Uram Isten mi bennünk,
Hogi lehessen egész az mi életünk,
Diczirtessék te Szent neved mi bennünk,
Ez képpen uram hogy üdvözülhessünk.

9. Vagy ha uram Te szent tisztességedre,
Mi nem volna az mi üdvösségünkre,
Ez féle barátunk épülésére,
Legyen a' mi az te tisztességedre.¹
10. Soha semmiben csak ne hagyattassunk,
Te Szent felségedtől segítettessünk,
Hogy kétségben nyavalyában ne essünk,
Ez keserőségben uram el ne veszszünk.
11. Az mit most kérünk, ad megh Uram Isten,
Szent fiad által az mit tülled várunk,
Hogy te tülled megh vigasztaltathassunk,
Kiből néked örökké hálát adhassunk.
12. Ne nézd Uram az mi bűnös voltunkat,
Háládatlan és fertelmes voltunkat,
De nézd az szerető szent fiadat,
Bűneinkért szent ártatlan halálát.
13. Ne hagy azért mostan szükségünkben,
Tégy jót vélünk ez világon eltünkben,
Kit meg várunk tülled jó reménségünkben,
Nincz kétségünk megh nem adnád hütünkben.
14. Atya Istennek és Fiu Istennek,
Szent Léleknek dicsősség az Istennek,
Mondgyunk Ament az telyes Istenségnek,
Minden szentek néki énekelyenek.

Végén ez olvasható: »Ez könyörgést meghalgat Isten. Amen. 1568. Véghe.« Utána van három latin epigramma. Terjed az egész a 24-ik levélre. A három epigramma:

De Ungaris? Versi.

Et pelles gestant et clavam ut calliger olim,
Quis neget herculeos pannones esse viros.

De Aulo.

Non habuit per quem transmitteret Aulus.
Epistolam attulit ipse mi, nilque locutus abit.

Miser Homo.

(Értelmes tartalmat nem sikerült elolvasnunk.)

3. **AMAZ REGI HIRES NEVES NAGY FALUSI ERŐS VITÉZ TOLDI MIKLOSNAK IELES VISELT DOLGA** *airul valo Szép Historia.*
Részletes összevetését e szövegnek a kiadásokkal I. Szilády: *Régi M. Költők Tára.* IV. 362—376. I. Terjed a 25—32. levélre.

4. *De inundatione fidei Papistae ad notam.*

Kezdeté:

Illik emlékeznünk az hütnek dolgarul,
Az Antichristusrul az eő országarul,
Az Papa hütirül hamis tudományárul,
Idvösség dolgában illy kétségés dolgrul.

Utolsó szak:

Ezer ötszáz és hetven Esztendőben,
Czonka toronnak erős tömleczipben,
Az ki szerzé ighen bizzik Istenben,
Hogy nem tartya sokáig büntetésben.

Finis.

¹ Zavaros szak.

Terjed 32^b 33. levélre.

Utána a 34^a levelen e bejegyzés: »Anno Dñi 1677 die 20 Mensis Martij Szigethi Pribék János sógorunk előtt megh. olvosta Anyam Asszony a Gombos Töit és talált huszon hatot Aprojával együtt, forintyát 16. két partayat s két fulben valo gombokat is. Petrovay Miklós mk.«

5. *HISTORIA GISMUNDARUL TANCREBUS KIRÁLYNAK LEÁ-NYARUL.*

Enyedi György széphistóriájának teljes másolata, de sokban eltérő szö-
veggel, így az utolsó két versszak is fel van cserélve. Végül ez áll: »A. d.
1576«. Ebből az látszik, hogy az 1577-iki kiadásnál is régibb kiadás vagy
kézirat másolata. Az elbeszélés szerzetetésének ideje 1574. Terjed 34—50. levélre.

6. *HISTORIA EX ANTONIJ Bonifinij Rerum Hungaricarum Pristissimi
Scriptoris Libro VI: Decadis Quartae. De conflictu Stephanj Bathori, & Pauli
Kenesi, cum Alibeco facta in Campo Kenier.*

Utolsó versszak:

Ezeket versekben az ki bé rendelé,
Tömösváry István Deák az eő neve,
Hogy Telegden lagnék schola mesterségben,
Ezer öt száz hatvan kilencz esztendőben.
Amen.

Finis A. d. 1671. 11. Julii.

Valamelyik kiadás után beírva Temesvári István historiája. Terjed
51—60 levélre. Kiadva Heltai: *Cancionalejában* és Thaly: *Régi magy. vit.
énekek*, I, 56—84. l.

7. *MAGNIFICO DOMINO Joanni Thörök Andreas Dési Suo Patrono
Servitulem.*

Ez az *Izsák Áldozatjáról* szóló bibliai historia a »Geneseos XII.« alap-
ján. Kiadta Szilády: *R. M. Költők Tára* V. 21—28. l. U. o. jegyzetekben
(284—286. l.) ezt a másolatot nem említi. A szöveg több eltérést mutat
a Sziládytól a Bornemisza énekes könyvéből közölt szövegtől. Terjed
61—65 levélre.

8. *Bella Királynak a' Pogány Tatár Hámmokkal Viadallyáról való szép
Historia.*

Utolsó verszaka:

Ezer ött százban írnek az hetvenben,
Mikor ez énekett szerék versekben,
Keresztelő Szent János Innepiben,
Isten ostorátul minden rettenyen.
Finis.

Scriptit Nicolaus Petrovay die 30. Julij. A. d. 1671.

Temesvári János műve, lemásolva vagy az 1574-ben vagy a Heltai
Cancionalejában megjelent kiadásból. Terjed a 65^b-től 100^a levélig.

9. *Titulus Septuagesimus 4-tus Husztról Articulus imprimis.*

»Huszt vára minden Pertinentiaival, és minden jövedelmével s a' Soo
Aknával együtt, ötven ezer 520 Aranyban Inscibáltatott a' Néhay Tekintetes
és Nagyságos Groff Bethlen Istvánnak és maradékinak mind azon által onnan
is mint egyéb helyről és azon Poena alatt, az oda futot jobbágyokatt kiadni
tartozzanak.«

»Jött haza az Chehovay Illyes fia, Petrovay Sigmund épen Hushagyo
Hétfőn az nagy böytben emlékezetnek okáért subscribalta.« [Jegyzetek a
100^a lapon.]

10. *Quaerela puellae nupturiensis.*
1. Szerelem Annyának,
A nap leányának
Vagyok én seregébül.
Ott tartattam s nőttem,
S mikor már kiköttem
Üdöm gyermekségébül,
Velem nagy jót tenne,
Ki engem kivenne
Pártám gyűlötségébül.
 2. Az üdöm multon mul,
Az ifjuságh avul
Esztenődök folyásával.
Gyül orczámnak ráncza,
Restül az in tánczra
Tagok avulásával,
Változik a' szépség,
Mint a' nyári zöldség,
Télnek hervattságával.
 3. Sok tél szomorodott,
Sok nyár mosolyodott
Én is miolta élek,
Ha üdöm tovább mul,
Gyengésem le hull,
Itthon ne agyak¹ félek,
Mellyről gondolkodván,
Busul szomorkodván,
Bennem a' gondos Lélek.
 4. Oh mi oka annak,
Hogy némellynek vadnak,
Kérői sok helyekről,
Fel sem nevezettek,
Immár értekesztek
Férhez menetelekrül,
Engem elfelejtnék,
S hozzám nem eszertnek
Jó hir mondót ezekről.
 5. Sok embert ismertem,
Sokat is szerettem
Sokszor jó végh² kedvemben,
De lám engem senki,
Nem vállalék oly a' ki
Kedvellene szivében,
Tálám le kötötték,
S varáslók szerzették,
Hogy legyek gyűlölségben.
 6. Megh vallom, némellyek
Bisztatnak hogy legyek
Jó hitű reménségben,
Mongyák, hogy szeretnek,
Sayátul el vesznek
Eörök kötelességben,
Osztják büvön a' szót,
De adnak kevés jót
Álhatatos hűséggel.
 7. Oh! sok szép szó nyuytó,
Azzal földre rontó
Alnok iffiu legények,
Ha csak játéktok-é,
S így tréfáltatnak-é
A' leányok szegények,
Csalárd-é kezetek,
Igy hal-é bennetek
Helyezettett remények?
 8. Az üdő multon mul,
Gyengésege le hull
Lassan lassan orczámnak,
Annál inkább senki
Nem léssen oly a' ki
Vallja magát mátkámnak,
Jaj hát mit mivellyek,
Jót honnat müellyek
Hon felejtet pártámnak?
 9. Oh ha szabad volna,
Szokásban jöt volna,
Egy Deákot megh kérnék,
Vagy egy jó Katonát,
Avagy csak bár Vargát,
Azzal is nem gondolnék,
Csak hogy a' pártában,
Illyen gyalázatban
Holtomigh megh maradnék.
 10. Oh mely régtül fogva
Nagy szivem szakadva
Várom a' férhez menést,
Sokat imádkoztam,
Gyóntam és áldoztam
S töttem sovány büjtélést,
Hogy pártám szennyébül,
Mint bünöm terhébül
Adna Isten kikélést,
 11. De szerencze késett,
Nehéz sebet vésett
Az kétség bus szivemre,
Majd meghül reményem,
Hogy ohaytott fényem
Nem jó ködös telemre,
Ha férhez nem vesznek,
Fű kötöt nem tesznek,
A farsangon fejemre.
 12. Eléggé megh nőttem,
S nézd mely szépen töltem
Mellyem dombosságában,
Testem épsége is,
Orczám szépsége is
Ninczen fogyatkozásban,
Birok jó erővel
S iffiu Legénnyel
Meghküszködném egy ágyban.

¹ aggyak = vénüljek.

² vig.

13. De mi haszna ennek,
Ha üressen mennek
Napyaim a várt joktul,
Vagyok elfelejtett
S maid kétségben esett
A' leánykérő nászoktul,
Mellyen könnyem indul,
Elmém ma'yd megbódul,
A' sok gondolatoktul.
14. Oh ha már valaki
Találkoznék, a' ki
Enghem szüübül szeretne,
Bátor szegény lenne,
Bár fél szeme lenne,
- Bátor ugyan sánta lenne,
Nem gondolnék véle,
Csak enghem elvenne,
És szükségemrül tenne.
15. Szány Isten s ne hagy el,
Engemet is agy el,
Szány, pártámtul szabadicz,
Szány, sok keservemre
S esedezésemre
Szány s kedves napot fordicz,
Szány egy jó legénnyel,
Kivántam személyel,
Szány s engem boldogicz.

Terjed a 100^b—101 levélre. A 12 versszak utolsó 2 során kezdve az ének a 130^b lapra van beírva. Utána ez áll: »Leányokrul valo szép versek férhezmenetekrül valo.«

11. *Cantio Lacrimosa de Exellentissimo Dno Domino quondam Comite Nicolao à Zrinyo.* Nota Ifiusagom.

36 versszak. 1 versszak:

Római bölczeknek réghi Feyedelme,
Kely föl Virgilius Poéták vezére,
Mert elegiádra Horvát ország szine
Föl lobbant mint szarvas szép folio vizekre.

36-ik versszak:

Nyuicz Szent Ur Isten hatalmas karodot,
Ne had el merülni te kicziny hayódat,
Zabolázd az pogányt, rontz meg ő karyokat,
Áld meg szerenczével szegény Magyarokat.

Finis.

Síralmas ének Zrinyi Miklós haláláról 1664-ben. Terjed 102—104 levélre. 36 versszak. Kiadta Thaly: *Régi magy. vit. énekek* I. 196—204. I. más, hibásabb kéziratból.

12. *Laudatio Regyonis Maramaros etc.* 32 versszak Máramaros megye leírásáról. Terjed 105—106 és 107^a levélre.

13. *Prophetia Ezekhieli 39. de periculo Turcarum.* Prózában. Terjed a 107^{ab} és 108^a levélre. Utána egy adoma, pár böles mondás, egy jegyzet a szívárványról. Terjed 108^{ab} levélre.

14. A' VADÁSZÁSNAK Dicsiretirül Ének ighen szép.

43 versszak. Első versszak:

Sötét havasokra vadak siessetek,
Titkos barlangokban gyorsan röytözzetek,
Mert ezennel nekik ilyen hirt izenek,
Hogy hatalmas soldot hirdetik ellenek.

43-ik versszak:

Ezer hatszáz fölöt az 33-ban,
Melegh niár kezdetin Sz. Antal nap táiban,
Egy urfinak szerzém jó akaratomban,
Jó néven is vészen, reménlem magamban.

Finis.

Terjed 109—112 levélre. Utána még a 112^b lapon: *Proverb. 10. V. 1.*
Filius sapiens laetificat patrem: filius vero stultus maestitia est matri suae.

Példabeszédek könyvének 10. részében.

Az bölcs fiu örvendezteti az Atyát, Az bolond fiu penigh szomorúsága az Anyjának.

Amorem libenter fertio. Egyebeknek (hozzád való) szeretetit örömet szzenvedgied.

Az pompás épületekről egy Rész.

Sokkal iób nékünk az eghet szemlélnünk,
 Tündöklő czillagival együtt néznünk,
 Hogy nem ez földi, czifrás szép műveket,
 Mesterséggel formált irott képeket,
 Mivel minket ugy teremtet az Isten,
 Hogy az éghre nézhessünk egyenesen,
 Oda fel tekintsü[n]k tehát szüntelen,
 És diczirjünk az Istent szüveinkben.

Utána ez a vers :

Az szegényeknek minden aitok utak
 Minden féle tisztokra bezárlattak,
 De az gazdagoknak nyitvák mindenek,
 Tanácsházak, nagy udvarok és tiszték,
 Ha az szegény bölcznál bölcseb volna is,
 Nem becültetnék czak egi fillérre is,
 Az kiknek sok kincs vagyon szekrényében,
 Nagy bölcseség vagyon annak feyében,
 Főképpen az uraknak.
 Noctes atque dies patet atri ianua ditis.
 Az gazdagoknak az pokol is nyitva (éjjel, nappal).

15. *HISTORIA AZ MARIA MAGDOLNANAK SOK BŰNEIBŐL REMÉNSÉG KIVÜL kegyes megh téréséről való ének. Igyen szép.*

1. Szentül éneklették egy halot énekben,
 Had el bűneidet ély iámbor életben,
 Mária Magdolna példa legyen ebben,
 Kiről most éneklek egy rövid énekben.
2. Rész szerint felölle szollok Szent Irásból,
 Rész szerint pediglen meditatókból,
 A mint megh olvashad réghi irásokból,
 És egy Magyarnek is historiájából.
3. Most azért megh mondom vétkekben élését,
 Vak merően sokszor sok bűnben esését,
 Végezetre penigh Istenhez térését,
 Poenentiával kegyelem kérését.
4. Három atyafiak voltak Sidoságban,
 Lázár volt az egyik, a másik Magdolna,
 A' harmadik pedig szorgalmatos Mártha,
 Mint a' Historicus ezeket megh írta.
5. Ighen gazdag fő rend, Sirius volt az atyok,
 Kirül nekik marat sok ieles jószágok,
 Jerusalemben is egy ighen szép házok,
 Azonkívül pedigh kettő is volt várok.
6. Attyok holta után megh osztottak vala,
 Jerusalemi ház Lázáré leöt volna,
 Magdalom vár sorsal Magdolnának juta,
 Bethania penigh Márhánál marada.

7. Ot szállot a' Christus szent tanyitványival,
És a' szeplőtelen szép szűz Máriával,
Hogy Galileából fel iöt fáratsággal,
Megh nyugot s ugy ment bé a' városban holval.¹
8. Az Jezus Christusnak ot létében Mártha,
Sok czuda tételit azonközben látta,
Kiből az Istennek báránnyának tudta,
Az mint körösztelő Szent János mondotta.
9. Magdolna pediglen gonosz életet élt,
Kiért ő hozzája szintén hét ördögh fért,
A' bölcz magyarázó ebben pedig igi ért,
Hogy hét ördögh léssen hét halálos bűnért.
10. Ugyan megh is tehet, mert az undok vétket,
Keresi az ördögh mint néki főt étket,
Azért ha mely ember szereti az vétket,
Az ördögh magának ot lel kies fészket.
11. Azért Magdolna is sok rút vétkeket tött,
Sok ledér iffjakkal gyakran ebédet ött,
Kiért nevezeti egy vétkes aszszony lött,
Valamigh Istentül bő kegyelmet nem vött.
12. Minthogy a' gazdagságh gyönyörüségh fészke,
Sok vigaságh nélkül nem eset iól étke,
Asztalánál zenget lassu hedegüczke,
Titkon gyült szivében örögbedet vétke.
13. Isten igéjében ő nem gyönyörködöt,
Jó czelekedetre nem is igyekezet,
Sok vitéz iffiaknak bokkrétákat fűzöt,
Kiket süveghekre fajtalanul kötöt.
14. Kendező vizeit eleő készítette,
Mellyekkel orczáját giakran kente s fente,
Gombos tujét sokszor megh melegitette,
Kivel szömöldökét megh feketitette.
15. Szép kies kertében nagy kevélyen sétált,
Néha meleg nyárban virágok közöt hált,
Fektében pedig[hen] egy szóval sem orált,
Világi dolgokban töb örömet talált.
16. Ölében hogy vötte varró ládáczkáját,
Ablakában ülven, dudolta nótáját,
*Virágh ének tölle gyakorta meg száyát,*²
Gyöngyben öltöztette arany színü haját.
17. Bűnben élő szivét megh sebesitette,
Mely halálos sebet csak nem is sérlette,
Az éhel holtakat megh nem keserülte,
Alamisna nélkül házából ki külte.
18. Az szegényekhez volt fölötte kegyetlen,
Haragjába pedighen engesztelhetetlen,
Csak a' magha kedvét kereste szüntelen,
Tollas vitizekre vigyázott szörtelen.³
19. Némellyet pediglen szemmel intet titkon,
Mikor ki tekintet az üvegh ablakon,
Noha üdvözülni sokkal is iob vakon,
Hogy sem el kárhozni hamis látásokon.
20. Mártha pedighen immár keresztény löt vala,
Mert Christus urunktul sok iöt tanult vala,

¹ korán reggel.

² Jellemző sor a virágénekekről. Az eredetiben nincs aláhúzva.

³ szertelen.

- De hogy eöcze felől szomoru hirt.halla,
Szívében miatta erőssen búsula.
21. Mondván: vajha ütet én mellém vehetném,
És ha az Christushoz én ütet vihetném,
Csak egy tanítását hallaná, el hinném,
Hogy pokol tüzéből eöczémet ki venném.
22. Eö Atyafiaért erőssen búsula,
Néha siralommal a' földre borula,
Noha a' remenség szívében megh gyúla,
S jó szolgálójának ilyen képpen szolla:
23. Eredgy el Marcella gyorsan Magdolnához,
Mondgyad hogy jűjjen (el) mindgyarást házamhoz,
Hogy Jerusalemben mennyünk az Christushoz,
Ki az megh térőknek üdvösséges bért hoz.
24. Kérlek, hidd el véled, ugyan ne hadd könnyen,
Jól tudom szokását, hogi beszél nagi főnnyen,
De te ne félyl tülle, szólyl ugyan keményen,
Gonosz bűnetül hogy ő megh rettenyen.
25. Magdolnához gyorsan el iuta Marcella,
Hát két ifjak közt ül, mindeniknek tolla,
Köszönne nékiek, előttek megh álla,
Ekkor Magdolnának ilyen képpen szólla:
26. Az te nénéd, Mártha aszt néked izeni,
Nem jó minden koron csak faitalankodny,
Téged most hozzá vár, véled akar iárny,
Jerusalemben hív üdvösség tanulni.
27. Ot vagyon a' Christus, az Istennek fia,
Atya kegyelmének tündöklő zászlóya,
A' szép Menyországnak fényes koronája,
Ki az bűnösöket ő magához hía (híjja).
28. Had el a' henyélést, ighen hamar kely fel,
Megh hagyá Aszszonyom, hogy ne hadgyalak el,
Most Jerusalemben mind együt mennyünk fel,
Lelkünket uyiczuk Isten igéjével.
29. Szintén most a' gondom, felele Magdolna,
Csak kissebb gondom is annál nagyobb volna,
Inkáb ő is kösztünk bátrabban tombolna,
Hogi sem haszontalan helyben fársángolna.
30. Nincz most semmi gondom szentség h tanulásra,
Bűven kel főzetnem nékem vaczorára.
Azonban fel ugrék, futa a' konyhára,
Akkor ugi kiálta Marcellának hátra:
31. Eredgy gyorsan hátra, mondgyad eszt nénémnek,
Vendégek vadnak, most bizony nem mehetek,
Nemes rendbűl valók, nem embertelenek,
De méltán megh szólnak, ha hazul el megyek.
32. Ezzel a' szolgáló mene haza felé,
Ü kegyes Aszszonyát imádkozva lelé,
Mit hallot, mit látot, véghre megbeszélé,
Mellyekért a' Márhát bú bánat bé telé.
33. Egy egész nap estigh buvában sirt vala.
Szájában kenyeret s vizet sem vöt vala,
Az Istennek sírván, ugy könyörögh vala,
Hogy megh térő leket Magdolnának adna.
34. Megh jelenék néki étszaka léleken,
Hogy atya fiával magha légyen szemben,
Fedgye megh haraggal, incze is csak szépen,
Ugi megyen Magdolna fel Jerusalemben.

35. Azért az szép hajnal hogy fel pirosula,
Mindgyárt kegyes Mártha eöczéhez indula,
Az uton magában erőssen búsula,
Akkor oda jutván Magdolna, így szolla :
36. Édes kedves eöczém, Mária Magdolna,
Melly io akarattal szivem hozzád volna,
Most üdvösségedre atyád fia szólna,
Örülne a' lelkem, ha szóm nálad fogna.
37. Kérlek édes lelkem, nemzetünk virágát,
Édes nemzetünknek megh maradot ágát,
Ne szennyezd rút hirrel atyád koporsóját,
Hogy közönségessen ne szenvedgyük búvát.
38. Had el e világi rút gyönyörűséget,
Rút, trágár ifjakkal való negédséget,
A' kegyetlenséget s az nagy kevélységet,
Mert bizony Pokolra visznek azok téged.
39. Nincz derekas hasznok e' világi ióknak,
Mint az füst és pára, hirtelen el mulnak,
Egy szempillantásban túlled el fordulnak,
Az halál postái mihelt nálad szálnak.
40. Tudodé az halál senkinek nem kedvez,
Gyorsan iá ró nyla el iut mindenekhez,
Siralmat indit fel valahová evez,
Nincz néki irgalma, nem tud kegyelemhez.
41. Ifjúi erődben ha most örvendezhez,
És ha egy kevéssé vigasságban lehecz,
Ha ma vigh orczával egészségben lehecz,
Holnap sárga színben koporsóban léphez.
42. Onnét ismét néked fel kel ám támadnod,
Az itilet napján elő kel állanod,
Minden bűneidrül számot is kel adnod,
Jaj jó Eöczém akkor hol kel megh maradnod.
43. Azért életedben ha my vagyon hátra,
Fordicz az Isteni kegyes szolgálatra,
Hogy mikor jutandasz halálos órádra,
Lelkedet örömmel bizhasd szent Uradra.
44. Vaj ki ékes dologh az Istent szolgálni,
Az el vesztő bűnnek gyorsan buczut adny,
Mert job az Christussal örökkön vigadni,
Hogy sem mint pokolban éktefenül sirni.
45. Azért édes Eöczém ne tégy bút szivemben,
Ne mozdicz töb sirást háború[s] elmémben,
Lássam. készülj gyorsan jer Jerusalemben,
My Idvözitőnknek szavát ved füledben.
46. Megh érted szívednek lelki vidulását,
Csak egyszer halyad is Christus tanítását,
Atya kegyelmének gazdagh ki ontását,
Megh térő bűnöshöz szép vigasztalását.
47. Immár kely fel s jere mert csak aligh várlak,
Az örök életnek utára most hivlak,
Vélem egy méhből jöt gyönyörű szép alak,
Induly idvösségre, bizony it nem hadlak.
48. Hogy beszédét Mártha el kezdé végezny,
Mária Magdolna kezdé gondolkodny,
Ugi tettzik, szivében megh kezdé lágyulny,
S ilyen értelemmel kezdé beszélgetni :
49. Az te intésedre mit nem czelekedném,
Im mayd el készülök s el megyek ió néném,

- De talán aszt várnád, hogy gyászban öltözném,
Ékes ruháimat magamrul le vetném;
50. Jó akaróimat, hogy mind hátra hadnám,
Vitézlő röndöknek egy szómat se adnám,
Illyen szándékokat jó néném ha tudnám,
Czak egyet sem lépném, inkább it alunnám.
51. Bőczületlenségre feyemet nem adhad,
Útban lakom s hozzám vitézlő nép járt tudhad, (így!)
Kiknek hidegh télben lovak is iol futhad,
Én nem bonthatom el a nagy ország utat.
52. Gondolá a nénje: de czak most eljünnél,
Nem kívánnám túlled, hogy gyászban öltöznél,
Christus intésében ha most részt vehetnél,
Ez világi ióktúl tudom buczut vennél.
53. Jerusálem felé ottan indulának,
Sok szép dolgok felül az útban szollának,
Az mint ez szokások az attyafiaknak,
Az kik szeretettel egymás közöt vadnak.
54. Hogy Jerusalemben jutottanak volna,
Az Ur Christus felől tudakoznak vala,
.....¹
Megh érték hogy czak most templomban ment volna.
55. Hogy praedikállany Christus elő álla,
A' fel gyült sok népnek szolni akart vala,
El iuta Magdolna mint egy kevély páva,
Minden felé vigyáz, öltözeti czifra.
56. Arany perecz vala karyában, könyökén,
Aranyban foglalva drága függő mellén,
Virágos smaragdus tündöklík két fülén,
Fénlik a' drágha gyöngy szoknyája peremén.
57. Kit a' Jézus Christus mikoron megh néze,
Mint egy kárhozotra valót ugy tekinte,
Mellyen Magdolnának szive megh röttene,
Mint egy sárga halot, olyanná lón színe.
58. Ighen nagy félelem érközik [szivére],
Ugy tettik hogy éppen meghidegült vére,
El hadván ereje, gyorsan esék térdre,
Siralmas szemeit fordítá a' földre.
59. Kétségben esésnek nem sok hya vala,
Egy szempillantásban szintén el vész vala,
De hogy hervat színét Mártha nézi vala,
Akkor lassusággal eöczének így szolla:
60. Ne fély, bátorkodjál, majd vigasztalást vész,
Hogy ha életednek jobbulásában léysz,
Ha io reménséggel az Ur Christusra nézz,
Meg könyörül raytad s mayd kegyelmessen néz.
61. Siralmas szemeit Magdolna megh törlé,
Nagy alázatossan Christust megh tekinté,
Hogy lelki sebeit a' Jesus megh nézé,
Kemény tekintetét többé nem tekinté.
62. Mert látá szivében élet jobbitását,
Poenentiára hüttel indulását,
Sok bünei ellen lelki harcvolását,
Azért igi inditá Christus tanítását:
63. Én vagyok a' Christus, az Istennek fia,
Atyám kegyelmének ki osztogatója,

¹ Egy sor hiányzik a kéziratban.

- Lelki betegeknek igaz orvoslója,
Az bűn békójának megh oldozgatója.
64. Valakik a' bűnben eddigh fárattatok,
S annak terhe alatt le csüngöt nyakatok,
Ideje nyugodny, hogy munkalkodtatok,
Jőjtek én hozzám, a hol megh úyultok.
65. Ez világh romlását bizony nem kívánom,
De sőt e' viláért váltságul adatom,
Atyám akaratyát néktek praedikállom,
S az megh térő bűnöst nagy örömmel látom.
66. Az iól lakot méhnek nem szükségh az virágh,
Az egészségesnek nem kel az orvosságh,
De a' setiségben kiket tart a' rabságh,
Azoknak küldetet általam szabadságh.
67. Emberi nemzethez Atyám szerelméyért,
Boczáttattam tőle a' vétkes viláért,
Hogy a' megh térőknek iszonyu vétkekért
Halálban áldozván öntzek büntelen vért.
68. Legyen halgatóim szivetek példája
Egy aszszony állatnak el vesztet drágmája,¹
Mely hiven keresi kezében gyertyája,
Meg lelvén, szomszédgyát vigasságra hija.
69. Hallottunk például egy el veszet juhot,
A' seregh nyáy közül mikor el maradot,
Mely hamar a' pásztor utána fáradot,
Kit meg lelvén, vállán vigan haza hozott.
70. Egy tékozló fiu megh unta hazáját,
Részét is ki vévén el hadta volt attyát,
Förtelmes életnek vonta bűdös hámját,
Miglen el költötte utolsó batkáját.
71. De mikor vétkeből vissza tért attyához,
Mindgyárt attya néki úy ékes gyűrüt hoz,
Kegyes szivet mutat a siránkozóhoz,
Barátit jól lakni ültetvén asztalhoz.
72. El vesztet dragmának én vagyok gyertyája,
El tévedet juhna vagyok ör állója,
Tékozló fiunak attyához hívója,
Bűnökért síroknak megh vigasztalója.
73. Valaki én bennem igaz hittel hiszen,
S az írások szerint rollam vallást téssen,
Győzedelmet azon az halál nem vészen,
Az én örömemben kedves vendég léssen.
74. Nem az igazakért iöttem ez világra,
Hogy azokat hijam megh jobbulásokra,
De a' bűnösöket poenentiára,
Hivom sok vétkeknek megh siratására.
75. Ha ki pedigh megh tér, bűneit hadgya el,
Hütit bizonyítsa ió czelekedettel,
Mert csak Uram, Uram, lassu énekléssel,
Az örök életre senki nem mégyen fel.
76. Az én beszédemet a' ki csak halgattya,
Fülle mellől pedigh föltában boczáttya,
Az oly ember házát fővényre rakattya,
Hamar szörnyü kárral a' zápor el bontya,
77. Az kik pedig tüllel örömet halgatnak,
Szófogadó szivet intésemnek adnak,

¹ dragma = drachma.

- Azok a' kősziklán palotát czinálnak,
Nem árt az zuhatar lelki szép házoknak.
78. No azért valakik szómat halgattyátok,
Boldoghok ugy lésztek, ha megh fogadgyátok,
Az sok gonoszságot mingyárt el hadgyátok,
Az én atyám néktek ugy lészen atyátok.
79. Az örök életre a' ki akar menny,
Az Isten törvényit kel annak követny,
Sok háboruságot örömmel szenvedni,
Az igasság mellett nyavalyát viselni.
80. Lelki koronátok akkor készítettik,
Mikor testeteket értem verik s ütik,
Gazdagh jutalmatok menyben le tétetik,
Menyország kapuja néktek megh nyittatik.
81. Vastagodgiatok hát igaz szeretettel,
Hogy gyümölczezzetek ió czelekedettel,
Tündökljék lámpátok világos tüzekkel,
Hogy ne vesszettek el a' bolond szűzekkel.
82. Sőt alamizsnát is gyakorta nyuuczatok,
Menyben kinczes ládát ez által tarczatok,
Ha csak egy pohárban hidegh vizet adtok,
Még azért sem vész el méltó jutalmatok.
83. Megh ne utálljátok az nyomorultakat,
Kérlek, segélytétek a' szegény árvákat,
Megh látogassátok a' betegh ágyakat,
Kikben nyögő testek élte aligh akad.
84. A' jövevényeket hozzám ereszsétek,
A' ruhátlanokra gondot visellyetek,
A' szegény rabokrul megh emlékezzetek,
Hogy soha pokolban rabok ne legyetek.
85. Mert mikor el iövök angyali seregben,
Ülvén dicsőséget királyi székemben,
Minden nemzettségek hogy iutnak előmben,
Igy pronuciálok a' nagy itületben :
86. Ty jobb kezem felől álló kegyes népek,
Hitben s irgalmasság tételben is épek,
Atyám örvendetes áldásában szépek,
Fényes országtoknak birására tértek.
87. Mert mikor éh voltam, ennem ti adtatok,
Mikor szomiuhoztam, innom ti hoztatok,
Ruhátlan koromban megh is ruháztatok,
Betegh s fogoly voltam, látnom fáradtatok.
88. Hogy czelekedtétek eszt a' szegényekkel,
Az irgalmasságot az szűkölködőkkel,
Tanitványim közül bár csak kisebbikkel,
Czelekedtétek eszt az ennen feyemmel.
89. De ti, kik bal kezem felől állottatok,
A jövendő kinra megszorodtatok,
S minthogy igen gonosz sáfárok voltatok,
A' pokol sok kinnya légyen iutalmatok.
90. Mert kösztetek sokat szomyuztam, éheztem,
Jövevény ruhátlan tömlöczben vettem,
Sokszor nagy beteghen keservesen nyögtem,
De soha tőletek megh nem segittetem.
91. Nem közlétek semmit ió tanitványokkal,
Gonoszul éltetek ez világi iókkal,
Czak hasatok hizot nagy gazdagságtokkal,
Háládatlanságot így tőtök magammal.

92. Azért mennyetek el az örök pokolra,
Olthatatlan tűzzel szikrázó habokra,
Külső sötétséggel megh terhelt napokra,
Véletlen czikorgás folyon nyakatokra.
93. Igy az hitetlenek tüzes tóban vesznek,
Soha örvendetes napra nem eveznek,
Szent életre pedigh az kik igyekeznek,
Az szép boldogságnak örökösi lesznek.
94. Az megh tért bűnösnek nincz pokolra uttya,
Az kinek pályáját ha igazán futtya,
Mert piros véremnek mellyemen ment kuttya
Megh nyílik s a' bűnöst szépen megh tisztíttya.
95. Az kik intésemnek örömet engednek,
Poenentiával bűnnek véghet vetnek,
A' szép menyországnak birtokában léznek,
Megh hervadhatatlan koronákat vesznek.
96. Most a' végső napon trombita zengésben,
Ki hívom a' sirbul megh diczőült testben,
Be is viszem őket az örök életben,
Hol örökkén lesznek az én örömemben.

Második Rész.

97. Eszt halván Magdolna, örömében sirny,
Lelkében pedighen kezdé örvendezny,
Czifra öltözétit magáruul le vetny,
S ilyen értelemmel kezdé beszélgetni:
98. Oh áldot szép napnak gyönyörű órája,
Mellyen a' Christus lón lelkem ór állója,
Vigadgy immár lelkem, ki az előt fája,
Isten irgalmában nem lesz nyavaalyája.
99. Oh örvendetes nap, a' mellyen föl költem,
Az óra is áldott, mellyen ide iöttem,
Christus intésére ugyan megh élledtem,
Kárhuzatos bűnét lelkemnek le töttem.
100. El hadlak világnak rosz gyönyörüséghe,
Melyben eddigh szivem mosdatlanul éle,
Az ur Christus léssen lelkem segítséghe,
Sok rút bűneimnek légyen azért véghe.
101. El vesztő gazdagságh, mellyel bűvölködtem,
Gonosz nyájas tréfák, kikben gyönyörködtem,
Czifra ruhák, kiket kedvelvén viseltem,
Mind el maragdyatok, nem kölletek nékem.
102. Mert magamat adom az én Christusomhoz,
Bűnös sebeimnek kegyes orvossához,
Majdan le borulok sirva lábaihoz,
Tudom, hogy nékem is majdan kegyelmet hoz,
103. Nem maradok túlle, többé el sohova,
Túlle halgatok én éltemben mindenha,
Véle járok, mikor megyen valahova,
Ez világi kincznél mert iob egy szép szava.
104. Oh én életemnek édes vezérlője,
Atyád haragjának megh engesztelője.
Vétkes embereknek békesség szerzője,
Jessénk gyökerének virágos vesszője¹;
105. Im te hozzád iöttem s tégedet kereslek,
Fárradhatatlanul éltemben követlek,

¹ Jessze = Isai, Jézus őse, s itt a virágos vessző maga Jézus.

- Vétkeimtől félve csak téged kedvellek,
Ne hadgy vétkeimben megh epednem, kérlek.
106. Mert megh gyült a' lelkem kegyes intéseddel,
Szent tanításodat túllem hát ne ved el,
Vétkeim czomoyát kérlek Uram, mosd el,
Tenger fenekében bünömet temesd el.
107. Ez szók köszt Magdolna vala siró szemmel,
Néha reménséggel s néha félelemmel,
Idvözítónk pedig tellyes kegyelemmel,
Szólla Magdolnának ilyen értelemmel:
108. Ne fély, bennem remény, bünödet el hadgyad,
Jó czelekedetre te magadat adgyad,
Az én országomért házadat el hadgyad,
Örök életre mégy, csak szómat fogadgyad.
109. Ne fély, bennem remény, Mária Magdolna,
Mint az Jordán vize, bünöd ha ugy folyna,
Bennem pedig hütöd s reménséged volna,
Megh térő szivedrül bünöd mind el fogyna.
110. Ne fély, bennem remény, mert ha io hütben élsz,
Ha az üdvösséggért minden vétket le tész,
Isten kegyelmében megh uiult szívet vész,
Az én asztalomnál te is egy vendég h lész.
111. Ezen a' Magdolna ighen megh örüle,
És az ur Christusnak lábaihoz üle,
Nem távozhatik el semmiképpen túle,
Tanítását hallja mind szive s mind füle.
112. Urunknak szent testét gyakorta kenettel
Megh kente Magdolna igaz szeretettel,
Lábait is pedig keserves könyvekkel,
Öntözve törlötte hajával s kezével.
113. Tellyes életében szent életet viselt,
Ördög tanácsának nem is adott hitelt,
Megh térése után bünnek nem adott helyt,
Mellyért el is hiszem örök életet nyert.
114. Innét minden ember tanuljon iobbulást,
Senki ne szeresse a' bünben borulást,
Melly utánna vonsza a kínban szorulást,
Ely ugy hogy pokolban a' tüzet megh ne lásd.
115. Legyen itt most véghe rövid énekemnek,
Kit tükörül irtam minden vétkeseknek,
Szánom, hogy a bünnek sokan czomót kötnek,
S az megh oldására nem is igyekeznek.

Finis.

Terjed a 113—120 levélre.

Utána a 120^b lapon egy bejegyzés Milo Crotoniatesről. A 120^a lapon e három szám olvasható: 1671., 1672., 1673. A 120 levél után egy levél kivágva.

16. Az ASVERUS KIRÁLYrul való *Historia*. Írója Kákonyi Péter. Kiadta Szilády Áron: *R. M. Költők tára*. II. 277—289. l. Szilády szerint ez Hofgref Énekes könyvéből van lemásolva. U. o. 472. l. Terjed 121—128 levélre. Utána egy levél kivágva.

17. *Itt immár jönnek két Aszonyok, az Király eleyében, kétt gyermekkel: holttal és elevennel: 3. Regum.*

[Egy rész a *Salamon és Markalf cz. népkönyvből.*] Terjed a 129 levélre. Utána a 130^a levelen: *Gonosz szerenczétlen napok az 12. hónapokban*. Két hasámban a Szerencsétlen Napok. Szerenczés jó Napok. A 130^b lapon a 10. sz. a közölt ének vége van, a 12. szak 3 utolsó sora s a 14—15 szak.

18. *Salve a me qui te sincere colit & amat.*

1. Vacsorám végezém s időmetth mulatám,
Sietvén érkezék postán levél hozzám,
Gondolkodván rajta feyemre ne talám,
Véletlen búsulást vagy gondot hoz reám.
2. Fel nytván peczétit, hát versekkel rakva,
Kikre hogy felelyek ninczen módom abba,
Mert nem fér elmémhez olly ighen ostoba,
Nem is egyelitöm magam ez dologba.
3. Vétünkön [hiányzik egy szó] hogi verset formáltunk,
Mért próbályunk ollyat az mihez nem tudunk,
Pincze ajtajára olly írást ragasztunk,
Mellyért az mint látjuk ighen szépen jártunk.
4. Kimosdom belölle, nem volt én hiremmel,
Hogy illy írást nállam nélkül ragaszszon fel,
Társ ebben nem vagyok, nem is én elmémmel
Tselekedte hogy aszt bigyeszsze ollyan fel.
5. Ecce tibi inquam kulczár ne tégy ollyat,
Mellynek mászszor nagyobb gyalázattytát vallyad,
Tudós ember elót nyelvedet be fallyad,
Vagy hogy verseidet jobban ki formályad.
6. Szómat penigh hozzád, ki ez vétkes verset
Szépen ki feytted mint varró az himet,
Példát hattál mászszor az kit mi nem illet,
Ne tegyen mert nem jó, orrában perezet.
7. Ne szünnýel tudatlant mászszor is oktatny,
Verseiddel minket szépen tanitany,
Az gyöngö csöczemöt tanicsad szollany,
Mellyet jövendőben tudgyon megh köszöny.
8. Legy jó egészségben Musák tudós fia,
Hired nevekedgyen mindennek láttára,
Adassék Istentül azért egy szép Nympha,
Mászszor is mozogyon kezed köszt az penna.
9. Adassék ez levél Uram kegyelmednek,
Uram eő Nagysága iámbor szolgájának
Uram vára népének egyik fő tagjának,
Nékem is peniglen kedves barátomnak.

Terjed a 131 levélre.

19. *Egy iffiúnak ura halálán valo siralma tudni illik
Amaz nagy emlékezetű öregbik Iktari Groff Belhlen Istvánnak temetésére
irt szomorú versek.* Terjed 131^b és 132^a lapra.

Ugyancsak a 132^a lapon áll a *Miatyánk* román nyelven. Kiadva dr. Alexicsnek a bevezető sorokban idézett értekezésében, 281. l. Utána ez a bejegyzés: In Petrova die 18. Mensis Otobris 1672. állattam be én Petrovai Miklos szolgálný Szegedy Sigmund uramhoz kedden. A 132^b lapon: *Comes Ferdinandus de Nadasdnak* van homályos tintával beírva valami oklevele, de hiányosan.

20. *Cantio de periculo Transylvaniae.*

Végül: »Finis per me Nicolaum Petrovay. Año 1671 die 4^{ta} Aprilis.«

1-ső versszak:

Szörnyű nagy romlásra készült Pannonia,
Kinek mint tengernek meg áradott habja,
Az bűnnek bánatnak környül vött nagy árja,
Mert az vitézeknek esett most egy héya.

Kádár István haláláról szóló ének 35 versszakban. [E nevezetes ének legrégibb másolata.] Terjed 133—134 levélre. Kiadtam az EPHK. 1915 nov. füzetében.

21. *ALIA CANTIO*. Cantio pulchra.

1-ső szak.: Ideje bűnökből,
Vétek förtőjéből,
Hogy felserkennyen lelkem,
Ki pokoligh nyomott,
Mint rabot ugy tartott,
Terhe alól felkelnem,
Oh Istennek lelke,
Biztató ereje,
Elevenicz meg engem.

[7 versszak.] Terjed 135^a lapra.

22. *Cantio Pulchra*.

1-ső szak.:

Sokan szólnak most én reám nagy ártatlanul,
Ám koptassák eö nyelvöket haszontalanul,
Enghem sem hágy én Istenem gyámoltalanul,
Enghem sem hágy én Istenem gyámoltalanul.

[5 versszak.] Terjed a 135^b lapra. Változata a Thaly: *Régi magy. vil. énekek* II. 130. és 135. l., és a *Vásárhelyi daloskönyv* 25. l. kiadott énekek.

Végül: Summa tibi cura szegény Gyermania,
Inter ut capiant vitézek Cassara,
Mert el kéle túllünk az jó Szatmár vára.
15. Januarij. 1672.

23. *Kentek Róménészk de dragoszte szkrisz*.

[12 versszak, román nyelven magyar helyesírással.] Terjed 136 levélre. L. róla a bevezetésben. A végén a lapon megfordítva egy 12 sorból álló román ének van beírva szintén magyar helyesírással, mely így hangzik:

| | |
|-------------------------|-------------------------|
| Cze undecz kát en face, | Flore jarbe mare |
| Fate dalbenacze | En kasze la D(omnitale) |
| Inima me envacze | Si sze ne maý fak, |
| Kum szecz fak viacze | Sztrutz en kumenak |
| Szare deminacze | En kasze de courat |
| Kedemas maý face | Kulkatu en pat. |

Ennek öt első sorát megfejtette dr. Alexics id. értekezésében 281. l. a következően:

| | |
|-------------------------|---------------------|
| Ci-unde-ți cat în fațã, | Cum să-ț fac viațã, |
| Fatã dalbenățã. | Searã-diminațã. |
| Inima mã învațã: | |

A többit Selagian Vazul úr így fejtette meg a szószerint leírt szöveg alapján:

| | |
|--------------------------------|----------------------|
| Cã de ma-și mai face, | Și să mã mai fac |
| Floare iarbã mare ¹ | Struț în comãnac, |
| In casã la D(umnitale) | In casa decorat |
| | Culcatu în (pe) pat. |

Magyar folyó beszédben tartalma ez: Bárhogy nézzem arczod kedves leányka, szívem azt sugallja, hogy mikép szerezzek neked örömet estve-reggel. Lennék bár virág, magas virágszál, vagy lennék bár virágbokréta kalapodon, letéve szép hajlékodon az ágyra. NB. A magyar fordításban Solomon Miklós dr.

¹ Jarbã mare = inula; magyarul Orvénygyökér. Ha ugyan erre czéloz.

úr volt szíves segíteni s a valószínű helyes értelmet és olvasást meghatározni. A kissé bizonytalan román szöveg és értelem azt mutatja, hogy talán ez is egy magyar dal fordítása, mint a kötet másik román darabja. Mindenesetre ezek, mint említettük, a legrégebb ismert román nyelvű szerelmi énekek kézirati feljegyzései s felesleges e mellett az itt közölt dal kedves tartalmát kiemelni.

24. *EGY SZÉP HISTORIA, AZ VITÉZ FRANCISKORUL, ÉS AZ EŐ FELESÉGÉRŐL* etc.

Terjed 137—151. levélre. Minthogy az utolsó versszakban a szerző Vasfainak van mondva Ráskai Gáspár helyett, tehát az első kiadás (1574) másolata. Terjed a 137—151 levélre.

25. *SCENA SECUNDA HABET ACTUS QUATUOR.*

Ez a rész a *Comico-Tragödiának* hihetőleg az 1646-iki kiadásból való másolata. Terjed 151^b—160 levélre.

SCENA TERTIA HA-bet Actus Tertiae Personae. Terjed 161—167^a levélre. Hihetően szintén az 1646-iki kiadásból lemásolva. L. IK. VIII. 248. 1. és *Magyar Könyvszemle*. 1878. 272. 1. Több magyar és latin jegyzet mellett, melyek többnyire erkölcsi mondások, a 161^b levélen ez áll: »ANNO 1672. Az egész télen mind égtek az Hegyek, nem tudjuk már mit ad Isten.«

26. *XXV. Orvoslásrol.*

XXIV. Purgatorul.

Két orvosi bejegyzés, terjed a 167. levélre prózában.

27. *Czigányrul szereletet Historia.*

Első versszaka :

Néktek hogyha tetszenék,
Egy éneket mondanék,
Szépen énekelnék,

Hogyha torkom megnyílnék,
Egy nótát kifejeznék,
Ugy megh rikoltanék.

Terjed a 168—169^a levélre. Végén ez áll: »Finis Per me Nicolaum Petrovaÿ. Anno D. 1670. die 8. 9bris.

28. *AD LIVOREM.*

Foeminea Livor conceptus forte caterva,
Me petis invidulo pectore. Livor abi.
Per me Daciacas nunquam Palinodia Matres
Panonio cecini carmine, Livor abi.
Simonides ceas matres descripsit Achaeus.
Simonidis haec sunt carmina. Livor abi.
Livor abi, simile et facito (nihil officit) arte.
Tu simile poteris ludere. Livor abi.

Az Az.

Távozzál el rút irigység,
Haloványon irt régiség,
Erkölcöd azt kívánván.
Nem a' iokrul szól írásom,
Oláhokra nem is szabom,
Távozzál hát el innen.

Simonides írásából,
Ki irt Görögh Aszonyokrul,
Vétetet ez néhány vers.
Irt hasonlót igassággal,
Nem ártasz senkinek azzal,
Tisztulj halvány irigység.

Terjed a 169^b levélre.

29. *DISCURSUS DE SUMMO BONO. AZ LEGFŐB JORUL. Mellyre ez Világh mindenkoron serényen és valóban vágyokodik.*

AZ BIBLIAI ÉS VILAGI SOK Féle HISTORIAkért Példákért olvasásra kedves hasznos. Ennek előtte IOSQUINUS BETULEUS által Hanóviában boczáttat ki mellyet mostan némellyeknek kérésekre Magyarra fordíttat Sz. M. A Lőcsén nyomtattat Brevér Lőrincz által 1830. 5. Julij.

Kivonatos, módosított másolás talán valamely kézirat alapján Szenczi Molnár Albert idézett művének 168—310. lapjáról, melyekből valaki, más sorrendben s módosítva készített egy rövidített dolgozatot a dicsőségről, hiúságról, szépségről, az urak kedveről stb. Terjed a 170—193. levélre és a 205—209. levélre.

30. *SCHOLA SALERNITANA DE CONSERVANDA VALETUDINE. Animi Pathemata Remedia generalia. ANGLORUM REGI SCRIBIT Schola. Tota Salernij.*

A nevezett híres orvosi könyvből latin versekben kiírt egészségi tanok. Terjednek a 194—205^a levélre.

31. *Prognostica ad Annum 1671.*

Kiírva valamelyik naptárból. Terjed a 209^b—210^a levélre.

Ezt követi 3 ú. n. jeles mondás. Utána Tituli Dominorum cz. a. Zrinyi Péter, Czáky Ferencz teljes czíme.

32. *Salamon Markalffal valo tréphas beszédek.* Egy lapnyi rész az ismert népkönyvből. Terjed a 210^b levélre.

33. *Tábla.* Melyből meg ismerni mindenik Egbeli Jegyben mit kel művelni és mit nem, melyben az *I* iót, az *m* mérték szerént, az *g* gonoszt Jegyez.

[A 12 égi jegyben v. hónapban felsorolja a fenti szerint a teendőket 10 sorban.]

Ezt követi az, hogy a 12 hónapban melyik állatköri jegybe lép a nap. Ezután jön az arabszámok írása 1—10000-ig. Utána a római számok jegyzése 1671-ig s ugyane lapon két ismert szójáték:

Sator
Arepo
Tenet
Opera
Rotas.

E szók így írva alulról és felülről olvasva ugyanazt adják. Ezt követi ugyanez az »Abracadabra« szóval.

Terjednek a 211—212^a levélre.

34. *Tabula Cebetis.* Egy rész az ismert számtani könyvből. Utána egy összeadási feladat s két közmondás. Utolsó ez: Aszonyembernek hoszu a haya, de rövid az elmeye, Az embernek rövid az haya, de hoszu az elmeye.

Terjed a 212^b—213. levélre.

FERENCZI ZOLTÁN.

ZALÁR JÓZSEF LEVELEIBŐL.

(Második és befejező közlemény.)

11.

Eger, 1903. V/3.

Nem tudom, tapasztaltad-e te már az életben, hogy néha a nem egészen számár ember is, bizonyos lelki állapotokban, erős indulatok hatása alatt, valóságos asinus ad lyram tibiam.

Ilyenformán jártam én is most. Csakhogy, szerencsémre, a számárság elkövetésére, illetőleg annak komplett effektuálása nem egészen tőlem függött... ez még csak kettőnk titka, s így lehet a bolondságnak utját állani.

Egy éjszaka kellett hozzá, hogy ennek az okosságnak tudatára jussak.

Elcsábított az a gondolat, hogy . . . a folyó hó 10-én kezdődő Rákóczi-ünnephez én is hozzájáruljak s ezt villanygyorsasággal meg akartam tenni . . . még pedig úgy, hogy más legyen a kiadóm. Most már látom, hogy ez még akkor sem volna végrehajtható, ha magam akarnám kiadni. Pedig, ha rögtön, még e hó 10-ig meg nem jelenhetik, akkor már tovább is késhetik, — míg a fülek ilyen hangok meghallgatására alkalmasabbak lesznek . . . De én a villámsebességre helyeztem a súlyt.

Amint azzal tisztába jöttem, hogy e tervem végre nem hajtható, rögtön beláttam azt is, hogy e kényszerű késedelem a szonetteknek még javára válik; mert most már több kifogásom van a gyűjteményre.

Első az, hogy ha a jelenről is akarok írni benne, akkor a címe »Emlékezések« nem jó;

másodsor, ha a jelenről is írni akarok benne, akkor a jelen aposztrofálásához nem elég egy szonett:

Elhatároztam tehát, hogy a jelenről még írok vagy tíz szonettet s a címet megváltoztatom; de még eddig nem tudtam jó más címet találni. Igaz-e jobb lesz így? — — —

12.

Eger 1904. VIII/8.

*Branyiszkó.*¹

Siet a honvéd, csikorog a hó,
Egyszer csak útját állja Branyiszkó . . .
»Tovább, tovább . . . fel a hegytetőre . . .
Ott szól az ágyú . . . honvéd, előre!«

Dühöng a német, ágyúja rombol . . .
A magyar zászló kidől a sorból . . .
»Krisztus keresztje mért volna nálam,
Ha nem zászlónak . . . honvéd utánam!«

Szuronyt szegezve, éljent harsogva
Tör a honvéd fel a hegyromra;
A merre mennek vérpiros a hó,
Mikor megállnak — övék Branyiszkó.

Megy az új püspök fel Branyiszkóra,
Körül az áldást le onnan szórja,
Híveit áldja, egész megyéjét,
A magyar földnek minden szegényét.

¹ E vers a születését, a mint a költő maga írja, annak az újsághírnek köszöni, hogy Párvy Sándor dr. az új szepesi püspök honvédszobrot akar állítani Branyiszkón.

Hogy visszafordul lassan, tünődve,
 A hős honvédpap ott áll előtte
 S nyújtja feléje győztes keresztjét . . .
 »Áldd meg a népet — áldd ezzel is még!«

* * *

H. I.¹ halálára.

Gyermekeid zokogása közé a baráti rokonszenv
 Könnycseppekké tört szívdobogása vegyült;
 Hogyha barátid mind ott lettek volna sírodnál:
 Országos siralom veri fel a temetőt.

A szöcske sírja.

(Szabadon fordítva francziából kis gyerekek számára.)

Itt nyugszik, oh utas, a kis zöld bogárka,
 Kit hosszan s nagy gonddal ápolt a kis Hellé;
 Csipkés lába megöl ha szárnyát kifejté,
 Hogy megrezegtem, mily zaj kél utána.

Oda a természet kedves cziterája,
 A barázdák lelke végdalát elzengé . . .
 Járj halkán, barátom, ne lépj közel mellé,
 Nehogy megszakadjon szegénykének álma.

Ide, e kakukfű bokorba temeték,
 Itt állították fel emlékül sirkövét . . .
 Nem minden embernek van ily tisztes vége!

Sírhalrát egy gyermek öntözi könnyekkel,
 S a jámbor hajnal itt önti minden reggel
 Harmata cseppeit áldozó kelyhébe.

[E műfordítást a költő, a mint a cím alá tett magyarázat is jelzi, gyermekek számára készítette. Eljárását megvilágítja a kísérő levélnek következő része:]

Épen előttem feküdt Herédia. Eszembe jutott, hogy van benne egy szonett, mely nagyon beválík gyermekolvasmányának . . . hát igen, nem csalódtam, csakhogy szabadon kell lefordítanom, mert oly szavak is fordulnak elő benne: lyra, múzsa, ilyenkor pedig nem árt s így nem élvezne a gyermek. Lefordítottam tehát nagyhirtelen szabadon, még a címét is meg kellett változtatnom, mert a cím ez: »Epigramme funeraire.«

¹ Horthy István.

Ezt a kitételt: »la lyre naturelle« így magyarosítottam: »a természet kedves cziterája«. Ezt annyival inkább mertem tenni, mert a szöcske zöngicsélése legjobban hasonlít ennek pengéséhez. Ezt: »la muse des sillons«, így: »a barázdák lelke végdalát elzengé«.

Még egyet kell megjegyeznem. Az eredetiben ez is előfordul: »Elle c'est tue...« Ezt végkép mellőztem; mert a költő ezt nem magyarázta meg, hogy miért... Minden élő lény meghal egyszer. Ezt nem kell magyarázni; de az orgyilkosságot megmagyarázni kell. Ezt nagy tévedésnek tartom Herediánál. — — —

13.

Eger [1904] VIII/22.

— — — Minthogy az »Őszi-rózsa, fehér őszi-rózsa« című elégiámat te is megszeretted, — — — hát megírom neked arról a következőket. Már régóta gratulálgattak nekem e versemért, melyre — mint mondák — áriát is írt valaki. Az áriát már hallottam a cigánytól. Egyszer eljött hozzám az egyházi chorus és az egri dalárda... s danolta nekem az *őszi-rózsát*; de csak egy strófát tudva belőle; mely strófa az én elégiám négy utolsó sorából áll. Most Szederkényi Szeréna dalolta el, ez is csak azt a négy sort. Hát többet nem tud? kérдем tőle. Ő azt feleli: nincs több. Ő látta, mint mondá, a kiadványt, ott is a kottához csak ez a négy sor volt fölé írva.

Nekem annyira tetszik a vers áriája, hogy a nyolczsoros strófák-ból álló elégiát négysoros strófájú dallá dolgoztam át... Ime ide csatolva küldöm neked a dalt, mint ezen versemnek, quasi dálnak, meczénásához — ezen mottóval: quantum potes, tantum aude. Sokat kihagytam az elégiából, mert a dal el nem bírta volna azokat...

Purpureus late qui splendeat unus et alter
 Adsuitur pannus, quum lucus et ara Dianae
 Et properantis aquae per amoenos ambitus, agros
 Aut flumen Rhenum, aut pluvius describitur arcus
 Sed nunc non erat hic locus.

Dal az őszirózsáról.

Volt nekem egy szép kis kertem otthon,
 Rózsa termett benne minden bokron,
 Édes anyám is szakasztott róla...
 Őszi-rózsa, fehér őszi-rózsa!

Ott merengtem vágyva és remélve,
 Hogy megszólal biztató fehére,
 Szemem előtt nyilt ki a bimbója...
 Őszi-rózsa, fehér őszi-rózsa.

Ugy szerettem lenni e kis kertbe!
 Nem tudom már mit szerettem benne;
 De jól esett, mint az anyám csókja...
 Őszi-rózsa, fehér őszi-rózsa!

Sokat jártam-keltem életemben,
De e kertet soha nem feledtem,
Meg-megálltam minden kertajtóba' . . .
Őszi-rózsa, fehér őszi-rózsa!

Roskad a ház, amelyben születtem,
Pusztá a föld, ahol virult kertem;
Fáj ezt látnom, keserű ez óra . . .
Őszi-rózsa, fehér őszi-rózsa!

Ha még egyszer felvirulnál nékem,
Régi kertem, itt az udvar végen,
Ha valaki a házból kiszólna . . .
Őszi-rózsa, fehér őszi-rózsa.

Ha még egyszer gyermek tudnék lenni,
Avagy mindent, mindent elfeledni . . .
Jöjj vissza még, oh szép kor, egy szóra!
Őszi-rózsa, fehér őszi-rózsa!

14.

[Eger, 1907.]

Könnytörő.

(Nauzikaa halálakor.)

Az a könny, mely szemedben reszket,
A fájdalomnak harmatcseppje még? . . .
Pedig . . . nézz csak fel! Bús anyaszíveknek
Fájdalma előtt megnyílik az ég . . .
Mit láatsz ott? Ugy-e ott ragyog
Az angyalok közt angyalod?

A méla mosoly, mely itt, életében,
Tán öntudatlan eszmény jele volt,
Isten csókjától földerült egészen;
Boldog mosoly már s üdv — ha rád mosolyg;
És üdvmosoly, mint lágy selyemszövet,
Törölgeti s letörli könnyedet.

15.

Eger, 1909. III/2.

— — — A Petőfi-Társaság engemet mindjárt alakulásakor, az első választó gyűlésben, tagjának választott s meg is küldötte nekem a választásról szóló értesítést . . .

De, minthogy én ez időtáiban lettem főjegyző s nagyon el voltam foglalva s mindig tele volt az íróasztalom actákkal, hirtelenében nem

válaszolhattam az értesítésre s midőn eszembe jutott, hogy válaszolni kellene, nem találtam a levelet seholsem . . . alkalmasint valamely acta-csomag közé bujva a levéltár örvényébe jutott. Mikor e fölött tündődöm: betoppan hozzám Szana Tamás, a Petőfi-társaság jegyzője (vagy titkárja?), ki valami magán ügye elintézése végett járt Egerben. Természetesen, rögtön az eltűnt levéllel rukkolok ki neki. »Se baj!« mondja, amit Pestre érek, azonnal újból megküldöm azt neked. Meg is küldötte. Most már úgy akartam elintézni a dolgot, hogy a választásról szóló levélre válaszolva azonnal küldöm székfoglalóul felolvasandó költeményemet is . . . Épen ehhez készülődtem, midőn Szederkényi üzen, hogy menjek rögtön, vendége van: Helfi Ignác . . . s mentem is, s Helfi, mint a Petőfi-társaság tagja, rögtön feleletre vont, hogy miért nem foglalom már el helyemet a Petőfi-társaságban? apprehendálnak rám, hogy lenézem a társaságot . . . Én mentegtettem magam s megígértem Helfinek, hogy — ha magára vállalja székfoglaló művem felolvasását — pár nap alatt hozzá küldöm azt. Ő persze, hogy megígérte. Én pedig persze, hogy elküldöttem hozzá a költeményt. Várok egy hónapig, várok kettőig, háromig, egy félévig . . . semmi nesz. Ekkor így okoskodtam: talán nem találja méltónak, hogy felolvassa, vagy — mert nem magyar tárgyú a darab — azért nincs kedve felolvasni, avagy talán nála is elhányódott a papírja, mint nálam a választásról szóló levél, avagy Turinban járva most már kisebb gondja is nagyobb annál. De hát mért nem válaszol levelemre? mért nem tisztázza a dolgot? Egyszer azt gondoltam, hogy feleletre fogom érte s elmegyek a végső consequentiáig . . . De csakhamar megéreztem az affair comicus oldalát . . . és apaticus noncurasággal abba-hagytam a dolgot s azon fatalis végconsequentiára jutottam, hogy az életbeli fátumok közt ez még a kisebbekhez tartozik. Jól van. Tehát fátumom nem engedi, hogy a P. T. tagja lehessen. Ebbe aztán bele is nyugodtam.

Egyszer itt járt Egerben Tolnai Lajos, a poéta, aki egyideig kálomista pap volt Erdélyben, egy bizonyos idő mulva visszatért a fővárosba. Ő is tagja volt a Petőfi-társaságnak. Természetes, hogy beszélgetés közt előfordult az én sorsom is.

Itt közbevetőleg megjegyzem, hogy Vértesi Arnold (gondolom: ez a keresztneve), a ki az időben valami hetilapot is szerkesztett, a letört francziák javára almanachszerű albumot akart kiadni. Én ebbe a lumba, ha jól emlékszem, három franczia tárgyú költeményt küldöttem. De az Album nem jelent meg. S Helfinek ezen költemények közül küldtem föl egyet felolvasás végett.

Azt mondja Tolnai beszéd közben: »hallottam valami neszt a dolognak« . . . s a mit beszélt, abból azt lehetett kisütni, hogy Vértesi, miután az albumával felsült, az albumába küldött mind a három költeményemet, az én tudtom és beleegyezésem nélkül, közölte a lapjában, melyet én nem járattam, nem olvastam. Ugy-e tragico-comediális fatalitások . . . Ez lenne hát az oka, hogy versem nem jutott felolvasásra. Így volt-e valóban? nem tudom. Jól emlékezett-e Tolnai? Nem tudom. — — —

Egyszer azt kérdezted tőlem: mért nem valami magyar — talán Balassa-féle — versformában írtam meg azokat a dolgokat, melyeket szonettekbe szorítottam. Ez a szó *szorítottam*, nagyon apropos esett ki tollamból.

Hiába lett világhírűvé Petrarca az ő Szonettjeivel, melyekkel szerelmet énekelt meg. Mindenre inkább való a Szonett, mint korlátot nem tűrő szerelmi érzések megénekelésére. A szonett inkább ész-költemények: didaktikus, satyrikus, epigrammatikus elemeknek, de trombitahangján szóló epikai mozzanatoknak s hősök vagy másszerű kiválóságok szoborszerű karakterizálásának dióhéjba való foglalása. A mint én átgondoltam: mikről és hogyan akarok szólni Heves megyére vonatkozólag, úgy találtam legjobbnak, hogy oly formába szorítsam gondolataimat, melyben röviden muszáj hosszú s nagy dolgokat elmondani. Hogy sikerült-e? — ez már más kérdés.

Egyébiránt még oly par excellence magyar és népies nagy költők is, mint Petőfi és Arany, ha ódaszerű hazafias dolgokról írtak, nem idegen, vagy mondjuk európai formába öntötték gondolataikat? Hisz Petőfi még azt a magyarságtól duzzadó költeményét is, melynek címe »Magyar vagyok«, még azt is, vagy mondjuk: még azt se írta magyar népies formában.

De most már csakugyan elég!

16.

Eger, 1909. I/16.

Csak most válaszolhatok kérdezősködő bizalmas soraidra, — majd mindjárt kisül, hogy miért.

I. Azt szeretnéd tudni, hogy — mint Damjanics mellé kinevezett történetjegyző — a verseken kívül miféle tört. munkát írtam s hol van az?

Legelőször is meg kell jegyeznem, hogy a főbb tábornokok mellé kiküldött historiografok nem annyira történetjegyzőként küldettek ki, mint inkább hadi poétáknak. Kitűnik ez onnan is, hogy midőn Buda visszafoglalása után a kormány s a magyar világ visszatért Pestre, Jókai a lapjában a táborigrafokról írt cikkében nem történetíróknak nevezte őket, hanem hadi poétáknak s mint ilyeneket interpellálta őket: hogy mit csinálnak? S midőn az épen akkor megjelent »Szabadság-dalok« című versfüzetemmel számoltam be neki, melyben a honvédekről és Damjanicsról is volt szó, hirtelen átlapozva azt — gratulált nekem. Egyébiránt mindjárt kineveztetésemkor maga Sárosy Gyula is ilyen értelemben informált engemet s alkalmasint ily értelmű levelet írt Damjanicsnak is, mint jó barátjának, mert a mint átadtam a tábornoknak Sárosy levelét megérkezésemkor, az a levél áttekintése után kezét fogva velem mindjárt így aposztrofált: »no poeta pajtás, megverjük a németet!« A hadi poétáknak nem volt ugyan tisztí rangjok, mert a kormány nem akarta, hogy a magasrangú tisztekkel szemben feszélylyel járjon inferioritásuk, de D. kezdettől fogva úgy viselkedett irányomban, mint törzskara tisztjeivel szemben s mindjárt meghítt ven-

dégül asztalához egyszersmindkorra; Aschermann őrnagy hadsegéde pedig azzal kedveskedett nekem, hogy a hadtest legvitézebb zászlóaljából rendelt ki egy honvédet szolgálatomra — természetesen D. jóváhagyásával. Midőn Komáromban az a szerencsétlenség történt Damjanics-csal, hogy kiugorván a lovak által elragadt kocsiból, kitorpte lábát s én látogatóba mentem a már akkor a felesége által gondozott beteghez, a Komáromi Lapnak aznap megjelent számát, mely egy hozzáírt versemet hozta első oldalán, tartotta kezében s a mint betegágyához léptem kezet fogott velem, de egyben keményen meg is támadott, hogy merem őt magasztalni az ő beleegyezése nélkül? — de e közben oly erősen szorongatta kezemet, hogy szinte összeragadtak ujjaim. Szóval, D. nemcsak hős volt s diadalmas hadvezér, hanem mint ember is a legszeretreméltóbbak egyike, mint polgár pedig ép oly nagy híve a szabadságnak, mint a hadak istenének. De én ezeket egészen bizalmasan mondom neked, s tán még több hasonló mozzanatot is fogok mondani — ha még egyszer tavasz lesz a világon . . . —

De azért, daczára mindennek, daczára minden poétaságomnak, ha a forradalom után olyan lett volna az anyagi helyzetem, vagy olyan foglalkozáshoz juthattam volna, hogy elegendő otiumom maradt volna acták és documentumok kutatására és tanulmányozására, bizonyára nemcsak verseket írtam volna a forradalomról. A mint hogy ezt, mielőtt nevelőnek mentem volna Gömör megyébe, már meg is kezdtem. De csak két essai-féle cikkk jelenhetett meg tőlem nyomtatásban, — az egyiknek címe ez: *Damjanics*, a másiké ez: *Aschermann*. Mind a kettő a Szilágyi Sándor által szerkesztett »*Magyar Emléklapok* Történeti és Szépirodalmi közlöny az utolsó forradalom korából. 1850« című már nem tudom heti-e, vagy havi folyóiratában jelent meg. Az elsőnek aláírása ez: —r.; a másiké ez: Zalár. Azért így, mert mikor az elsőt írtam, még akkor azon veszély fenyegetett, hogy besoroznak cserepárnak. Az utóbbira azt a megjegyzést tette Szász Károly, midőn vele Gömörben találkoztam, hogy legjobb cikke az egész kötetnek, — daczára annak, hogy a vége — Aschermannnak Vachott Sándorral való összehasonlítása elhibázott dolog; de ez — a mint mondtam neki — vagy sajtóhiba, vagy a szerkesztő helytelen correctiója, mert én csak annyit akartam mondani, hogy *külsőleg* nagyon hasonlítottak. — Ez pedig igaz volt.

II. Azt kérdezed: hol van Heves vármegye Emlékirata? Heves vármegye Emlékiratát a megye 3000 példányban nyomatta ki s nemcsak itthon osztotta szét, hanem minden megyének megküldé s a lapoknak és Csengery rá is adta sanctióját. Hogy Garibaldiról s általában az olasz dolgokról is annyi szó van benne, ezt azért találok most is természetesnek és helyesnek, mert akkor a magyar emigratio s az olaszországi magyar legio volt Magyarország. Ám daczára annak, hogy annyi példányban jelent meg, az a fiatal ember, a kire bíztam annak a megyei levéltárban való keresését, egy nyomtatott példányt sem talált belőle; de megtalálta azt az akkori jegyzőkönyvben s onnan írta ki nem minden (de apró) hiba nélkül, mely tégedet nem fog confundálni, mert a hibát rögtön kiigazítva fogod olvasni. Hát én bizony, ha a tábori

életnek csak poétája voltam is, a megyének csakugyan historiografjának kellett lennem. De nemcsak historiografjának, hanem historiologjának is; a sok főispáni beigtató beszéd, arczképleleplezési szónoklat, millennium ünnepése stb. mind az én nyakamba szakadt. S nemcsak a vármegye, hanem a város is, sőt a kaszinó is, igénybe vette ebbeli mesterségemet. A kaszinó részére pedig még annak félszázados történetét is nekem kellett megírni és felolvasni. Minthogy mindezek a »Heves vármegye Emlék-irata« című dolgozatnak kisebb-nagyobb mértékben elucubratiójára szolgálnak, tán jó volna ezeket mind idecsatolni; de először nem bírom azokat nyomtatásban megszerezni, másodsor pedig a sok firkálas untathatna is téged, elégnék tartom azokból a következőket idecsatolni:

Tehát a Heves vármegye Emlékiratot a következők illusztrálják:

1. Visszapillantás az egri kaszinó ötvenéves multjára;
2. Ünnepi beszéd a millenniumot ünneplő megyei közgyűlésen;
3. Ünnepi beszéd Kossuth Lajos arczképének leleplezésekor;
4. Ünnepi beszéd Samassa József arczképének leleplezésekor.

III. Azt kérdezed: hol van a megyétől kapott aranytoll? Hát az Párvy Sándornál van, kinek azzal adtam át, hogy halálom után helyezze el a Lyceum múzeumában. Benne van a tokjában az a vers is, melyet P. S. írt akkor az aranytollhoz. De ha jól emlékszem, én e verset már közöltem is veled — azon vers társaságában, melyet Szász Károly írt hozzám válaszul a hozzá és Tompához írt versre.

— — — Egy — — — kérésem — — — hozzád. Vahot Imre 1851-ben a muszkák által feldúlt Losonczi város károsultjai fölségéllésére egy almanachot szerkesztett s adott ki — ha jól emlékszem — ezen cím alatt: »Losonczi Album«. Ebbe én is írtam egy költői elbeszélést féle verset ezen cím alatt: »Pongrácz Simon«. Minthogy e versről akkor Jókai is elismerőleg nyilatkozott, de verseim összegyűjtésekor, minthogy kéziratban nem volt meg s a Losonczi Album sem volt kezemnél, egészen megfeledkeztem róla s így költeményeim első kötetéből kimaradt: most szeretném azt megszerezni, vagyis a Losonczi Albumból kiiratni. Igen szépen kérek tehát, légy oly szíves azt a fontosabb említett írástudó fiatal embert azzal is megbízni, hogy ezt a verset írja ki számomra az Albumból bármi áron is.

17.

Eger, 1909. III/26.

— — — Azt írod, hogy a Petőfi-társaságnak még mindig tagja vagyok... Nem tudom, hogy kell ezt értenem. Ugy-e, hogy megkérdezted az illető helyen? Ha csakugyan úgy áll a dolog és te hajlandó vagy Herczeg Ferencz elnöknek előadni tagságom tragikus, majdnem comico-tragikus történetét s ő azt mondja, hogy még mindig elfoglalhatom helyemet: ez esetben, a Petőfi-ünnep alkalmából, kész volnék egy költeményt küldeni hozzád azon bizalmas kéréssel, hogy add át azt Herczeg Ferencznek azzal a kérelmmel, hogy — miután én gyön-

gélkedésem miatt nem mehetek most fel — legyen szíves azt felolvas-
tatni a társaság valamelyik tagjával... Jó lesz így? Erre válaszolj
komolyan!...

Azt kívánod, hogy írjak egy verset ezen cím alatt:

Hol vagy márczius 15?

Hát nem írok, mert én dolgozótársa voltam 1849-ben a »Der
vierzente April« című lapnak. Igaz, hogy nem írtam bele, csak szóval
mondtam el a szerkesztőnek, — a ki jó barátom volt s előbb Damjanics
élelmzési tisztje, — hogy mit írjon bele! — — —

18.

Eger, 1909. IV/17.

Kedves barátom!

Influenzaszerű náthás hurutban szenvedek már hetek óta s hol
jobban, hol rosszabbul érzem magamat. Ma megint rossz napom volt;
de estefelé jobbra fordult annyira, hogy íme fölkelhettem neked levelet
írni. Erre az a körülmény is ösztönzött, hogy már alkalmasint vissza-
tértél olaszországi utadból, mely utadnak most, utólagosan, nagyon
örvendek, mert egy hibás s engem kompromittálható lépésem megtételé-
nek állta útját. T. i. képzelem a dolgot, hogy midőn én neked
a »Damjanics zászlaja« című versemet a P.-társaság titkárának leendő
átadás végett megküldöttem, te már akkor az utazásra való készülés
gondjai közt nem értél rá arra, hogy a jelzett czélből a titkárt fölkeres-
hetted s a kéziratot neki átadhattad volna... Hála istennek — most
látom már egészen tisztán — meggondolatlan volt. Most már le is mon-
dok erről végképen s befejezem ezt a komédiát azzal, hogy ezennel föl-
kérlek: légy szíves azt a kéziratot nekem visszaküldeni.

Közi: MORVAY GYÓZÓ.

VÖRÖSMARTY KÉT LEVELE KOVÁCS PÁLHOZ.

Az *Aurora-kör* tiszteletreméltó, jókedvű íróját, a győri homeopatha
orvost, a Kisfaludy Károly szellemében dolgozó lelkes embert kora majd
minden kiválósága becsülte, szerette. Jellemző rá is, Vörösmartyra is az
a valósággal bátyai ragaszkodás, a mivel az utóbbi őt körülveszi. Az alábbi
levelek abból az időből valók, a mikor Kovácsot akadémiai taggá válasz-
tották, de ő az összeférhetetlen természetű Csató Pál illetéktelen beavat-
kozásai miatt puritán becsületében sértettnek érezvén magát, a megtisztel-
tetést visszautasította. A mint a levelekből kitűnik, 1839-ben mint régi
ismerősök érintkeznek. Barátságuk egészen Vörösmarty haláláig állandó
marad. A győri családi hagyományok arról is tudnak, hogy a *Szózat*
szerzője többször megfordult vendégszerető orvos-barátjánál és hogy az
ötvenes évek elején a dúsgazdag Klétyár-család győrszigeti sírboltjának
magyar feliratát ő készítette.

A levelek elsejéhez mellékelve küldte el Vörösmarty Kovácsnak a *Keserű pohár* át-meg átjavított kéziratát, a melyből a *Cillei és a Hunyadiak* cz. drámája keletkezésére következtetéseket vonhatunk.¹ Az első levél papírja diósgyőri kis quart, a másodiké közönséges kis oktáv.

Kedves barátom,

Pest. 9 Dec. 1839.

Mély sajnálkozással értettem a' titoknokhoz írt leveléből az akadémiái tagságról lemondását, nem csak azért; mert választó társaimmal együtt; örültem volna hozzánk szorosban csatlakozni, hanem az ügy miatt is. Barátomat mi olly férfiúnak hittük, kinek nem csak tehetsége, érdeme, hanem olly szilárd karaktere 's becsületessége is van, kiben az academia' józan szellemének fentartására, választások — 's egyéb foglalkozásoknál bizhatunk. Mi részünkről megtevők, a' mit lehetett: a' jövődő nincs hatalmunkban. Meglehet, hogy barátom' helyét majd ollyan ember foglalja el, ki midőn (fogja) folyvást pártok ellen beszél, maga leggonoszabbul fog czimborálni. 'S így barátom lemondása — kénytelen vagyok kimondani — némileg ok lesz, vagy legalább alkalom arra, hogy az academia részint '/. haszontalan, részint rossz szándéku emberekkel betöltessék. De más felül ezen lemondás reánk nézve is megszügyenítő, mert mi mintegy 16 választottuk meg barátomat, 's ennyi ember bizodalját 's ítéletét lemondása kevesebbre érdemesíti, mint az egy Csató rágalmozó fecsegését. Hiszen az illyen ebnek ugatni kell: ki hallgatott arra valaha, 's ki indult meg czudarságain? Vagy szeretne-e neki is tetszeni, barátom? Ezt nem hiszem. Neki nem nem tetszeni érdem. 'S e' lemondással kikerüli-e a' rágalmozó nyelveket? Nem. Diadalmaskodni fognak 's nem sokára hallani fogjuk azt az országos hahotát és dicsekedést, mellyel lemondását minden felé kürtölni fogják. Azért igen kérem kedves barátomat, ha még nem késő, vonja vissza lemondását (Péczeli hasonlóképen cselekedett), adja vissza magát nekünk, kik olly igen örültünk megválasztatásának 's ne hagyja magát csak egy pillanatra is elkeserítettetni '/. semmire kellő emberek (fecsegése — törölve) által, kik' fecsegéseinek úgy is mindnyájan ki vagyunk téve, vagy ha lemondását csakugyan végkép elhatározta, legalább ne ezen színt adja neki, hanem inkább azt, mi orvosnál úgy is igen hihető, hogy foglalkozásai miatt magát le nem kötelezheti. A' többek közt csak azt akarom még mondani, hogy Schedel tőlünk (közbeszúrva) az academiái választásokra nézve: elszakadt 's így véleménye, érzeményei nem mieink többé. Ezt azért írom, ne hogy barátom iránta valami tévedésbe essék.

Ugyan az nap délután.

Ma gyűlés volt. Schedel, be nem gyűlvén még mind a' válaszok, nem olvasta fel a' lemondást. Az istenre is kérem barátomat, vonja vissza azt, vagy legalább függessze fel: hiszen nagy gyűlésig elég idő lesz a' dolgot meggondolni. Ha most rögtön mond le, akkor annak a' semmire kellő Csátónak azt a' diadalt adja, hogy ő választ, hogy ő maga többet

¹ L. P. P.: Vörösmarty: *Keserű pohár*. Ircdalomtörténet 1913. okt. füzetét.

fog érne, mint 16 becsületes ember. Ha mi reá akarnánk hallgatni, már régen föld alá kellett volna bujnunk, de mi bottal járunk az eb ellen, vagy nevetjük, ha kínjában a' holdat ugatja. '/. Én barátom helyén most nem írnék egyebet Schedelnek, hanem csak ezt:

Bővebb meggondolás végett lemondásomat (törlés) felfüggesztetni kérem, mindaddig, míg ez iránt világos és elhatározott nyilatkozásomat tenni fogom. De ezt minél előbb kellene tenni, hogy a' levél a' jövő hétfőig itt lehessen. Minden esetre kérem, hogy midőn a' titoknoknak ír, nekem is legalább néhány sorral, de a' pillanatban, melyben levelemet veszi, írja meg akaratját. Meglehet ugyan, hogy a' többi tagok' válasza még később érkezik be; de ebben nem lehet bízni: sietni kell.

Ha a' lemondás felfüggesztve lesz, néhány hét mulva, jobban meggondolva, azt végkép vissza is lehet vonni. Azt is gondolja meg barátom, hogy nincs a' philologiai osztályhoz kötve 's ha a' grammaticát, (aestheticát, Mythológiát 's többi segédtudományait a philológiának) nem szereti, egy, vagy két év mulva át tétetheti magát a' természettudományi (orvosi) osztályba, mint ez Nyíryvel és Czuczorral történt (törlés) saját kérésökre. 'S az illy áttétel nem kerül választásba: a' rendes tagság okvetetlen megmarad; de ha most lemond, elszomorít 's megszegyeníti bennünket egyszer'smind. Czuczort köszöntöm. — Bocsánat a' kiméletlen szavakért; de el vagyok szomorodva

barátja

Vörösmarty.

Melléklete »Keserű pohár.«

Pest. 7 Jan. 1840.

Kedves barátom!

Mindenek előtt bizonyossá teszem, hogy a' mi rajtam áll, mindent elkövetendek a' rendes tagsági bajok' eligazítására. Meg kell azonban vallanom, hogy a' Hírnökben megjelent lemondása barátom uramnak, igen sok galibát csinált. Midőn első leveletem írtam, erre nem voltam elkészülve, még kevésbé arra, hogy annak sokakon még közülünk is visszasztító hatása legyen. Mi azonban mégis csak megmaradtunk az igaz úton; de a' heti ülés többsége a' felfüggesztő levél után nem akarta bevárni barátom uram véghatározatát; mert ugymond a' Hírnökben lemondott (mintha az academia a Hírnökből szedné fel correspondentiáit). Ez ugyan magában nem baj; de a' hiba már minden esetre megtörténvén igen hihető, hogy ha barátom' elfogadó levele '/. megérkezik (törlés) vagy inkább felolvastatik, találkozik valaki az ellen félből, ki a' dolgot a nagy gyűlés által kívánja eldöntetni. ('S ez még jobb; mert héti ülésben többnyire ellenünk a' többség.) 'S ekkor barátom újra szavazás alá kerül; mi kimenetellel, a' jó isten tudja. Ha úgy állunk, mint taval, hiszem, hogy meg erősítjük választását; de ha nem, úgy az ellenkezőt csaknem bizonyosnak tartom.

Ki akarja-e barátom magát az új alkalmatlanságnak tenni, vagy nem? Ha igen, akkor írjon egy egészen hivatalos levelet Schedelhez; mert e' mostani egyéb dolgokat is foglalván magában anrak nem tekinthető. Ebben következőleg lehetne szólani: Első leveletem egy másik által fel-

függesztvén, mindent jól meggondolva ezennel kijelentem véghatározatomat. Én a' társasági tagságot elfogadom, magamat alapszabályainak, határozatainak szívesen alávetem (stb. jele.)

Ekkor, ha úgy kívánja barátom, kiadjuk hirnöki lemondásának czáfolatát is; de megvalljuk, az ebben az alakban nem ajánlható. Legjobb volna azt röviden és szárazon így szerkesztetni: »Azf' hívén, hogy az ellenem felindult zajt, rágalmakat magamról 's az academiáról lemondással elhárítandom, elhatározom (!) magam' e' lépésre; de mivel tapasztalom, hogy ez ellenségeimnek még inkább szarvát ad, ezennel: megsemmisítem különben is hirtelenkedve tett lemondásomat.«

Ezek azon esetre, ha barátom rá szánja magát, hogy még egyszer választás alá kerüljön, (törlés) hol, mint mondám, a' vég bizonytalan.

Ha nem akarja kockáztatni a' dolgot, akkor legjobb lesz úgy hagyni, (törlés) a' hogy áll: különben is meggondolásra nagy gyűlésig elég idő van.

Egyébiránt Csatóval vitázni, kivált félig, hiú dolog: a' szemtelen 's lelkiismeretlen embert vagy egészen meg kell törni, vagy nem bántani 's még akkor is fölemeli magát; mert mindig találkozik a' közönségben olly semmirekellő, ki rágalmaiban, fecsegéseiben, ha még olly izetlenek is, gyönyörködik. A' gazembert nem önereje, hanem a' rokonérzők sokasága tartja fenn. Szomorú dolog, de így van. + alatt: Egyébiránt nagy aggodalmakat ne csináljon magának barátom: az egész academicusság czifra nyomorúság még most. Határozatát halaszthatja, a' dolog nem sietős. Kedves nejét tisztellem.

Válaszát elvárom

barátja
Vörösmarty.

Közli: PITROFF PÁL.

BAJZA KÉT LEVELE ANYJÁHOZ.

Boldogult édes apám iratai között találtam az alább közölt két levelet, melyek ma már a Nemzeti Múzeum kéziratárának tulajdonai.

Bajzának eddig egyetlen édes anyjához intézett levele sem volt ismeretes. Tudvalévőleg anya és fiú között meglehetősen hideg volt a viszony. E két levél mégis azt mutatja, hogy az érintkezés köztük állandó volt.

Tartalmilag a levelek nem sokat mondanak. Az 1. számú Bajza egyik első unokatestvérére Meskó Mihály árvamegyei levéltáros özvegyére, ennek Fruzsina nevű lányára és Dienes nevű fiára vonatkozik, a kiknek sorsáról Antal bátyjának is többször ír. (V. ö. Bajza munkái VI. 407, 411.)

Érdekesebb a 2. számú levél. Ez Bajza házasságának külső körülményeire vonatkozólag nyújt felvilágosítást, melyekre nézve Bajza-monographiámban még tapogatózásokra voltam utalva (I. 432. l.). A levélben emlegetett Földváry Ferencz az öreg Bajzánénak volt első unokatestvére. Az 1825—27. országgyűlésen Bajza mellette volt követi írnok. Ekkoriban, mint a kir. tábla ülnöke állandó pesti lakos volt.

1.

Kedves Asszonyanyám,

A' Meskóné által ígért szolgálóból semmi sem lehet, mer Meskóné maga sem tudja hányadán van, nem hogy más baján tudna segíteni; és Szent Mihály napig ki tudja mellyik ország' szélén fordul-meg. Mikor a' minapában nálam volt azt mondotta, hogy már Losonczon teljességgel nem élhetnek, mert ha valami munkát kap is a' lyánya szörnyű rosszul fizetik-meg fáradságát; hogy ő szeretne Pestre jönni, itt tán jobban keresnék az asszonyi munkákat. Én ajánlottam neki, hogy próbálja-meg Pestet, mert sok asszonyságoctól tudom, hogy Pesten a' dolgos és életre való leány munkáiból szép jövedelmet szerezhet esztendőnként. Megígértem neki azt is, hogy egy hónapi szállása bérét én ki fogom fizetni. Eljöttek 's itt vannak már két hónaptól fogva, de még mind eddig egy garast se tudtak magoknak szerezni, mert gyávák, és élhetetlenek 's nincs egyiknek se józan meggondolása. — Én nem értvén az asszonyi munkákhoz nem avatkozhatom dolgaikba. Küldöztem őket minden felé kérdezősködni, ismeretséget csinálni, de mindenütt ügyetlenek, csak a' sok kofa-beszédből áll az öreg Meskóné, a' lyánya pedig igen bágyadt személyke; az ha kész munkákat hordanának elejébe meg tudná csinálni, de maga valamit kigondolni és magán segíteni nem tud, 's azon felül mindkettő *kevély szegény* a' minél nincs nevetségesebb. Mind eddig én tartottam benne a' lelket 's elköltöttem rájuk vagy 60 forintot, 's még nem sajnálnék még egyszer 60-vanat költeni, ha látnám, hogy lesz belőlök valami, de nem tudnak iparkodni a' magok' szerencsésjén, azért én megmondottam nekik, hogy gondolkodjanak sorsokról igazán, mert én drága pénzen nem tarthatom őket Pesten, hol minden drága. Nekem magamnak is van elég költségem. Mondottam lyányának, hogy menjen szolgálatba, de ő kisasszony szeretne maradni, az anyja pedig neheztel, ha az emberek nem Tekintetes asszonynak titulálják, pedig a' zsebbe alig van 6. krajczár, 's így én nem tudom mi lesz belőlök. Fijok irt Temesvárból, az sem segíthet rajtok mert maga is nyomoruságban él.

Nem tudom, ha haza mehetek e az őszön bizonyosan, mert gyűlésünk November felé lesz 's akkor nem eresztenek; ha mehetek tehát, September végén megyek vagy két hétre. Csókolom mindnyájokat, Kedves Asszonyanyámnak pedig jobb egészséget kívánván maradok

Pest, augst. 24 d. 1833.

tisztelő fia

József

Annyi dolgom van, hogy alig lophattam időt e' levél írására.

2.

Kedves Asszonyanyám,

Utolsó levele igen nyugtalanná tett, mellyben Asszonyanyám én rajtam aggódik. Én a' pesti árviz után mindjárt irtam, csudálom, hogy leveletem nem vette Asszonyanyám, 's még inkább csudálom, hogy Földváryék semmit sem tudtak felőlem mondani, holott Földváry Ferenc-

czel én árvíz ideje alatt többször találkoztam és beszéltem. Nekem, hála istennek semmi bajom sem volt, jegyesem is, ámbár nagy veszedelmek közt volt, de megszabadult. Károm ugyan nekem is lesz, és pedig nem csekély, mert egy könyváros, kinél sok könyvem volt, egészen tönkre ment és ott alig ha el nem veszíték vagy 400 váltó forintot, melyre-kivált most igen nagy szükségem volna.

A' mi össze esküvésünk már megtörtént, martius 30 d. Tapio-Szentmártonban; és én két hetes házas vagyok. Mart. 26. kellett volna az esküvésnek lenni, de az árvíz miatt az is elhaladt. Szentmártonban egész csendességgel ment végbe a' dolog és egy krajczár költségembe sem került. Szabó József és felesége, szentmártoni gazdag földes ur a' Csajághiakkal igen közel atyafiak és feleségemet úgy tekintik házoknál, mint saját leányokat. Nekik régi ohajtások volt, hogy nálók esküdjünk; az árvíz teljesítette kívánságokat. —

Édes Asszonyanyám! az én házasságomon ne aggódjék. Minden jelek arra mutatnak hogy ez jó házasság lesz, legalább az én kívánságom szerint jó. Én most teljesen megelégedett vagyok 's úgy hiszem az leszek jövődöben is. Feleségemben mind feitaláltam azt, a' mit reméltem, nincs egyéb hátra, minthogy őt kedves Asszonyanyám szivességébe és szeretetébe ajánljam.

Mihelyt őt hat napra szabadulhatok, kirándulunk Szücsibe és bemutatom Asszonyanyámnak feleségemet, addig fogadja el kedves Asszonyanyám a' legszívesb gyermeki tiszteletünket. Ki egyéb iránt, testvéreimet csókolva, 's magamat anyai szeretetébe ajánlva vagyok

Pesten, apr. 11 d. 1838.

tisztelő fia
József

Kívül:

Tekintetes Bornemissza Johanna asszonynak, néhai tek. nzetes és vitézlett Bajza Mihály' ur' özvegyének.

Gyöngyös
Szücsiben.

Közli: SZÜCSI JÓZSEF.

HÉT LEVÉL KAZINCZYTÓL, KILENCZ KAZINCZYHOZ.

(Első közlemény.)

Váczy Jánosnak a Kazinczy *Levelezése* XXI-ik kötetéhez írott Bevezetése (a XLIV-ik lapon olvasható záradék) arra ösztönzött, hogy a sárospataki ref. főiskola birtokában levő s Kazinczytól származó vagy hozzá írott leveleket összegyűjtsem és közülök legalább néhányat addig is közöljek, míg a pótlékkötet megjelenik, illetőleg »Kazinczy hivatalos levelezésének maradványai« — mint az Akadémia Kazinczy-bizottsága 1891-ben tervezte — az ő összes műveinek I. osztályában, az eredeti munkák között, az önéletrajzi dolgozatok függelékeül közzétételnek. (Dr. Váczy: Kazinczy Lev. II. k. XXXII. lap). Ez alkalommal 16 levelet adok ki, melyek közül 11 a főiskola levéltárában, 5 pedig a könyvtárban található.

I.

Kazinczy — [Őri Fülep Gáborhoz.]

Tisztelendő Professor

nékem Drága Nagy Jó Uram!

Parantsolatjára Tiszt. Professor Uramnak a' Fels. Tsászárnak azon Intimatumát, mellyet Fels. Anyja halála után mindjárt más nap botsátott a' Vármegyékre, (mind Eperjesi utam, mind pedig egyéb foglalatosságaim miatt talám későn is) által-küldöm. Egyszers'mind jelentem, hogy Kacsandi Lászlóné Asszonyom nem Kementzén hanem Kohányba fogja az Innepeket tölteni. Egész nyughatatlansággal várván T. Professor Uramnak Regmetzen való transitusát, midőn magamat tapasztaltt gratziájiba ajánlanám, maradok

Tiszt. Professor Uramnak

A. Regmetz 19^a X-bris

1780

alázatos 's tökéletes

szívű hív szolgája

Kazinczy Ferencz.

[Sárospataki ref. főiskolai levéltár. XVII. 6148.]

II.

Szalay Sámuel² — Kazinczyhoz.

Tekintetes Királyi Inspector Ur. etc.

Közelebb mult Hónapnak 15-ik napján hozzám írott Uri Levelét a T[ekintetes] Ur[na]k szokott tisztelettel elvévén 21^a Aug. Postai alkalmatossággal, minthogy a dolog az egész Eklésiai Communitast illeti, magamtúl nem válaszolhattam mind addig, mig 28^a Aug. közönséges Consistorialis Gyűlésben a dologrúl tett magok meghatározását írásban előmben adták volna: az alatt 30^a Augusti meg érkezvén a három normalis methodust tanuló ifjaink; azt állították, hogy T[ekintetes] Inspector Ur, két vagy harmad nap alatt ide Miskolczra érkezik; azért nem reménylvén, hogy levelem az Urat már Kassán találja, levelem írását ez okon mind eddig halasztani kéntelenítettem. — A mi már most a dolgot illeti, azon nevezett napon 28 Aug. az Eklésiai Consistorialis együtt lételekben Eklésiánk Tagjai, minden környűl állásaira nézve meg vizsgálván a fel állítandó oskolák dolgát, abban állapotnak meg: hogy itt épen nem lehetne a mi Eklésiánk részérűl mixta normalis oskolát fel állítani: mind azért, hogy ha talán találkoznánakis Eklésiánk Tagjai közzűl tizen, vagy többen s kevesebben, a kik gyermekeiket mixta

¹ E levelet valószínűleg Őri Fülep Gábor pataki tanárhoz írta Kazinczy.

² A tiszáninni ref. egyházkerület püspöke és a sárospataki ref. főiskola főgondnoka volt 1770. juli. 1-től 1792 jul. 12-én bekövetkezett haláláig.

oskolába járatnák; de többire közönségesen olly magok meghatározást veszszük észre Eklésiánk népe között, hogy semmi motivumokkal nem lehetne arra hajtani, hogy gyermekeiket olly mixta oskolába adják: készebbek levén minden oskolában való nevelés nélkül gyermekeiket mély tudatlanságban fel nevelni melly az Ő felsége kegyelmes és bölts tzéllján kívül vagyon: mind azért, mert közelebb mult esztendőben octobernek 10-ik napján Sub. Nro. 43446. emanalt királyi kegyelmes Rendelésben ámbár a mixta oskoláknak introductioja a Méltóságos oskolák Fő Directiójának hathatós munkásságába ajánltatik: de arra való kényszerítő erő ezen munkából kirekesztetik; amint hogy ezen kényszerítő erőltetésnek távoztatása meg erősítettik, a Nagy Váradi Græca non Unita Eklésiának Instantiájára, ezen esztendőben 2-da Januarij emanalt és T. N. Bihar Vármegyéhez küldtetetett kegyelmes királyi Parantsoltnak erejével. Illy és több okokon ezen mi Eklésiánk is a mixta oskolának fel állittatása illy nehéz környül állások között akadályoztatván: abban önként magát meghatározta Eklésiánk népe, hogy a Parantsoltatott Normalis Tanításnak és Tanulásnak módját örömet fel vészi mixtura nélkül: és azon Instálja Eklésiánk a T. Urat, hogy abban méltóztasson a T. Ur rendelést tenni: hogy azon ki tanittatott és a Capitalis Normalis oskolából szép Testimonialissal haza botsátott három iffjakat: maga méltóztatike a T. Ur oskolánkba introducálni: vagy az Eklésiára, és a Localis Director urra bízni. Ez itt Eklésiánk nevével és rendelésével alázatosan tett jelentésem után magamat Kegyes Ur Gratiájába s T[ekintetes] Ur[amna]k alázatosan ajánlván állandó tisztelettel maradok Miskolcz 25^{ta} Augusti 1787. (A datum téves: a levél későbből való!)

[Ez ívrét alakú papirosra írt első fogalmazvány hátán a következő jelzés olvasható: »Responsoriæ R. Superintendentis D[omini] Samuelis Szalay ad Scholarum Nationalium Inspectorem D[ominum] Franciscum Kazintzi intuitu introductionis Scholæ Mixtæ in Ecclesiam Miskoltziensem. Ao. 1787. d. 25 aug.« — Az egész levél Szalay sajátkezű írása. — Sárospataki ref. főiskolai levéltár. XXII. 8109. sz.]

III.

Verner Jakab — Kazinczyhoz.

Tellyes bizodalnú drága Nagy jó Uram,
Királyi Inspector Úr!

Mivel hogy Martsa Sándor Uram a' ki a' szigethi mixta Fő Oskolábann Refor. Tanító volt, mostan tudta meg, hogy Szabó Uram el menetelével a' Váradi Nationalis Fő Oskolába Vacantia esett, azért későbbenn jelentette magát e' meg üresedett hivatal el nyérése végett, ez pedig olly Ifiú, a' ki minden tekintetbe meg érdemli, hogy kérése meg halgattassék. Azért ma nékie vissza felelek, hogy késedelem nélkül Váradra pro docenda classe 3^a jöjjön. Ezen változás által tehát a' Szigethi Fő Oskolábann vacál a' harmadik classis, a' hová Reformatus Tanító kívántatnék, kinek fizetése 250 forint, 18 f. kvártélypénz és tűzi

fa. A' helyett tehát, hogy Váradra küldene az Úr egy Ifiat, méltóztassék Szigethre Máramarosba egy jó Ifiat egyenesen küldeni, melly iránt már előre írtam Aschbacher localis Rector Urnak, hogy Kassáról fog Tanító érkezni. Tsak az iránt újítom kérésemet, hogy mennél előbb el indulna az Ifiú, nékem pedig nevét, és el menetele napját tudtomra adni méltóztatna. Engedelmet kérek illy sok alkalmatlankodásomról, melyet tsupán az Úr barátságába levő biztomba tenni merészlek.

Szabó Uram N. Bányára mint Professor 2^{ae} Humanitatis classis megyen.

Ezzel további szívességének kérésével igaz, és különös tisztelettel maradok

Az Urnak K. Inspektor Urnak
Várad 24. Aug. 1789.

alázatos szolgája
Verner Jakob
K. Inspector.

Migos Gróf Forgáts Várad kanonok (ha esmerte az Úr) ma meghalálozott itten.

[Eredetije a sárospataki ref. főiskola könyvtárában, a Kazinczy hivatalos levelezését tartalmazó ívrét alakú kötetben.]

IV.

Verner Jakob — Kazinczyhoz.

Tellyes bizodalomú drága Nagy jó Uram,
Királyi Inspector Uram!

Éppen most veszem Szigetről a' localis Directoromnak tudósítását arról, hogy még Toth István Uram oda nem érkezett, kinek meg érkezését annyival nehezebben várja, mivel a' Classis tsak más Tanító által suppléaltatik. Azért kérem alázatosan az Urat, méltóztassék nekie még egyszer írni, hogy induljon, és bizonyos légyen abban, hogy ezen Districtusbann is én bennem különös jó akaróra talál, Szigethen pedig éppen sokan vagynak, a' kik az oskola mellett munkálódokat kedvellik.

Szigetre a' Zsidó oskolába már ez előtt 3 hónappal egy Evangelicus Tanítót rendeltem, 's azért már Fürstet, a' kit esmérek, mert N. Károlybann is tanított, oda nem rendelhetem.

A' fizetésünk, a' Bétsi hírek szerint a 1^a Nov. a. c. fog jobbitatni. Magamat további szíves barátságába ajánlom, s' vagyok

Az Urnak K. Inspector Uramnak
Várad 2^a Octobris 1789.

alázatos szolgája
Verner Jakob.

[Eredetije a sárospataki ref. főiskola könyvtárában, a Kazinczy hivatalos levelezését tartalmazó kötetben.]

V.

Verner Jakob — Kazinczyhoz.

Tekéntetes Királyi Inspector Úr,

Különös bizodalomú Uram!

Azon beszédet, mellyel az Úr a' k. al-igazgató Tisztyeit a' múlt hónapnak végén hivatalyokba bé iktatta, és a' melly a' Tanítás modja felől nyomos jegyzéseket foglal magábann, annyival nagyobb örömmel vettem, olvastam, és el is osztogattam, mennél bizonyosabb vagyok arról, hogy annak által olvasása sokakbann igazabb vélekedést fog gerjeszteni ezen oskolák iránt; ha tsak az ellent nem áll, hogy sokan kétszer kettőt sem akarnak négynek esmérni. Ehez méltóztassék tehát köszönetemnek nagyságát mérsékelni, hogy vélem azt közleni nem terheltetett. Magam is, a' ki magamtól változásokat tenni addig nem bátorkodtam, már többször ohajtottam, hogy fellyebb való rendelések által jóbóúlnának meg azok, a' mellyek az okos, és valóságos Nevelés módjával a' Methodusbann még nem egyeznek. Adja Isten, hogy az, a' mint az Úr ígéri, mennél előbb meg is légyen! De minthogy ezen német beszédet, a' németül nem tudóknak ki osztani nem lehetett, az Úr pedig annak magyarra lett fordítását is jelenti, ezekből is annyival nagyobb bizodalommal kérek exemplárokat, minthogy ezen a' részen a' magyarnak sokkal nagyobb fogantja lehetne.

A' Circulárék iránt, hogy azokat az Urral is közleném, valamint hogy ezt szívesen tselekedni magamat alánlom, úgy bizodalmosan ki kérem az Úrtól, hogy főképp azok iránt, mellyek már eddig is ki mentek, akaratját bővebben vélem közleni méltóztassék.

Mellyek utánn állandó barátságos tisztelettel maradok

Az Úrnak Királyi Inspector Uramnak

N. Várad 1^a Febr. 1790.

alázatos szolgája

Verner Jakob.

[Eredetije a sárospataki ref. főiskolai könyvtárban, a Kazinczy hivatalos levelezését tartalmazó kötetben.]

VI.

Verner Jakob — Kazinczyhoz.

Tekéntetes Királyi Inspector Úr,

Nagy bizodalomú Uram!

Valamint hogy különös köszönettel vettem magyarra fordítatot beszédének Nyomtatványit az Urnak, úgy igyekezem rajta, hogy azokat ezen a' részen széjjel osztván, közönséggé tegyem, tudom is, hogy a' mint a' Németet már dicsérettel olvastuk, úgy a' Magyar is közönséges jóváhagyást fog nyerni.

A' mi a' német nyelven való oktatást ezen Districtusban illeti, az, ha igazat kell mondanom, tsak tsupa német helyeken tanítatik, a'

Magyar helyeken igen keveset, az is pedig tsak nagyobb Városokban. Az oláh oskolákban a' Tanítóktól a' német nyelv' tudományát meg kellett eddig kívánni, mert ezt minden Intimatum parantsolta, de úgy vélem az is el múlik, melly által nagy bajtól menekszem meg.

Én Visitátoroknak mind olyanokat cándidáltam, kik magyarúl tudnak, egyébbaránt is pedig nem tsak az Oskolák dolgában érdemeket bizonyíthatták. De léssen e' bellőlök valami, nagyon kétséges. A' mostani Circumstántiák azt nékem reményleni, alig engedik. Szerentsébb az Úr, a' ki mind segéző társakat nyert, mind pedig meg jobbított fizetésit is húzza, ezek nállam talám tsak kívánságok maradnak. Felőriől semmit nem tudhatok, ha léssen e' az oskolák dolgába változás, ha az Úr előbb értene valamit, barátságos közlésit ki kérem.

Én, a' ki az Úr barátságát igen nagyra betsüllöm, és állandó tisztelettel maradok

A' Tekintetes Úrnak
Várad 19^a Febr. 1790.

alázatos szolgálja
Verner Jakab.

[Eredetije a sárospataki ref. főiskolai könyvtárban, a Kazinczy hivatalos levelezését tartalmazó kötetben.]

VII.

Ivánkay Vitéz Imre — Kazinczyhoz.

„. Tekintetes Királyi Inspector Úr!

O Felségének, a' most uralkodó Királynak a' Felséges Helytartói Tanács által e' folyó hónapnak 20-kán 13027-ik szám alatt ki-adott kegyelmes Parantsolatja szerént négy hónapokig viselt Királyi Visitatori hivatalomtól el-mozdítottván, nints egyéb hátra, hanem hogy az ide zártt Irásimat a' Tekintetes Úrnak alázatosan be-küldjem. Sokkal kevesebbek azok, mint sem hogy hivatali buzgóságomnak tsak valamennyire is tanúji lehetnének. Hogy többet nem tehettem, látja az, a' ki tudja, hogy mikor e' hivatalom folytatására rendeltettem, szinte akkor tiltattam-el, annak olly tökéletesen viselésétől, a' mint le-tett hitem, a' Felséges Rendelések, és a' Tekintetes Úr eránt lévő hala-adó mély tiszteletem kívánta. E' reménytelen változás egyik példája a' sors viszontagságainak. Én, a' ki a' meg-hóltt Felséges Fejedelem által a' Tekintetes Úr közben-járására választattam az említett tiszt-viselésre, édes Hazámnak mostan ki-derültt egén borongó örömet tekintvén szint' olly örömmel válok-el attól, valamint ez előtt négy hónapokkal fogadtam. Nem is sajnálok egyebet, tsak hogy a' Tekintetes Úrral ez által lett szorosabb öszve-köttetésemet látom el-enyészni, és egyszer 's mind azon térségről is el-térítetttem, mellyen kedves Hazámnak boldogságán lehetett volna munkálódnom.

Hivatali útazásomban volt szerentsém olly érdemes Igazgatóit ösmerni. Oskoláinknak, kiknek tisztí buzgóságok sokkal nagyobb, mint

sem hogy jutalom nélkül maradhatnának. Senkit sem említek ezek közül tsak az egy Horváth Pétert, ki a Jászberényi Vegyes Oskolának igazgatását minden vallásbéli részre-hajlás nélkül, és a' leg nagyobb szorgalommal már nem kis időtől ólta ingyen, és minden jutalom nélkül folytatja. Az ő hármás hivataljai (a' Districtusnak Notáriusa, a' Gymnasiumnak Directorja, és a' Nemzeti Oskolának helybéli Igazgatója) bátor nem kevés fáradságát kívánják, mind az által a' leg nagyobb egyenességgel vallo-meg, hogy bámulásra méltó volt az alatta lévő Nemzeti oskolabéli Tanulók előmenetele. Nem kétlem, hogy az ő érdemeit velem együtt egyenlő mértékben ösmeri a' Tekintetes Úr, és éppen az az oka, hogy rólok többet nem szólok, hanem kérem Tekintetes Urasságodat, méltóztasson azokat tekintetbe venni, magát a' felsőbb helyeken közbe vetni érette, és valamint másoknak, kik nálánál talán sokkal méltatlanabbak valának, néki is jutalmat szerzeni. Tellyesítse a' Tekintetes [Úr] ezt az utolsó kérésemet, úgy osztán semmi se marad hátra, a' mit még mint Visitorator kívánnom lehetne — kellene.

Engemet pedig tartson meg a' Tekintetes Úr, azon mértéket nem ösmerő kegyelmében, mellyet tsak e' kevés, négy hónapi idő' el-telése közben világosan lehetett tapasztalnom. Felejtse-el hibáimat, és maradjon az a' mi volt, az én — Pártfogóm, ez az én végső esedezésem. Kívánván azt is hogy e'be a' hivatalba, mellyet én most örömmel teszek-le, hogy ha valaha még helyre állani lehet szerentséje, nálamnál emberségesebb, és alkalmazatosabb Ember léphessen. A' Tekintetes Úrnak magamnál hívebb és engedelmesebb Alattvalót, a' kezem alól el-vétetett Oskola' Előljáróknak és Tanítóknak szívesebb hivatal-béli Társat kívánok. És ezek után örökös tisztelettel maradok

a' Tekintetes Királyi Inspektor Úr'

alázatos szolgája

Ivánkay Vitéz Imre volt királyi Visitorja a' Hevesi kerület-béli Nemzeti Oskoláknak.

Egerben, Aprilisnak utolsó napján 1790-ben.

[Eredetije a sárospataki ref. főiskola könyvtárában, a Kazinczy hivatalos levelezését tartalmazó ívrét alakú kötetben.]

HARSÁNYI ISTVÁN.

BESSENYEI GYÖRGY ELSŐ DRÁMÁJA.

Többször szóba került már az a kérdés, melyik volt Bessenyei első drámája? Újabban az IK-ben is szóltak Bessenyei drámáinak sorrendjéről. Hogy a *Hunyadi László* tragédiája időrendben az első, ezt maga Bessenyei mondja el egy helyütt, a mi úgylátszik kikerülte a kutatók figyelmét. A *Geschäfte der Einsamkeit* című német művében egy francia levélben ezt írja Bessenyei: A Hunyadi tragédia kis mű, szellemének *első kísérlete*. »C'est un petit ouvrage, le premier essai de votre génie.«

RIEDL FRIGYES.

KÖNYVISMERTETÉS.

Madách Imre és Az ember tragédiája. Írta: Voinovich Géza. Kiadja a Kiszfaludy-Társaság. Budapest, Franklin-Társulat, 1914. 8-r., 594 l. Ára 8 K.

Voinovich Géza Madách-monographiája reászolgál a részletes, beható méltatásra: akármi részben vesszük, akár mint irodalmi tanulmányt, akár mint életrajzot, vagy ha csak stílusát nézzük is, nem kell fukarkodnunk a dicsérettel. A szerző nem keresi a feltűnést. Művének szerkezete és stílusa egyszerű, de erős tiszta világosságában és tárgyyszerűségében. Ritkán nagyít, mindig a jellemzőt, a lényegest keresi és rendkívül alapos kicsinyben és nagyban, akár az adatok kikutatásában, akár az író lelkének és munkáinak mélyreható analysisében. Semmi sem kerüli el figyelmét. A mi jót talál a Madách-irodalomban, azt véteknék tartaná elmellőzni. Nem akar úgy feltűnni, mintha mindenkinél jobban értené költőjét, szívesen fogadja el a használhatót bárkitől is. Pedig ítélete biztos, egészen önálló, s monographiája alighanem legjobb a nagy Madách-irodalomban. Szóval előkelő íróval van dolgunk, a ki felsőbbtségét minden zaj nélkül bizonyítja, a kinek modora mutatja, hogy a legjobb írók hatása alatt nevelkedett.

Érdekes mindjárt műve kezdetén az ősök rajza s a környezeté, melyben Madách komoly gyermekifjává fejlődött. Ki van emelve az anyai nevelés hatása a Madách-fiúkra. »A fiúk — írja szerzőnk — az özvegyi háznál nem láttak tivornyával végződő nagy vadászatonkat, mámoros téli vacsorákat, melyek élcei elől a nők menekülni kénytelenek; nem hallottak hazugsággal fűszerezett vadásztréfákat, kortések agyafürt cselfogásait. Csöndes ház volt az; a szórakozás olvasásból állott, a kirándulások olyan házakhoz vezettek, a hol anyjuk betegeteket ápolt és gyógyított. Ilyenkor többnyire Imre kis ötös fogatán mentek. Ő úgyszólván egészen anyja oldalán élt, szívéhez is ő állt a legközelebb, mert komolyabb és eszesebb volt testvéreinél s a mellett beteges is.«

Madách fejlődésében, első kísérleteinek elemzésében különös gondja van a szerzőnek arra, hogy kikutassa azokat a mozzanatonkat, melyek lassanként kifejlesztették a költő hangulatát az *Ember Tragédiájának* megalkotására. Ez nem könnyű munka, sok lélektani tapintatot kíván. És úgy hiszszük, hogy a szerzőnek sikerült a feladat megoldása. Kiemeli Madách első szerelmi csalódásának mély hatását. Ez a csalódás »bizalmatlanná tette egész életére: minden reményhez logikai lánczczal kovácsolja hozzá a kiábrándulást. E fájdalom emléke sohasem hegedt be lelkén

Az *Ember Tragédiájának* forradalmi jelenetében a szűzi marquise mintha Etelke visszajáró emléke volna. E fogékonyság a borús hangulatok iránt, a túlzott érzékenység s maga e meghasonlás a képzelt és való világ között állandó vonásai költészetének. « Egy ifjúkori drámája, a *Csak tréfa* című » egészen a költő szerelmi csalódásának s akkori heves világgyűlöletének tükré«. Ekkor Madách valóságos athéni Timon. Ebben nincs különös egyéni vonás, ez az érzékeny költői kedélyek gyakori, szinte tipikus ifjúkori hangulata. Jellemzőbb az *Ember Tragédiájának* költőjére az, hogy »ifjúkori színműveinek állandó sajátja e kettős vonás: egyik, hogy főbb alakjain hangulatának fénye-árnya játszik; másik, hogy hősei többnyire fogalmak személyesítőivé nőnek, küzdelmük és sorsuk a költő világnézetét hirdetik«. Sokféle hatást mutat ki a szerző Madách első drámáiban. Érdekes, hogy Sophokles mennyire hatott rájuk. Voinovich szerint »egyrészt Sophoklesre vihetni vissza Madách azon vonását, hogy ellentétes természeteket állít egymás mellé, egymás kiemelésére«. Sophokles drámáiból következett Madách, hogy a színműnek több hőse is lehet. »Az eszmei tartalom fontossága, mely bátran nyilatkozhatik több alakban is: ez a két elv némi részben kulcsul szolgálhat *Az ember tragédiája* fogantatásának titkához.« Látjuk, hogy leginkább ezt a titkot keresi Voinovich Madách pályájának rajzában. Alig húsz éves korában Madách abban hagyja a drámai kísérleteket. Mint magyar nemest a közélet foglalja el. A negyvenes évek politikai küzdelmeinek szenvedélyessége Madáchot is elragadja. De nem merül el a pártküzdelembé, a szemlélődés ösztöne erősebb benne, mint a cselekvésé. Éles gúnnyal ostromozza a megyei nemesség zajos szereplését. Jól sejtí Voinovich, hogy »ez emlékeiből szövi Madách *Az ember tragédiájában* a demagógok jelenetét«. De még ennél is nagyobb tapasztalat várja a költőt: 23-ik évében megházasodik. E házasság történetét a szerző nagyon tanulságosan beszéli el. Elénk maga a tragikus történet anyagát, úgyhogy az olvasó megalkothatja a maga ítéletét és ha úgy tetszik neki, követheti a szerzőt is ítéletében.

Vőlegény és menyasszony igen fiatalok voltak. Mind a kettőnek korai volt a házasság. Madách lelke csupa komolyság és mélység, Fráter Erzsí könnyű madárlélek. Madách mikor meglátja Erzsikét, rendkívül élénken érdeklődik e lelkétől egészen idegen, szinte felfoghatatlan lény iránt. Hajzatát akkor egy lidérczkéhez hasonlítja, mely »bolyong, örvény fölébe csal, és megfoghatatlan«. Symbolikus hajzat volt ez! A költő ösztönszerűen érzi a symbolum jelentőségét, de szenvedélyében nem bírja elemezni, nem bírja tisztá tudattá emelni.

Phantasiáját vonzotta a lidérczfény és akarattalanul engedte magát az örvénybe csalni. A házasság első éveinek rajza Voinovich könyvében igen találó. A kiábrándulás fájdalmát nehéz körülmények súlyosbítják: a férj fogsága s az anyagi gondok. Erzsinek ez idő tájt kelt egyik levele egy kötetre terjedő jellemrajzzal is felér. Erzsí a család legnehezebb válságai közben is a mantlira, a kalapra, a fehér pántlikára gondol. Erkölcsi érzésének teljes korlátoltságát e levél világosan jellemzi. Ez után eltévelyedésén már nem csodálkozunk. Ilyen levelet irat Keller Gottfried Salander Mártonnal a börtönből. Elég a levelet olvasnunk, hogy megértjük,

miért kellett a házasságnak katastróphával végződnie. Pedig minő boldog volt Madách a házasság első éveiben! »Mint valami piros korall-sziget, — írja szerzőnk — úgy emelkedik ki első házasevéinek hangulata egyéb költeményei közül, de új rázkódásokra nemsokára elmerül.« E sorokat a szerző stílusának jellemzésére is idéztük. Mondottuk, hogy egyszerű világgossággal ír. De hozzá kell még tennünk, hogy egyszerűsége távol esik a bágyadtságtól. Nem keresi a képeket, de találja azokat, s ilyenkor igen élénk és sokat mondó.

Madáchot új szerelmének élményei lírai költővé teszik. Petőfi s más magyar lírikusok is hatnak reá. Voinovich szerint »Madách lírai természet, de nem lírai tehetség egyszersmind«. De költeményei gyakran meglepő világot vetnek belső életére. A házasság katastróphája mélyebben hatott reá, mint első szerelmi csalódása. Akkor ifjúi phantasiája lett komorrá, most a már több mint harminczéves férfiút a csalódás szívében sebzí meg. Keresi a magányt és hallja az ördög incselkedését: »Magad vagy úr egész világ felett.« Madáchnak e vessorából olyféle érzés szól hozzánk, mint a minőt II. Rikhard hangoztat, ki megfosztva trónjától büszkén érzi, hogy úrrá lett a fájdalom országában. Madách sok költeményt írt házassága után, körülbelül addig, míg *Az ember tragédiáját* írni kezdé. Költői stílusát, formaérzékét, a költő lelki állapotát, a mint e költeményekben tükröződik, Voinovich oly szépen és oly teljességgel jellemzi, hogy elég rámutatnunk könyvének e lapjaira, mert azokat végig idéznünk itt lehetetlen.

Megtaláljuk fejtegetéseiben az átmenetet Madách lelkének subjektivizmusától az általánosban való megnyugvásra. Egyszer egy szítról beszél a költő, mely panaszra fakad, mivel örökös vihar vívja. De rászáll egy fáradt fecske, s megpihenve háladalt mond.

A kopár szirt nem panaszkodik már,
Ezredévre van vigasztalása,
Öröme a dal, és a végzetnek
Végtelenje — szent megnyugovása.

A végzet végtelenje, ez *Az ember tragédiájának* tárgya; e tárgy felé vonja a költőt a belső szózat magán élete és az ország sorsa fölött érzett keserűségében. Mikor azután átnézte az ötvenes évek második felében egy régibb pessimistikus költeményét, odaírta a vers alá, hogy igaza volt, mert »Ádám a teremtés óta folyvást csak más és más alakban jelen meg, de alapjában mindig ugyanazon gyarló féreg marad, a még gyarlóbb Évával oldalán«. E szomorú igazságnak följegyzése volt az a pillanat, — Voinovich szavai szerint — »melyben fölmerült előtte *Az ember tragédiájának* képe, mint Goethe előtt Strassburgban a *Fausté*«. Azután tizenhárom hónap alatt megírta *Az ember tragédiáját*.

Voinovich alaposan előkészített bennünket ez aránylagos hirtelenség megértésére. Hiszen a mit Madách 1860-ig írt, a mit addig átélt, az mind csak arra való volt, hogy gazdagítsa élete fő munkájának formáját és tartalmát. Az a mód, a hogy Voinovich elbeszéli, mint fedezte fel Arany János Madáchot, olyan érdekfeszítő, mint egy drámai párbeszéd.

Előttünk áll az egyik költő, az ismeretlen, várva a méltánylatot önérettel, de saját értékét még sem sejtve, s vele szemben a másik költő, a gondolkodó művész, ki habozva, kételkedve nyúl a munkához, azután felmelegszik érte s mint saját gyermekét úgy gondozza, védelmezi. Voinovich kimutatja, hogy *Az ember tragédiája* sokkal tartozik Aranynak.

Következik ezután a könyvnek második s nagyobb része, a tragédia irodalmi sorsának, tartalmának s esztétikai értékeinek elemzése. Ez a rész eszmékben s finom esztétikai észrevételekben igen gazdag. E gazdagság természetesen annak is köszönhető, hogy Madáchsal sokan foglalkoztak, hiszen kritikai irodalmunknak e munka igen kedvelt témája; Voinovich halomra gyűjti az előzők munkájának eredményét, elválasztja az értékest a kevésbé értékestől és meg nem elégedve e magában is becses tisztázással, a megrostált szemekhez sokat ad hozzá a magából is.

Végigmegy sorban Madách kritikusaiban, s miután méltányolta őket, vizsgálja a tragédiára hatott írókat, a tragédia forrásait, s védelmezi compositióját. Kiemeljük e fejtegetésekből azt a gondolatot, hogy Hegel történet-philosophiája erősen hatott Madáchra. Erre, úgy hiszszük, senki sem gondolt az előtt, vagy legalább senki sem mutatta ki ily világosan, hogy Madách »magáévá tette Hegel általános történeti eszméit s az egésznek dialektikus menete is emlékeztet Hegel módszerére«. Áttér ezután Luczifer, Ádám és Éva ismertetésére. Az ő szerepükön is kimutatja a szerző, hogy mennyiben eredetiek a legkülönbözőbb hatások ellenére is. Luczifer és Goethe Mephistójának párhuzamában igen jó gondolat a következő: »(Madách) a gondolatok buzogányát jól bírja emelni, parittyája súlyos kövekkel czeiba talál, de nincs rátermettsége a humor könnyű vitérével való szemfényvesztő játéokra, mely sok helyütt váratlanul könnyű vért serkent. E részben a költő természetének hiányát sínyle Luczifer.« Kimutat némi következetlenséget is Luczifer jellemrajzában, midőn összetéveszti magát Byron jötevő Lucziferével. Tartalmas észrevétel az, hogy Madách másképp végzi, mint a hogy kezdette. »Boldogtalanságának súlya alatt az embert, gyarló féregnek látta, a ,még gyarlóbb Évával oldalán'; de a mint rajzolni kezdte a nő hivatását és természetét, fölfogása enyhült s a költemény végén kettős apotheosisból fon dicskört Éva alakja köré.« Ezzel megkapjuk az átmenetet az alapeszme kutatására. Rámutat a szerző arra, hogy »*Az ember tragédiájának* tartalmát nem foglalhatni össze egyetlen eszmében, úgy szólván egy mondatban; alapeszméje a gondolatok egész sorából van összetéve, melyek magukban is jelentősek, de csak összefogózva adják a mű egész értelmét«. Madách azt hitte, hogy a történeti haladás eszméjét hirdette tragédiájában. Erdélyihez írt levelében munkája alapeszméjét így fejtegette: »az emberiség fejlődése mindig előbbre s előbbre ment, az emberiség haladt, ha a küzdő egyén nem is vette észre... az eszme folyton fejlődik s győz, nemesedik.«

Voinovich szerint Madách drámája azt tanítja, hogy »az ember és az emberiség élete szakadatlan küzdelem, melyre ereje és a hivatás szava ösztönzi; jutalma az emberiségre nézve a haladás, az egyes küzdő emberre pedig a szerelmi és családi boldogság s önérzete...« Mindamellert azt hiszi, hogy Madách nem hirdet teljes megnyugvást, hogy Ádám utolsó szavai-

ban halvány kétely rezeget, s hogy ez a megnyugvánál jobban is fejezi ki az embert, a ki a remény és csüggedés, kétség és bizalom közt hánykodik. Madách Hegel tanítványa, már pedig e nagy philosophus a világtörténetet haladásnak nevezi »a szabadság öntudatossága irányában«. Voinovich nem fogadja el Overmans Jakab jezsuita atyának azt a vádját, hogy Madách drámája végén a bizalmat hirdető szó ki nem elégíti lelkünket, mert e bizalmat nem okolják meg a történeti képek. »Madách költeményében — mondja Voinovich — az ötvenes évek végének Madácha vitatkozik a negyvenes évekbeli Madáchcsal s hévvel czáfolja ezt. E ponton sarkallik lelkének megosztása a két főalak között. Kétfelé osztja ellentétes nézeteit, ellenkező két világfelfogását. Fiatalkori kétségeit, tagadását Luczifer ajkára adja; az élet tartalma: a törekvés, a megnyugvás és bizalom Ádám osztályrésze. Mint egy óriás dialogus hangzik fel Luczifer és Ádám ajakán a kétség és emelkedettség, a lázongás és megnyugvás világnézete, hogy mint benne magában, az utóbbi diadalmaskodjék.«

E főbb gondolatokon sarkallik Voinovich fejtegetése Madách alapeszméjéről. A fejtegetés nagyon tanulságos.

De kételyeinket nem oszlatja el. Mintha Overmansnak mégis igaza volna, a történeti képek vígasztalanságával szemben az utolsó szín biztatása nem elég erős ellensúly. Madách elméletileg hitt a haladásban, mint Széchenyi korában a legtöbb elmélkedő nálunk s a külföldön is. Azért rosszul esett neki, hogy az egykorú kritika nem bírta kiolvasni költeményéből a haladás eszméjének hirdetését. De mi sem bírjuk kiolvasni belőle. A történet Madách szerint vígasztalan, az emberi ideálok megbuknak, az ember a bukott ideál ellentétében keresi a reményt, de mind végig csalódik. Tulajdonkép a jövő reményével sem biztatja Madách az emberiséget. Az Úr azt mondja Ádámnak, hogy »jövőd ködön csillog át«.

Nem mondja meg, hogy mit rejt ez a köd. Csak erkölcsi érzését kívánja fenntartani, midőn ezt hirdeti:

Ha percnyi léted súlyától legörnyedsz,
Emel majd a végetlen érzete,
S ha ennek elragadna büszkesége,
Fog korlátozni az arasznyi lét,
És biztosítva áll nagyság, erény.

De vajjon a nagyság és az erény biztosítják-e az emberi haladást? A történet Madách szerint azt tanítja, hogy nem. És a jövő? Köd borítja. Madách tulajdonkép ugyanazt tanítja, a mit Vörösmarty hirdet a *Gondolatok a könyvtárban* című költeményben.

Ez hát a sors és nincs vég semmiben?
Nincs és nem is lesz, míg a föld ki nem hal
S meg nem kövülnek élő fiai.
Mi dolgunk a világon? Küzdeni
Erőnk szerint legnemesbékért.

Nem azt mondjuk, hogy Vörösmarty hatott Madáchra, de mind a kettőben közös vonás: az életből merített pessimizmus vegyülete az erkölcsi érzés parancsszavával s a haladás gondolatába vetett elméleti hittel.

Boldogságot egyik sem hirdet, igazi reményt sem, csak a kötelesség csüggedetlen férfias teljesítését követeli, a vígasztalan benyomások áradata ellenére is. Ez szép tanítás és erkölcsileg igen edző hatású még arra nézve is, a ki a múltból és jelenből nem bír reményt meríteni a jövő »kődös« látomásával szemben.

Végül Voinovich *Az ember tragédiája* conceptiójának és szerkezetének eredetiségét vitatja, bármennyire ismeri is a sokféle párhuzamot, melylyel Madách eredetiségét csorbítani akarták. Jól mondja, hogy »Madách általában keveset ismert abból, a mihez hasonlították.« Elismeri és meggyőző hévvel méltatja *Faust* költői felsőbbbségét. *Fauston* »meleg légáramlat, mély lírai lehellet vonul át, mint illatáradat tavaszi levegőben«. Madách jóval kisebb költő, mint Goethe. De »tragédiája teljesen önálló alkotás. Nincs a világirodalomban mű, mely ez eszméket fejezné ki így és ilyen csoportosításban«.

Ezt oly író mondja, ki egész lelkével otthonos a világirodalomban, csakúgy mint a magyarban.

Mindent összevéve Voinovich könyve jelentékeny gyarapodása a magyar irodalomtörténetnek. Legjobb monographiáink közt foglal helyet.¹

ANGYAL DÁVID.

Váczy János: Kazinczy Ferencz és kora. A M. Tud. Akadémiától jutalmazott mű. Első kötet. M. T. Akadémia, 1915. N 8-r. 639 l. Ára 12 korona.

Kazinczy Ferencz életrajzának most megjelent első kötete irodalmunk e vezéralakja pályájának első, mozgalmasabb, érdekesebb felét foglalja magában, azt a korszakot — 1806-ig — melyben törekvései még csak izzanak a nagy eszmék kohójában, s az anyagot, melyből életének nagy alkotásai kialakulnak, még kész formába nem öntve, de már minden összetételében összegyűjtve hevítik, hogy a kellő perczen a környezetbe kilökjék s rendeltetése helyén céljának átadják. Kazinczy Ferencz életrajza az események közepett, melyek hatóereje azt nagygyá teszi, természetesen oszlik két részre. Az egyik, a nagyobbik, a vonzóbb — a *werden*, a másik, az eredményekben teljesebbik — a *sein*. Az első fele a passivabb: az író egyénisége a legkülönbözőbb hatások alatt forr és edződik; a másodikban működése öntudatosabb: következetesen, magaválasztotta eszmények felé halad s élete egész munkájáról megbizonyíthatta — a mit egy nemrég elhunyt kiváló német irodalomtörténész a nagy egyéniségek zsinórmértékének hirdett — hogy rögzös pályája is diadalút volt, mert nemzete jövőjének javára, horizontjának kiszélesítésére szolgált. De kétségtelen, hogy élete első évtizedeinek sokszor vakmerően biztos, sokszor csak szerényen tapogatózó kísérletezései, törekvései nélkül, a sok rázkódtatás, sok szép remény, sok csalódás nélkül, e nélkül az igazi Sturm und Drang nélkül Kazinczy nem lett volna azzá, a mit neve az irodalomnak ma jelent.

¹ Meg kell még említenünk, hogy a kötethez becses függelék is járul, úgy mint Arany János két levele Madáchhoz, Szász Károly jegyzetei *Az ember tragédiájáról* és egy igen alapos Madách-bibliographia.

Életének ebbe az első, változatosabb korszakába viszi az olvasót Kazinczynek mindenképen hivatott életrajzírója, Váczy János. Közhely volna elmondani, hogy írójának több mint egy negyedszázados munkája után örömmel fogadtuk az első kötet megjelenését. Kazinczynek talán minden munkája között legbecsesebb hagyatékát, levelezését, Váczy avatott keze dolgozta fel a kutatók számára, s az évek, sőt évtizedek során nem lankadó, hanem egyre erősödő szorgossággal szoktatta hozzá olvasóit s a XVIII. század fordulójának, két emberöltő irodalmának, kutatóit lelkiismeretes, pontos munkájának őszinte becsüléséhez, s a mi fontosabb: használatához. Kazinczy levelezésének utolsó, pótkötetét várjuk már; elmondhatni tehát, hogy e korszakalkotó kiadásnak valóban betetőzésül jelenik meg Kazinczy életrajza, legméltóbb kiadóként annak a M. Tud. Akadémiának védelme alatt, mely Kazinczy legfőbb eredményét, a nyelvújítást, megalakulásakor magáévá téve, annak gyökereit a legjobb talajba elplántálta s attól az írótól, a ki ma leginkább s majdnem egyedül vállalhatta s fejezheti be a feladatot, melynek megoldása maholnap egy évszázad kötelezettségének tesz eleget.

Váczy munkásságának kezdetéig e téren valóban mondhatatlanul kevés történt. Az 1859-iki centennarium óta Toldy Ferencz, Gyulai Pál, Beöthy Zsolt, Riedl Frigyes dolgozata igazán messze területen s kevés bokor között álló egy-egy fa, mely mellé csak újabban került, Czeizel Jánostól Simai Ödönig, néhány nemesebb ültetvény. De a közbeeső nagy területet egyszerre árnyékolja be a vállalkozás, melyet Váczy terjedelmes munkája a kutatásnak jelentett. Ennek tudatában — s erre vall a megjelent első kötet egész iránya, törekvése, gondolatmenete — foghatott munkája megírásához.

A kötet magán viseli mindazokat a sajátosságokat, a melyeket eddig is írója jó tulajdonságainak ösmertünk. Pontosság és lelkiismeretesség jellemzik: lépésről-lépésre kíséri hősét s gondosan feldolgozza mindazokat az adatokat, a melyek rendelkezésére lehettek. A család történetén kezdve tizenkét fejezeten át jut el a fogságból való kiszabadulás első évéig, minden fejezete pedig külön tanulmányoknak egységes eredménye, egy-egy befejezett egész. Adatait mindig igazolja, föltevésekben a magát valószínűvé próbálja tenni s vitatkozásba legfeljebb a jegyzetekben bocsátkozik. Legfőbb forrása természetesen mindenütt maga Kazinczy, a ki tudvalevőleg leveleiben is, önéletrajzi, de egyéb munkáiban is gondosan feljegyzett magáról minden adatot, ha lelki életére nézve nem egyszer zárkozott maradt is. A fejezetek mindegyikének háttéréhez pedig gondosan felhasználja a magyar tudományos kutatás eredményeit. A vármegyei élet, a Van Swieten iskolaszervezete, a Mária Terézia-korabeli és későbbi közállapotok rajza, a Martinovics-összeesküvés története, az akadémiai törekvések, a napoleoni korszak festése természetszerűen mind a viszonyok alapos ösmeretére vall. Azt mondhatni tehát, hogy a kötetnek két fő érdeme: a kor történetébe való helyes elmélyedés és a Kazinczyra vonatkozó adatok pontossága és teljessége.

Ehhez mint még kiemelendő sajátosság járul a részleteknek gyakran meleg szépsége. Hősének nemes és humánus gondolkodását, elfogulatlanságát felekezeti dolgokban, emellett erős kálvinizmusát, patak

diákéletét, a szabadkőművességhez való viszonyát, lelkesedését a Radvánszky-nővérek iránt, az iskolafelügyelő elveit, helyesen alkalmazott, de törhetetlen magyarságát, viszonyát íróbarátaival és kortársaival, a német nyelv hasznáról vallott felfogását, a nemzeti felbuzdulást, majd elfogatásának történetét, a Hirgeist Nini bájos epizódját vonzón írja meg. Kazinczyt magát gyakran szólaltatja meg, de az idézeteket ügyesen s nem kirívóan szövi bele mondanivalójába. Kazinczy sorsa is előttünk alakul ki. Az ősköktől öröklött tulajdonságok, neveltetése, pályája, baráti köre, fogsága és családi körülményei közepett bontakozik ki a későbbi széphalmi remete, nyelvünk reformátora. Az egész kép, melyet Váczy elének tár, perspectivájával együtt, hőse életfolyásának megfelelőleg változatos. A részletek érdekes egymásutánban következnek, s nem zavar az, hogy Váczy a legcsekélyebb adatot sem mellőzve, gyakran aprólékos dolgokba is bele-mélyed. Kazinczy önmagával sokat foglalkozott, s egyéniségének ismeretéhez még ez is hozzátartozik.

Váczy Kazinczy-monographiája tehát méltán sorakozik a levelek kiadása mellé. A hőseivel való gondos és szerető foglalkozás mellett az adatoknak való lelkiismeretes utánajárás, a Kazinczyhoz szívvel-lélekkel való ragaszkodás jellemzik, s ezért — miként a levelezés kiadása is — ez is becses összefoglalása az eddigieknek s forrása a továbbiaknak.

Mégis, épen a nagy várakozás miatt, melylyel egy negyedszázados munka betetőzéséül e kötetek iránt voltunk, s a nagyobb mérték, melylyel Váczy munkáját mérnünk kell, készletet reá, hogy a kötet sok jó tulajdonsága s írója iránt érzett minden tiszteletünk, elismerésünk mellett is őszintén feltárjuk a munka hibáit s kimondjuk azt a véleményünket, hogy e könyv nem egészen az, a mit vártunk.

Főhibája, hogy minden fejezet egy önálló egész, s nem olvad össze a többivel. Az első fejezet például, a Kazinczy-család története, önmagában érdekes dolgozat, mely a XVI. századba nyúlván vissza (voltaképen azonban már a XIII-ba), helyesen keresi az ősköbben Kazinczy öröklött jellemvonásait; de másfél íven keresztül Kazinczy Péter önmagában elég érdekes életfolyását olvasva, felébred a kérdés, hogy e részletek a költő életrajzában helyénvalók-e. S miként az első fejezet az egész könyvhöz, úgy állnak az egyes fejezetekhez azok első részei is. Minél inkább közelünk a könyv derekához, annál zavaróbb a mód, a hogyan mondani-valóit megszakítva s új körbe vezetve az olvasót, széles ecsetvonásokkal megfesti az új környezetet. Az iskolaügyek, a vármegyei élet részletezése, a szabadkőművesek helyzetének ecsetelése, a Martinovics-összeesküvés egész történetének közlése (másfél íven keresztül Kazinczy nevének említése nélkül) ilyen széles alapra terjesztve még akkor sem megokolt, ha a szerző velük Kazinczy *korát* akarja jellemezni, mert ez nem történhetik a mű egységének rovására, s különösen akkor nem, midőn hőse nincs az események gyűjtőpontjában.

A munka e tagoltsága miatt szenved hőseinek plasticitasa is. Igen sok epizód, a melyben Kazinczy nem activ szereplő, elvonja figyelmünket egyéniségének fejlődésétől; s midőn jól megrajzolt helyzetekben felbukkan, Kazinczynak a helyzethez képest kevés a cselekvő ereje. Igen gyakran

nem eléggé mozgató erő, még kevésbé azok központja: a környezet rajza mégis úgy készíti elő az eseményeket, mintha azzá válnék. Általában a korrajz néha nem engedi a hős egyéniségét — már pedig az életrajznak ez a célja — eléggé kidomborítani.

Másik, szintén a korrajzhoz tartozó hibája az, hogy Kazinczynak íróbarátaival való viszonyát nem mutatja meg eléggé. Ennek főoka erősen kronologikus módszere. Hősének minden barátjával akkor foglalkozik, mikor Kazinczy élete vele összetalálkozik, s mikor a levelezéséből szükséges adatok idézése ezt megkívánja. Ez által egyrészt nem látszik meg — midőn ez esetben valóban így áll a dolog — hogy mennyire gyűjtőpontja Kazinczy az irodalomnak, másrészt nem minden esetben domborodik ki eléggé, hogy Bessenyei, Báróti vagy Horváth Ádám mellett mit jelentett Kazinczyra nézve egy Daykának, egy Kis Jánosnak barátsága. Daykával úgyszólván egy bekezdésben végez, Szentjóni Szabó Lászlórol alig esik szó.

Míg a francia felvilágosodás eszméit, Martinovics tanait íveken át fejtegeti, a mi irodalmunkra szintén hatott német felvilágosodás, az aufklärismus, nem részesül elegendő méltánylásban. A bécsi írókkal — különösen mert Kazinczy személyesen is felkeresi őket — Blumauerral, Alxingerral és társaival foglalkozik ugyan, de a német felvilágosodás lényegével azért sem, mert — állandó hibaként — semmiféle külföldi forrásmunkát nem használ. Pedig a XVIII. század szellemét, irodalmi törekvéseinket, költészetünk egész jellemét elsősorban mégis csak a német hatás magyarázza, akár künn iskolázott diákjaink útján, akár Bécs és az udvar befolyásaként lett is irányadóvá az. Kazinczy szabadkőművességének is nem véletlen párhuzamja, hogy a göttingai költők s legtöbb magasztalt eszményének vagy fordított forrásának alkotója is az volt. Gyakran emlegetett német íróinak szerepét, Klopstock eredeti jelentőségét, a Werther-lázat Váczy nem rajzolja elég élesen. Egyéni, de nem helyes álláspontja, hogy a forrásokkal való párhuzamra nem tér rá. Általában csak ott idézget, a hol azt életrajzi mozzanatok kívánják, irodalmi méltatásoknál nem. S Kazinczynak, a ki a világirodalom jelentőségét úgyszólván elsőnek látja meg nálunk s méltatja a nemzeti géniusz teljes fényének csorbitása nélkül, épen a külföldi irodalomhoz való viszonya részletes és megokolt megvilágítást kíván.

Váczy biztos kézzel vezeti végig hősét életének minden phasisán. Megmutatja életének minden eseményét s külön képekben bár, de megfesti azok háttérét is; azonban érdeklődése majdnem mindig elsősorban a történetirőé. A mihez nyúl, azt az avatott aesthetikus kezével fogja meg — elég e tekintetben a *Bácsmegyeiről* írott részekre gondolni: de kevésszer fordul ide, elsősorban eseményeket mond el, s közülük hős nem domborodik ki mindig eléggé élesen; másrészt az irodalmi alkotásoknak nem jut elegendő tér s nem mindig megfelelő méltatás.

Ezek a kötet főhibái. Kisebb tévedésekre, az adatok részletes ellenőrzésére nem térünk rá, s a mi a hibáztattuk vonásokat illeti, úgy érezzük, hogy a befejező kötetnek ezek jelentékeny részén is módjában lesz segíteni. Kazinczy és Csokonai vagy Verseggy viszonya — jóllehet mindkettőnek

itt lett volna a helye — írónknak, mint hosszú időn át irodalmi törekvéseink középpontjának, Shakespeare-ismeretei, általában a világirodalomhoz való viszonya, költői forrásainak méltatása s egész kialakult egyéniségének rajza helyénvaló lesz a második kötetben is. Azzal, hogy e hibákra rámutattunk, nem ronthattuk le bírálatunk első felében kimondott ítéletünket, hogy Váczy könyve, ha nem is az a tökéletes alkotás, melyet vártunk, szerzője többi munkájához méltó életrajz, mely a Kazinczy-irodalomban az első összefoglaló, értékes munka s alapvető forrása a további kutatásnak.

A világháború forgatagában nem tudom, nekem lesz-e még e folyóirat hasábjain alkalmam évek múlva a második kötetről véleményt mondani: hiszem, hogy a ki teszi, a munka eredményeként beszámolhat róla, hogy a jelen kötet felsorolt hiányai is javarészt pótolva vannak. Ebben a reményben köszöntöm az első kötet megjelenését.

DR. GÁLOS REZSÓ.

Dr. Pitroff Pál: A győri sajtó története. (1728—1850). Győr szab. kir. város kiadása, 1915. 8-r., 150 l.

Érdekes, színesen írott könyv, mely a sajtó történetében a könyvnyomtatás és a hírlapírás fejlődésének vázlatát foglalja össze. Elsősorban helyierdekű mozzanatokot tart szem előtt; de mivel adatai épen Győr, a nagykultúrájú kevés vidéki város egyik legmagyarabbja művelődésének múltjáról szólnak, jelentősége helyi vonatkozásaiból kiemeli s a magyar irodalomtörténetébe illeszti bele, annál inkább, mert egyrészt a kevésbé méltatott győri kalendáriumról, másrészt Révai Miklós és Kovács Pál szerepéről is több szó esik benne. Változatos egymásutánban tekintünk be az első nyomda-privilegiumok megszerzésének nehézségeibe, az egyes nyomdák versengéseibe, a hírlapok keletkezésének, magyarosodásának világába, a nyomdász-családok megélhetési viszonyaiba, a censura működésébe, meg a kalendáriumok életébe. Az első győri nyomda a püspök védelme alatt s úgy jött létre, hogy Sinzendorf püspök a soproni Streibig József Antal nyomdászt egyszerűen áttelepítette Győrbe s ellátta egyházi megrendelésekkel. Legjobb keresetet azonban privilegiumos kalendáriumai nyújtottak neki, s a család közel másfélszáz éven át szolgálta a kultúrát. Pétzeli, Rájnisi, Ráth Mátyás, Sándor István, Pálóczi Horváth Ádám dolgoztattak a sajtóján, s itt jelent meg Révai kiadásában a Faludi Ferenc *Költeményes maradványa* is 1786-ban. Tudvalevőleg Révainak nagyobb tervei is voltak és tervezett *Magyar Költeményes Gyűjteményét* is itt akarta kiadni, legalább itt jelent meg hozzá 1785-ben szemelvényekkel az *Újonabb Hírré Adatás* és 1786-ban a *Segedelem Kérés*. Ezen a sajtón láttak napvilágot többek között a *Hunniás*, a *Zair*, *Young éjtszakái és egyéb munkái*, Kovács Ferenc *Pulpitusa*, Kis János több munkája, Sándor István *Sokféléjének* 1—4. kötete és Apátzai Csere János *Encyklopaediájának* egy új lenyomata. (1805.) Ezek alkotják a Streibig-nyomda első fénykorát; a második az 1843-ban meginduló *Vaterland* cz. hazafias szellemű német lapnak megjelenését,

majd ennek 1847-től kezdve *Hazánk* cz. magyar folytatásával virul fel. Ez utóbbiba Kovács Pál öntött lelket. Jól díjazott munkatársai között Petőfi, Arany, Tompa, Szelestei, Pulszky, Lauka, Vas Gereben, Pálffy Albert, Vajda János stb. neve szerepel; a lap a szabadságharcz idején, 1848. végén szűnt meg. A Streibig-család 1850-ben elhagyja Győrt, s ezzel a győri sajtó első, változatos korszaka véget ér.

Pitroff, e futólagos vázlatból kitetszőleg is, becses munkát végzett. Hozzá kell tennünk új adalékait, melyek az irodalomtörténetet több szempontból gyarapítják. A *Hazánk* tartalmi átnézetének sok kutató láthatja jó hasznát; s ha a figyelmet a híres győri kalendáriumokra csak felhívja is, nem hiábavaló a munkája: az azokban rejlő anyag előbb-utóbb talán így feldolgozásra kerül. — Lisznyai Damó Kálmánnak két kiadatlan levelét közli; Aranynak pedig két »igen falusias izű alkalmatosságra íródott versé«-ről szól (*Szilágyi Sándor első és utolsó malatájának végső tisztességtétele, A malatz bucsuzása*), a melyek kézírata a Kovács-féle kéziratok között van. Mindkettő bizonyára afféle alkalmi vers, a melyet Gyöngyössy László is közölt az EPhK. 1905. évfolyamában. — A *Tzigányok végső romlása* az 1789-iki győri kalandáriumból szintén érdekes Arany-adalék; A Garay *Obsitosának* az 1809-iki évfolyamban felfedezett őseről már Pitroff maga beszámolt. (EPhK. 1915.) — Az 1784-iki kötetből vett Epimenides-epizód azonban nem a Rip van Vinkle, hanem a *hétalvók* mesecsoportjába tartozik, mi által értéke nagyot nő. Tollhiba, hogy (57. l.) Kis János a győri ág. *evangelikus* gyülekezet kérelmére énekes könyvet írván, az a győri ev. *reformátusok* ádozatkésztségéből jelenik meg. Az 1849-iki kalendárium *A' juhászbojtár* cz. versének lelőhelyét is könnyű volna kimutatni, de jelenleg nincs módomban.

A kötet adatai is, feldolgozása is tiszteletreméltók. Kiállítása is az. Hozzá kell tennünk, hogy igen szép, a régi győri nyomda clichéiről készült fa- és rézmetszetek, nyomási minták, initálék gazdagon díszítik. A *Függelék* okiratok, kivonatok, leltárak stb. adatok közlésével támogatja a szöveget, a könyvet *Mutató* egészíti ki. A szép kiállítás Győr sz. kir. város áldozatkészségének bizonyítéka.

DR. GÁLOS REZSŐ.

Doktori értekezések 1915-ben.

1. *Schiller István: Bogálhi Fazekas Miklós élete és vallásos tárgyú költészete.* Budapest, Athenaeum, 1915. 8-r. 64 l.

Dézi Lajos és Borbély István alapvető tanulmányai után sem végzett fölösleges munkát szerzőnk. Sőt kezdő kutatóban valósággal ritka, alapos philologiai készséggel teljesítette feladatát. Célja ugyan csak az volt, hogy Bogáthi vallásos munkáit tegye vizsgálódása tárgyává, mintegy kiegészítésül Dézi művéhez, a mely inkább a széphistóriákra volt tekintettel — mégis részletes revisio alá vette Bogáthi életrajzát is, s ha ebben nem is jut fontosabb újabb eredményre, mégis széleskörű, főként kézírati tanulmányokon nyugvó kutatásai alapján nem egy régibb föltevést támogat meg adataival s nem egy függő kérdést visz dülőre. Így végképen tisztázza, hogy a Kolozsvári Névtelennek 1577-ből való

Eszter dolga Bogáthi munkája, a mint ezt Thury Zsigmond és Katona Lajos is sejtették; ugyancsak meggyőző adatokat említ Dézsi feltevése mellett a *Demeter históriáját* illetőleg, az 1598-as keltezés ellenére is (Bogáthi 1592-ben halt meg). Végképen megdönti Bogáthi szombatosságát is: bár nem tagadható, hogy zsolttárai sokban rokonságot mutatnak a szombatos felfogással, ezért is vették át őket oly könnyen Pécsi hívei, mégis kétségtelen, hogy Bogáthi sohasem hagyta el az unitárius vallást és holtáig rendületlen híve maradt Dávid Ferencz eszméinek. — Egyben-másban persze a túlzástól sem ment, így mikor minden áron bele akarja illeszteni egy-egy munkájának létrejöttét életének körülményei közé. Így pl. valószínűnek látszik ugyan, hogy *Apollonius históriája* Bogáthi munkája, de már nem fogadhatjuk el azt az állítást, hogy felesége halálán való bánata tükröződik benne. (Berecz Sándor fia halálára vonatkoztatja, époly kevés alappal.) A széphistória szerzője világosan megmondja, hogy énekét »az ezerötszáznak és az nyolcvannyolcznak kétséges *eleiben*« rendelte versekbe, míg Bogáthi feleségének halála saját naplója szerint csak *júl. 11-én* következett be.

Bogáthi vallásos művei közül igen részletesen jellemzi zsolttárárköltészetét, kimutatja, hogy héber és görög eredeti után készült és Eobanus Hessus hatása alatt saját életviszonyainak és magyarságának nem egyszer kifejezést ad bennök; hasonlóképen egyéb tárgyú bibliai elbeszéléseiben is. Ki kell még emelnünk e vallásos költészetnek nyelvi és stilisztikai elemzését, mely sikeresen világítja meg Bogáthi igazi költői tulajdonságait, (bár az alliteratio feszegetése kissé erőszakoltnak látszik). Az értekezést az *Énekek éneke* költői szépségeinek találó méltatása rekeszti be.

2. *Sántay Mária: Zrinyi és Marino.* Budapest, Neuwald Illés ut. könyvnyomda, 1915. 8-r. 32 l.

E munkát egészen fölöslegesnek kell ítélnünk; Széchy Károly elég beható összehasonlításánál (*Zrinyi*, II: 28—61 l.) alig jut többre. Nem tudom, hogyan olvashatta szerzőnk Széchy művét, mikor azt állítja róla, hogy Zrinyi lírai költeményei közül »csak az *Arianna Sírásával* foglalkozott részletesen« (8. l.), holott bárki könnyen meggyőződhetik, hogy Széchy majd 30 lapon keresztül Zrinyinek szinte egész tropus-készletét, összes *concelto*-it feldolgozza. A mi viszont Zrinyi és Marino közös forrásait, közös hagyományait illeti, igaz, hogy Széchy ki-kitér néhány adatában a latin és az olasz költészetre, de hogy »túzetesen foglalkozott« volna velök (32. l.), azt nem mondhatnók épen. Pedig ez az a pont, a melyen érdemes lett volna Széchy munkáját felvenni és tovább folytatni; valóban szép és nehéz feladat: Zrinyi lírai költészetét világirodalmi keretbe beállítani. Még az olasz költészethez való viszonya sincs kellőképpen tisztázva, így a Petrarccal való kapcsolatra is csak czéloz Széchy, szerzőnk is csak egy tropusának hasonlóságára mutat, holott Petrarca megvolt Zrinyi könyvtárában, egy latin nyelvű életrajzával együtt; a két költő szerelme, hangulataik is nem egyben rokonnak mondhatók. Nem akarok itt rámutatni, csak arra, hogy pl. a *Trionfi* gondolatmenete és szerkezete mennyire rokon Zrinyi egész verses kötetének beosztásával: a

szerelem, halál, hírnév, idő, istenség eszméinek egymással ellentétes és egymást fokozó gondolatkörében.

Másrészt Széchy teljesen hibás oldalról fogja föl Zrinyi eredetiségét és önállóságát, mikor egyes szóképekben és fordulatokban akarja mindenáron a magyar költő sajátos, eredeti szemléletét kimutatni, az igazságnak nem egyszer rovására; így pl. megállapítja, hogy »az ő gerliczéje sem a Tasso és Marino csókolódzó galambja, hanem az özvegy gilicze, mely a sírásban, bánatban nem lankad és száraz ágon panaszol, mint a magyar népdalok gerliczéje«. (38. l.) Népdal ide, gerlicze oda, tessék összehasonlítani:

Zrinyi, I. idill. 26. szak:

Marino, La Ninfa Avara (La Sampogna,
1643. 258. l.)

Hát özvegy gilicze, mert elveszté társát,
Mikor száraz ágról terjeszti panaszát
Untalan, óránként neveli sírását stb.

Vedi il suo Tortorello...
La compagna vezzosa,
La qual s'auien che poi ne resti priua,

Sconsolata, e maluiua
In secco tronco lagrimando dice,
Piango i miei giorni vedoua infelice stb.

Holott nem ilyen »csip-csup« szóképekben nyilatkozik Zrinyi eredetisége, hanem ehhez — s ez az egyetlen, a mit szerzőnk helyesen kiemel — a két költő egyéniségének teljes ellentéte adja meg a kulcsot: Marino a hideg affectáltság, a költői cziczoma mestere minden érzelmi mélység nélkül, míg Zrinyi költészetét erős lírai hív hatja át; a mi amannál csak játék, Zrinyinél komoly és tragikus valóság. Ép azért szertelenebb gyakran Marinónál is, de ez a szertelenség egy ellenállhatatlan lendület kitörése, még ha annyi apró tropusban foszlik is széjjel.

3. *Helle Ferencz Hugó: Arany János Bolond Istókja.* (Humora, mintái, életrajzi adatai). Kassa (1914), »Szent Erzsébet« könyvnyomda. 8-r. 68 l.

A munka súlypontja főként a mű aesthetikai magyarázatában és összefoglaló jellemzésében rejlik. Mintegy kísérlet azoknak a kutatásoknak betetőzésére, melyek az utóbbi időben nagy szorgalommal és philologiai utánjárással összevetették a művet forrásaival, kibogozták számos életrajzi elemének egyes szálait, kifejtették alakulásának és fejlődése sorsának egyes phasisait. Helle Arany gondolkozásának, hangulatainak, humorának világába vezet bennünket, és elsősorban lélektani kérdések érdeklik. Űgyesen elemzi a költemény létrejöttének csiráit Arany írói és lelki fejlődésének legválságosabb éveiben. Ez a válság egyrészt alkalmassá tette költői tehetségét humorának, erkölcsi reflexióinak, önéletrajzi élményeinek teljes és szabad kifejezésére, másrészt rendkívül fogékonnyá tették őt épen Byron sajátos hatásának befogadására. — Míg a magyar Bolond Istók-típus eredetének rajzolásában (II. fejezet.) főként Benedek Róza, az önéletrajzi adatok vizsgálatában pedig (IV. fejezet.) Pap Károly és Kardos Lajos eredményeit foglalja össze, addig az irodalmi minták nyomozásában elég behatóan tárgyalja Byron befolyásán kívül Petőfi hatását, egyéb forrásai közé pedig — talán kis túlzással — Aristophanest és Mikest is felveszi. (Míg a biblia, Homeros és Dante stílusbeli és nyelvi hatása egy-két helyen

nyilvánvaló.) Legsikerültebbnek tartjuk a két utolsó fejezetet, mely a mű esztetikai méltatását adja s befejezetlensége okait kutatja, nemcsak külső vagy lélektani szempontokból, hanem immanens, a műalkotás természetében rejlő tulajdonságokból.

4. *Palay Pál: Dr. Székács József.* Budapest, M. O. B. könyvnyomda, 1914. 8-r. 107 l.

E részletes monographiának főhibája az egységes szempont teljes hiánya. Behatóan foglalkozik Székács életével, aprólékos gonddal ismerteti sokoldalú munkásságát, papi és egyházirodalmi tevékenységét, vallásos költészetét, szatiráit, epigrammáit, szerb és latin-görög műfordításait, de mindezt csak elmondja, ismerteti — nagy szorgalommal és igyekvéssel, azt meg kell adni — azonban az író sajátos egyéniségének, költői tehetségének találó jellemzését hiába keressük. Kijelenti ugyan egy helyütt, hogy igyekezett »szem előtt tartani azt a fontos elvet, hogy a költészet tanulmányozása pszichológiai tanulmány« (48. l.), de megvalósítása hiányzik. A kit Székács élettörténete, munkássága közelebből érdekel, sok értékes adatot fog benne találni, de az irodalomtörténetírót ki nem elégíti. Székács elsősorban mint a XIX. századi protestáns vallásos költészetnek főképviseelője áll előttünk, — szerzőnk ezt helyesen ki is emeli lírája ismertetésében, rámutat irányának erős hazafias és magyar sajátságára, mely háttérbe szorít minden felekezeti elfogultságot (pl. Szent Istvánról szóló énekében), de elfelejti megállapítani, hogy ebben kik az elődei, kikhez kapcsolódik vallásos költészete, mert Berzsenyi, Kis és Vörösmarty hatásának megemlézése csak költészete általánosabb sajátságaira illik. Általában az irodalomtörténeti fejlődés gondolata teljesen hiányzik belőle. Szerencsésebb e tekintetben az a két fejezet, melyben Székács szatirikus, didaktikus és epigrammatikus költészetét jellemzi; itt sikerült Székácsot úgy odaállítania, mint Verseghy, Kis, Fáy és Gaál követőjét (az epigrammában Kazinczyét és Herderét), de a műfaj haladásának, előbbrevitelének kérdése ismét nem izgatja. Lehető legrövidebb befejezésében Székács irodalomtörténeti jelentőségét abban foglalja össze, »hogy egyfelől a tiszta, nemes, klasszikus szellemet terjesztette fordításaival és eredeti munkáival, másfelől az őszinte, szívből fakadó, határozott keresztény vallásos költészetet művelte«.

KIRÁLY GYÖRGY.

KÖNYVÉSZET.

Új könyvek és füzetek.*

France, Anatole: Coignard abbé véleményei; Epikus kertje. Ford. Salgó Ernő. Révai (Világkönyvtár). 329 l.

Jókai, Olcsó. Révai testvérek. K. 8-r. Számonként 40 l. — 211. Egy nagy élet apró emlékei II. Nagy események sodrában. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta dr. Kéki Lajos. 62 l. — 212. Petőfi eszmecsírái és egyéb följegyzések. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta: Baros Gyula. 60 l. — 213—217. Görög tűz. Elbeszélések mindenféle igazhívő népek történetéből. Két kötet, 143, 200 l. — 218—219. Sírköalbum. Kathlaneth. 165 l. — 220. Humoros apróságok. 61 l.

Harsányi István: A pataki névtelen neve. Sárospatak, 10 l. Ára 50 f. — Összeállítja és kritikailag megvizsgálja azokat a nézeteket, melyeket a kutatók az Euryalus és Lucretia cz. széphistória szerzőjéről eddig nyilvánítottak. Az értekezés szerzője Szilády fölteveése, azaz Balassi Bálint szerzősége mellett foglal állást, de álláspontját újabb érvekkel nem támogatja.

Könyvtár, Magyar. Lampel. K. 8-r. Számonként 30 f. — 799. Nothnagel Hermann: A halál. Ford. Schöpflin Aladár. 45 l. — 800. Gyulai Pál: Bírálatok. Összeválogatta és bevezetéssel ellátta Benedek Marcell. 57 l. — 801—802. Mikes Lajos: Az 1870—71-iki német-francia háború. 95 l. — 803. Radó Antal: Háborús strófák. 47 l. — 804—806. Aage Madelung: A szív. (Elbeszélések.) Ford. Benedek Marcell. 82 l. — 806. Krúdy Gyula: A zenélő óra. (Elbeszélések.) 48 l. — 807—808. Roda Roda: A szimuláns és egyéb elbeszélések. Ford. Benedek Marcell. 79 l. — 809. Kenedi Géza: Naiv emlékiratok. 47 l. — 810—811. Ludwig Ganghofer: A zarándokút. (Három elbeszélés.) Ford. Benedek Marcell. 87 l.

Irodalomtörténeti repertorium.

Agárdy László. Kemény Zsigmond és a papság. Kath. Szemle 247—267. l.
Ágner Lajos. Magyar irodalomtörténeti tárgyú cikkeek az 1914/15. évi középiskolai értesítőkbén. Irodalomtört. 75—80. l.

B. A. Sárosi Gyula. P. Hirl. 51. sz.

Balogh György (Vasadi). A hol az ágyú szól. — Ism. d. Bud. Szemle 165. köt. 471—474. l.

Balogh György (Vasadi). Kék vizek mellett. — Ism. d. Bud. Szemle 165. köt. 471—474. l.

Békássy Ferencz. Elmerült sziget. — Versei. — Ism. Pekár Gyula. Bud. Hirl. 23. sz.

Beöthy Zsolt. Shakespeare és Arany. Bud. Szemle 165. köt. 321—332. l.

* A Budapesten megjelenteknél a hely, az 1916-ban megjelenteknél az idő, a 8-r.-űeknél az alak megjelölése elmaradt.

A »Budapest« első éve. Irta Huszár Imre, a »Budapest« első szerkesztője. Budapest 44. sz.

A debreczeni egyetemi kör elnökségének levele a Bud. Hirl. szerkesztőségéhez. Bud. Hirl. 55. sz. (A Dunántúli és Nyugat közt folytatott vitáról.)

Erdős Renée. Az új sarj. Ism. ö. Bud. Hirl. 1. sz. Schöpflin Aladár. Nyugat 254—256. l. — Rm. Népszava 72. sz.

H. Fekete Péter. Arany János bécsi útja. Nagyszalontai Polg. leányisk. 1914/15. ért. 3—8. l. — Ism. Ágner L. Irodalomtört. 76. l.

Ferenczi Magda. Fehér árnyékok. Ism. ö. Bud. Hirl. 54. sz.

Gorzó Gellért. Rádai Ráday Pál. — Ism. Böhm Dezső. EPhK. 187. l.

Harsányi István. Tompa-reliquiák a sárospataki könyvtárból. Akad. Ért. 142—145. l.

Harsányi István. A pataki névtelen neve. Sárosp. Ref. Lapok. (Külön is. 8-r. 10 l.) 50 f.

Hegedüs István. Schesaeus Keresztély: Kendi Anna históriája. Irodalomtört. 1—15. l.

Heltai Gáspár. Háló. Kiadta Trócsányi Z. — Ism. Gálos Rezső. Irodalomtört. 109. l.

Horváth Cyrill. Három középkori versezet. Budap. VIII. ker. főrealisk. 1914/15. ért. 1—14. l. — Ism. Ágner L. Irodalomtört. 75. l.

Horváth György. Szélgjegyzetek háborús költészetünkről. Keszthelyi főgim. 1914/15. ért. 1—32. l. — Ism. Ágner L. Irodalomtört. 78. l.

Jánosi Béla. Schedius Lajos aestheticájá. Akad. Ért. 27—33. l.

Jénáki Ferencz. Kájoni János énekes könyve. Ism. Alszeghy Zsolt. EPhK. 51. l.

Kalona Ernő. Első és utolsó könyv. — Ism. ik. Bud. Hirl. 58. sz.

Kazinczy Ferencz. Az amerikai Podocz. — Ism. Gálos Rezső. Bud. Szemle. 165. köt. 479. l.

Koröda Pál. Ábrányi Kornél mint regényíró. (Részlet) Magyarország 1. sz.

Kovács Antal. Petőfi a filozófus. Nagykanizsai kath. főgim. 1914/15. ért. 1—22. l. — Ism. Ágner Lajos. Irodalomtört. 77. l.

Krúdy Gyula. A víg ember bús meséi. — Ism. r. r. Bud. Szemle 165. köt. 154—157. l.

Lakatos László. A halhatatlan hercegnő. Ism. r. r. Bud. Szemle 165. köt. 154—157. l.

Lakatos László. A Vojnits-jutalom története. P. Napló 32. sz.

Molnár Ferencz. Egy haditudósító emlékei. — Ism. vg. Bud. Szemle 165. köt. 466—471. l. — Bálint Lajos. M. Hirl. 16. sz.

Négyesy László. A pataki névtelen és Dobó Jakab. Irodalomtört. 81—86. l.

Papp Ferencz. Báró Kemény Zsigmond, mint a rémuralom korának politikai írója. Bud. Szemle 165. köt. 192—208. l.

Papp Ferencz. B. Kemény Zsigmond Bécsben. EPhK. 153—163. l.

Pásztor Árpád. Vengerkák. Ism. Laczkó Géza. Nyugat 296—300. l.

Pitroff Pál. Vörösmarty egy ismeretlen verse. Magyarország 16. sz.

P.-r., J. Die goldene Trompete. (Zum 100. Geburtstag Julius Sárosy's.) N. Pest. Journ. 42. sz.

Révész Imre. Dévay Biró Mátyás tanításai. — Ism. Harsányi István. Irodalomtört. 39—41. l.

Rexa Dezső. Egy második Nemzeti Színház eszméje 1843-ban. Akad. Ért. 131—141. l.

Rubinyi Mózes. Jókai és Mikszáth. Bud. Szemle 165. köt. 422—433. l.

Schiller István. Bogáthi Fazekas Miklós élete. — Ism. Császár Ernő. Irodalomtört. 110. l.

Sebestyén Károly. Bánkban. Bud. Hirl. 2. sz.

Szász Károly. A magyar dráma hagyományai. Bud. Szemle 165. köt. 57—73. l.

Szomory Dezső. A pékné. Ism. L. M. Pesti Napló 46. sz. — Bálint Lajos. Világ 37. sz. — *án.* Az Ujság 50. sz.

Trencsény Károly. A Nyugatosok elődei. Bud. Hirl. 37. sz.

- Vajliczky Emánuel.* Hadi képek Vörösmarty Zalán futásában. Irodalomtört. 31—38. l.
- Váradai Antal.* Döbrentei. Az Ujs. 55. sz.
- Várdai Béla.* Vargha Gyula költészete. Irodalomtört. 87—104. l.
- Vékony István.* Koháry István gróf élete. Kecskeméti r. k. főgim. 1914/15. értés. — Ism. Ágner L. Irodalomtört. 76. l.
- Veres Samu.* Adatok a rimaszombati Tompa-szobor felállításának történetéhez. 4—9. közl. Gömör Ujs. 1. 3. 5. 7. 10. 12. sz.
- Versényi György.* Szíveket ujító bokréta. — Ism. Gálos Rezső. Bud. Szemle 165. köt. 477—479. l.
- Vértesy Jenő.* Gibbon, mint szépíróink forrása. Irodalomtört. 16—30. l.
- Viszola Gyula.* Széchenyi első négy művének nyelvéről. M. Nyelv 49—63. l.
- Viszola Gyula.* Széchenyi és az 1816-iki bécsi löversenyek. Akad. Értés. 107—114. l.
- Vnitsko Bertla.* Jókai Mór drámái munkássága. 1914. — Ism. Benedek Marczell. Irodalomtört. 111. l.
- Voinovich Géza.* Madách Imre és az ember tragédiája. — Ism. Vértesy Jenő. EPhK. 45—47. l. — Morvay Győző. Irodalomtört. 41—45. l.
- Zolnai Béla.* Mikes Törökországi Levelének keletkezéséhez. EPhK. 7—23, 90—106. l.
- Zolnai Béla.* »A kis leány baja.« Irodalomtört. 105—107. l.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

FELELET TRÓCSÁNYI ZOLTÁNNAK.

A *Magyar Nyelv* levélszekrény-rovatában Trócsányi Zoltán, a Heltai *Hálójának* kiadója, kéretlen levelet címmez nekem bírálatom ügyében; megjegyzéseinek személyeskedő felére nem kívánok válaszolni, tárgyi részére a következőkben felelhetek: 1. a *Zrinyiász* és *Murányi Vénus* összehasonlítása a *Háló* és *Dialogus* ügyével azért nem elég szemléletes, mivel épen az a kérdés és épen az nem tűnt ki a kiadó Trócsányi előbeszédéből, hogy a *Háló* »magáért« megérdemelte-e a kiadást.¹ — 2. A *Háló*nak a maga korában való actualitását nem lehet elvi vitával eldönteni, csak a *Háló* földidézte visszhang bemutatásával; a míg ilyen visszhangnak semmi nyoma sem akad elénk, addig az eddigi kutatók álláspontja megmarad. — 3. Az egy példányban meglevő *Háló* unicum volta a három példányban meglevő *Dialogus* mellőzését nem okolja meg, mert a ki a *Dialogus* három példányához hozzáfér, az nyilván a *Háló* egyetlen példányát is használhatja. — 4. Ha a helyesírás a *Dialogus*ban nem olyan fejlett, mint a *Háló*ban, az nagyon érdekes lehet, de a tartalmi szempont mellőzésével való értékmeghatározást az irodalomtörténet nem fogadhatja el. — 5. Bírálatomnak különben is csupán egyéni sajnálkozása az, hogy a mikor olyan kevés újranomás jelenhetik meg, a megválogatásban olyan kevés meg gondolás jelentkezik.

DR. ALSZEGHY ZSOLT.

FÖLSZÓLÍTÁS TOMPA LEVELEI ÜGYÉBEN.

Dr. Wallentinyi Dezső, főgimnáziumi tanár a Kisfaludy-Társaság megbízásából összegyűjti és sajtó alá rendezi Tompa Mihály leveleit: arra kéri mindazokat, a kik eredeti Tompa-leveleknek (vagy kéziratoknak) birtokában vannak, hogy e leveleket eredetiben vagy betűszerint való másolatban címére (*Rimaszombal*) megküldeni szíveskedjenek.

¹ Trócsányi érvelése annál kevésbbé áll meg, mert a *Zrinyiász* és a *Murányi Vénus* tudvalevőleg nem egy szerző művei, míg a *Háló* és a *Dialogus* egyaránt Heltai műve. *Szerk.*

A Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelent IRODALOMTÖRTÉNETI MŰVEK:

- Badics Ferencz.** Gyöngyösi István ismert és ismeretlen költeményei. Ára 2 kor.
- Bayer József.** A nemzeti játékszín története. 2 kötet. Ára 14 kor. — Egy magyar Eszther-dráma. Ára 60 fill. — Schiller drámái a régi magyar színpadon és irodalmunkban. Ára 2 kor.
- Coelius (Bánffy) Gergely.** Szent Ágoston reguláinak magyar fordítása. (1537.) Bevezetéssel ellátva kiadta Dézsi Lajos. Ára 2 kor.
- Császár Elemér.** Verseghy Ferencz élete és művei. Verseghy arczképével. Ára 6 kor. — Bessenyei akadémiai törekvései. Ára 1 kor. 50 fill. — A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században. Ára 3 kor.
- Ferenczi Zoltán.** Deák élete. 3 kötet. Ára 12 kor. — Petőfi és a socialismus. Ára 1 kor.
- Gyulai Pál.** Kritikai dolgozatok, 1854—1861. Ára 5 kor. — Bírálatok. 1861—1903 Ára 5 kor.
- Hellebrant Árpád.** A M. T. Akadémia könyvtárában levő ősnymtatványok jegyzéke. Ára 4 kor.
- Horváth Cyrill.** Joannes Vercellensis és a magyar Margit-legenda. Ára 90 fill.
- Irodalomtörténeti Közlemények.** Szerkeszti az I—II. évfolyamot *Ballagi Aladár*, a III—XXIII-at *Szilády Áron*, a XXIV—XXV-et *Császár Elemér*. (Eddig 25 évfolyam 1891—1915.) Minden évfolyam 4 füzetben. Egy-egy teljes évfolyam ára 10 kor. Egyes füzet 3 kor.
- Katona Lajos.** Temesvári Pelbárt példái. Ára 1 kor. 20 fill. — A Teleki-codex legendái. Ára 1 kor. 60 fill. — Alexandriai Szent Katalin legendája középkori irodalmunkban. Ára 1 kor. 60 fill.
- Kazinczy Ferencz levelezése.** Közzéteszi dr. Váczy János. I—XXI. kötet. 1763—1831-ig. Minden kötet ára 10 kor.
- Komjáthy B.** Epistolae Pauli lingua hungarica donatae. Az zenth Paal leueley magyar nyelven. Krakó 1533. Ára 6 kor.
- Költők tára,** Régi magyar — Szerkeszti Szilády Áron. — V. kötet: (Radán Balázs, Dézsi András, Sztárai Mihály, 1542—1560.) Ára 4 kor. — VI. kötet: (Szegedi Kis István, Cziráki Balázs, Armbrust Kristóf, Má dai Mihály, Sarlóközi névtelen, Ráskai Gáspár, Gyulai István, Heltai Gáspár, Tőke Ferencz, Szegedi András, Paniti János, Szepetneki János, Szegedi Gergely, Pap Benedek, Barát István, Nagyfalvi György, Vilmányi Libécz Mihály, Békési Balázs, Névtelenek. 1545—1556.) Ára 6 kor. — VII. kötet: (Erdélyi Máté, Fráter Gáspár, Pesti György, Küküllői névtelen, Torkos János, Varsányi György, Szerémi Illyés, Dávid Ferencz, Huszár Gál, Méliusz Péter, Németi Ferencz, Szendrei névtelen, Bessenyei Jakab, Tuba Mihály, Bornemisza Péter, Karádi névtelen Felnémeti névtelen, Dobokai Mihály, Névtelenek. 1560—1566.) Ára 4 kor.

XVII. századbeli magyar költők művei. Gyöngyösi István összes költeményei. I. kötet. Kiadja Badics Ferencz. Ára 12 kor.

Könyvtár, Régi magyar. — Szerkeszti Heinrich Gusztáv. 25. k. Földi János költeményei. (Mixich Lajos kiadása.) Ára 3 kor. — 26. k. Szentjóni Szabó László költeményei. (Gálos Rezső k.) Ára 5 kor. — 27. k. Magyar István: Az országokban való sok romlásoknak okairól. (Ferenczi Zoltán k.) Ára 5 kor. — 28. k. Földi János magyar grammatikája. (Gulyás Károly k.) Ára 6 kor. — 29. k. Révai Miklós magyar nyelvi és irodalmi kézikönyve. (Rubinyi Mózés k.) Ára 3 kor. — 30. k. Bessenyei György: Az embernek próbája, 1772 és 1803. (Harsányi István k.) Ára 5 kor. — 31. k. Apollonius históriája, 1591. (Berecz Sándor k.) Ára 3 kor. — 32. k. Csiksomlyói iskoladramák. (Alszeghy Zsolt és Szlávik Ferencz k.) Ára 4 kor. — 33. k. Illel János: Tornynos Péter. (Alszeghy Zsolt k.) Ára 1 kor. 60 fill. — 34. Kazinczy Ferencz: Az amerikai Podocz és Kazimir. (Weber Arthur k.) Ára 1 kor. 60 fill. — 35. Sziveket ujitó bokréta. (Versényi György k.) Ára 3 kor. — 36. Heltai Gáspár: Háló. (Trócsányi Zoltán k.) Ára 5 K.

Mellich János. Révai Miklós nyelvtudománya. Ára 1 kor.

Molnár Albert (Szenczi) naplója, levelezése és irományai. Jegyzetekkel ellátta Dézsi Lajos. Hasonmással. Ára 9 kor.

Nagy Sándor dr. Szombatos codexek. Ára 60 fill.

Pesti Gábor. Nouum Testamentum. — Wy Testamentum magyar nyelven. 1536. Korhű kiadás, merített papíron. Ára 6 kor.

Pollák Miksa. Arany János és a biblia. Ára 3 kor. 60 fill.

Báró Radvánszky Béla. Rimay János munkái. Ára 9 kor.

Szabó Károly. Régi magyar könyvtár. Az 1531—1711-ig megjelent magyar nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. I. kötet. Ára 8 kor. Ugyanaz II. kötet: Az 1473-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Ára 9 kor. Ugyanaz III. kötet: Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Irták Szabó Károly és Hellebrant Árpád. Két részben, ára 22 kor.

Színnyei Ferencz. Jósika Miklós. Ára 2 kor. 40 fill.

Szücsi József. Bajza József. Ára 5 kor.

Váczy János. Tompa Mihály életrajza. Ára 5 kor. — A nyelvújítás győzelme. Ára 1 kor. 60 fill. — Kazinczy Ferencz és kora. I. köt. Ára 12 kor.

Vértesy Jenő. A magyar romantikus dráma. (1837—1850.) Ára 5 kor.

Megrendelhetők

a **M. Tud. Akadémia** könyvkiadó-hivatalában

Budapesten, V. kerület, Akadémia-utca 2. szám.

Budapest. 1916. Az Athenaeum r.-társ. könyvnyomdája.